

1922

1922

Székfoglaló

1938

KERESKEDELEM-ISME.

M. KÖZGAZD. EGYETEM

Székfoglaló 1938/39. évi

Tanszéki lelt. sz.

9

2881

IRTA

JÓNÁS JÁNOS,

A POZSONYI KERESKEDELMI AKADÉMIA IGAZGATÓJA.

MÁSODIK, ÁTDOLGOZOTT KIADÁS

1906. H. 2. 9. melléklet
Magyar kir. Kereskedelmi Akadémia

POZSONY. 1893. BUDAPEST.

KIADJA STAMPFEL KÁROLY,

cs. és kir. udvari és kir. akad. könyvkereskedő.

BUDAPESTI KÖZGAZD. EGYETEM KÖNYVTÁRA

1964

1985

2009 MARE 17

C 5617

ELŐSZÓ

A MÁSODIK KIADÁSHOZ.

A kereskedelem-isme tárgyköre és módszere még mai nap is vita tárgya, és részben talán innen van, hogy e disciplina számára még jó magyar elnevezésünk sincs. Nem itt a helye annak, hogy a vitás kérdéseket kifejtsem. Az általam helyesnek tartott módszert illetőleg utalhatok a könyvem első kiadásának előszavában mondottakra. „Felfogásom szerint a kezdőt a kereskedelem fogalomvilágába a kereskedelem *physiologiájának* ismertetésével kell bevezetni. Nem csupán fogalmakat definiálni, hanem a kategóriákat *megértetni*, a kereskedelem szervi életét a tünetményekből levezetni, az egyes ténynek vagy tünetménynek e szervi élettel való összefüggését feltüntetni: a kereskedelem-isme feladata. E feladatot pedig csakis a *levezető és geneticus módszer* helyes alkalmazásával lehet megoldani, de nem száraz schematizálással, sem pusztán fogalmaknak mindig félszeg meghatározásával.“

A felölelendő tárgykört illetőleg az iskolában szerzett hét évi tapasztalat nem kis mértékben módosította egykori felfogásomat. Mai felfogásom szerint a kérdéses szak tárgykörét inkább kibővíteni ohajtottam volna, oly irányban,

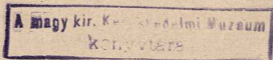
hogy az középpontjává legyen a kereskedelmi szakiskolában a nemzetgazdaságtanban és jogi ismeretekben való oktatásnak is, mert erős a meggyőződésem, hogy iskoláinkban a kétségtelenül meglevő túlterhelés az összetartozó diszciplinák szétforgácsolásából ered első sorban, és hogy az innen eredő túlterhelésen még a tanítás idejének kiterjesztése sem segíthet egymagában.

Ámde mint tankönyvirónak a hivatalosan érvényes felfogással kellett számolnom, és most, könyvem második kiadásának megírása alkalmával, számoltam is vele, a mennyiben lehetőleg figyelembe vettem azt, mit az Országos Közoktatási Tanács által felkért bírálók könyvem első kiadásáról mondtak, s a mennyiben könyvemet nem csak nem bővítettem, hanem inkább, lényeges dolgok kihagyása nélkül, lehetőleg megrövidítettem.

A figyelmes olvasó máskülönben is észre fogja venni e második kiadásban a gondos átdolgozás nyomait. Ennek révén talán szabad remélnem, hogy könyvem e második kiadása szélesebb körben meg fogja nyerni tisztelt kortársaim helyeslését és tetszését.

Pozsonyban, 1892. december havában.

Jónás János.

Bevezetés.

Gazdasági és jogi alapfogalmak.

1. Az embernek, mint minden szerves lénynek, léte fentartása és megvédése céljából szüksége van a természetben előforduló különböző tárgyakra, melyek részint táplálékául szolgálnak, részint védelmére használhatók. Ezenfelül az embernél, mint finomabb érzéssel bíró lénynél, már ősrégi időben kezd mutatkozni az a vágy is, hogy életét ne csak tengersse, hanem lehetőleg kényelmessé és kellemessé, testét s a használt eszközt tetszetőssé, széppé tegye. Mint lelkes lény az ember egyfelől kiváló állást törekszik elfoglalni embertársai között, alá kívánja vetni mások akaratát az ő akaratának, míg másfelől a szeretet gondoskodni ösztönzi hozzátartozóinak bajai és fogyatkozásai felől.

Minél szélesebb körben és minél több oldalról tanulja az ember megismerni a természetet és ebben a szükségletei kielégítésére alkalmas tárgyakat: annál inkább szaporodnak e szükségletek, míg más oldalról a különböző éghajlat, időjárás és vidék által előidézett különféle életmód egyszersmind a szükségleteknek egyre növekedő változatosságát vonja maga után.

A mondottak szerint a szükségletek *természetiek* vagy *kényelmiek* (fényűzésiek), *testiek* vagy *lelkiek*, (erkölcsi, szellemi, aesthetikai szükségletek), folyton *növekvők* és *változatosságban* gazdagodók.

2. Minden, a mi az ember szükségletének kielégítésére alkalmas és rendesen szolgál is, *jószágnak*, *jónak* (Gut) neveztetik.

Az olyan javakat, melyek az emberek számához képest oly nagy mennyiségben állnak a természetben rendelkezésre, hogy azokból az emberek szükségletei szinte korlátlan mértékben fedezhetők, *szabad javaknak* (freie Güter) mondjuk. — Fa őserdőben; tenger vize; levegő; nap melege stb.

Legrégibb ős állapotában az ember csupa ilyen szabad javakkal volt környezve. De a természetes önös ösztön már korán megtanította,

hogy az olyan jószágot, melyre szüksége kielégítése végett kezét rátette, vagy melyet éppen utánjárásával, fáradozással kerített meg, *tulajdonának* (Eigenthum) tekintse, annak bírásából minden más embert kizárjon. A köz megegyezés és az ember erkölcsi érzete az ilyen birtokba vételt elismerte, a szokás, majd később az írott törvény megvédte és ez által annak a *jog* (Recht) szentségét és sérthetetlenségét adta.

Az ilyen birtokba vétellel és annak köz elismerésével kezdődik az emberek *gazdálkodása* (Wirtschaft), azaz tudatos és szándékos tevékenysége javak szerzésére, megőrzésére és kellő felhasználására. Ezen túl a szabad javak véghetetlen tömegéből kiválnak a *gazdasági javak* (wirtschaftliche Güter), melyek, hogy használhatók legyenek, a birtokba vételt igénylik és lehetővé teszik, melyek tehát használat céljából *megszerzendők*.

3. A szabad javak első megszerzése kisebb-nagyobb fáradsággal és nehézséggel jár. De a tárgyak, úgy a mint a természetben található, leggyakrabban nem is alkalmasak a közvetlen használatra vagy *fogyasztásra* (Verwendung, Verbrauch, Consum), hanem többkevesebb erőfeszítéssel és ügyességgel járó átalakítást igényelnek. Az embernek a természeti tárgyak megszerzésére és átalakítására fordított célirányos tevékenységét *munkának* (Arbeit) nevezzük.

A munka maga az emberi búvárkodó ész, feltaláló szellem, kitartás, gyakorlat és szorgalom által úgyszólván a végtelenig tökéletesíthető lévén, egyszersmind az emberi tökéletesedés és haladás alapja is lett. A munka továbbá az emberre nézve, ki tökéletesedésre van rendelve; *erkölcsi szükséglet*, és ezért a munka végeztetéséhez megkivántató *eszközök* (Werkzeuge) szintén gazdasági javak.

A ki munkájával valamely gazdasági javat megszerez, előállít vagy használatra alkalmasabbá tesz, az ezen jónak *termelője* (Producent). — A feltaláló, felfedező, lefoglaló, halász, vadász, állattenyésztő, földműves, bányász, iparos, stb.; az író, a tudós, az énekes stb. — *Östermelés* (Urproduction), *ipari termelés* (gewerbliche, industrielle Production). — A ki a gazdasági javat szükséglete rögtöni vagy későbbi kielégítésére felhasználja, az ezen jónak *fogyasztója* (Consument).

4. Az emberrel vele született és nevelés által benne fejlesztett ügyesség és hajlam az egyeseket a munka különböző nemének vagy ágának kiváló, vagy éppen kizáró művelésére rendeli. Sőt mivel a

munka ugyanazon egy ága is különböző fogásokból áll, a munka tökéletesbülésével, a szükségletek nagyobb változatosságával és finomodásával más-más kéznek kell végeznie az egyes fogásokat. A munkának ilyen egyre kisebbedő körre való szorítását *munkamegosztásnak* (Arbeitstheilung) mondjuk.

A munkamegosztás által keletkeznek az *önálló, hivatásszerű foglalkozások* (selbständige, berufsmässige Beschäftigungen).

5. A letelepedett életmód és evvel együtt az emberek közti élénkebb közlekedés, egyszersmind a haladó művelődés, egyfelől a munkának minél szűkebb körökre való megosztására vezet, másfelől a szükségleteknek szaporodását idézi elő.

Ily módon a munkamegosztás és a szükségletek változatossága egymással ellentétes irányban fejlődvén, a művelődés előbbre haladott állapotában már egyetlen ember sem képes a saját magának és hozzátartozóinak szükségletére való összes javakat saját magának és családja tagjainak munkájával előállítani. A művelődés e fokán a szükségletek igen nagy része már csak *cserre* (Tausch) útján elégíthető ki.

Ezentúl a gazdasági javak rendeltetése és egyszersmind becse, *értéke* (Wert) már nem csak abban áll, hogy azokat rögtöni fogyasztásra felhasználjuk, vagy későbbi fogyasztásra megőrizzük, vagy újabb gazdasági javak előállítására mint munkaeszközöket alkalmazzuk, hanem abban is, hogy más gazdasági javak beszerzése céljából cserében tovább adjuk.

E szerint különbséget teszünk a javak *használati értéke* (Brauchswert) és *cseréértéke* (Tauschwert) között. A használati érték a csereérték feltétele, de nem szükségkép egyenlő vele. (Ereklye stb.)

6. A gazdasági javak átmenetét egyik kézből a másikba, a termelő kezéből a fogyasztó, használó, vagy ismét tovább adó kezébe *forgalomnak* (Verkehr) nevezzük.

A forgalom élénkülése és kiterjedése könnyen érthető módon azt vonta maga után, hogy az olyan javakat, melyek sok oldalú és mindenkor használhatóságuk miatt, vagy ritkaságuk, vagy az ember érzékére gyakorolt csábító hatásuk miatt mindenki előtt különösen becsesek, bármiféle jószágért bárki szívesen fogadja cserébe. — Barom; kauri; bronz; vas; ezüst; arany.

Az olyan gazdasági jószágot, melyet valamely nép a mondott

értelemben általános cseretárgynak, és ez által egyszersmind *érték-mérőnek* (Wertmesser) elfogadott, *pénznek* (Geld) nevezzük.

A pénz a gazdasági javaknak csak csereértékét jelzi és méri, nem pedig azok használati értékét, mely közérvényesen meg nem határozható.

A jószágoknak pénzben kifejezett csereértékét *árnak* (Preis) mondjuk.

7. Már a gazdasági élet alacsony fokán is megeshet, hogy az egyik cserélő fél a becserélendő javat rögtön átadja, de a másik féltől egyelőre csak ígéretet kap, hogy ez a cserebe adandó jószágot bizonyos idő múlva szolgáltatni fogja. Ilyenkor azt mondjuk, hogy a jószág *kölcsön* vagy *hitelben* (auf Borg, auf Credit) adatott.

E szerint a forgalomnak három nemét különböztetjük meg:

a) *Csere-forgalom* (Tauschverkehr), ha az egyik jószágot valamely más jószág adatik cserebe.

b) *Pénz-forgalom* (Geldverkehr), ha jószágot pénz ellen cserélünk.

c) *Hitel-forgalom* (Creditverkehr), ha a csere hitel alapján jön létre.

8. Nagyobb mérvű és kiterjedtebb forgalom csakis a pénz közbejötté mellett lehetséges. A pénz teszi egyszersmind lehetővé azt, hogy a munkamegosztás értelmében egyesek a gazdasági javak előállítását, mások e javak cserelésének eszközlését, a forgalom közvetítését, a *kereskedést* (Handel) tegyék foglalkozásuk tárgyává, felkeresvén a javakat a termelőnél és eljuttatva azokat a fogyasztóhoz, amott pénzt adva, emitt pénzt fogadva érettek.

A gazdasági élet e fokán a gazdálkodás kétféle tényezőjét lehet tehát megkülönböztetnünk, u. m. a *termelőt* (Producent), ki a javakat szerzi, vagy előállítja, és a *kereskedőt* (Kaufmann), ki, mint a forgalom közvetítője, a javakat a termelőtől a fogyasztóhoz juttatja.

9. A gazdasági élet legalsó fokán a termelés főképp a szabad javak lefoglalásában (vadászat, halászat) és a természet nyújtotta anyagoknak egyszerű, pusztá kézzel eszközölhető, célirányos átalakításában állott.

Az ember azonban már korán megtanulta, hogy a természetben létező anyagokon kívül a munka hathatósab és könnyebb eszközlése céljából lefoglalja és uralma alá hajtja a természetben

működő *erőket* is. Megszelidíti a megfogott állatot és kihasználja annak izomerejét; feltöri a földet és táplálkozásra alkalmas magvakat kényszeríti teremni; eszközöket, gépeket szerkeszt, melyek a természetben működő erők hatásával fokozzák saját izmai erejének hatását.

A megfékezett természeti erők hordozói: az állat, a termő föld, a munkaeszköz stb. nem fogyasztatnak el *egyszeri* használatra, hanem tartós használatra alkalmasak. Ha velök együtt a lefoglalt, vagy más úton (vétél, örökösödés) birtokba szerzett nyersanyagok és az emberi munkaerő fentartására szükséges táplálószeres is nagyobb mennyiségben gyűlnek össze egy termelő kezében, e termelő nagyobb mértékben és hatékonyabban űzheti a termelést mint az olyan másik, ki éppen csak saját munkaerejét alkalmazhatja a termelésre, mivel amaz saját munkaerején kívül az eszközeiben és nyersanyagaiban megkötve és felhalmozva levő munkaerőt is kihasználhatja.

A termelés eszközléséhez és előmozdításához szükséges nyersanyagokat, erőhordó gépeket, eszközöket és berendezéseket *tőkének* (Capital) nevezzük.

A tőke fogalma alá tartozik tehát első sorban az átalakításra való *nyersanyag* és a termelésre szolgáló természeti erők hordozója: *a termő föld, a haszonállat, a munkaeszköz, a gép, a vízésés* stb. Tágabb értelemben a tőke fogalma alá soroljuk az *épületeket* is, melyekben a termelés eszközöltetik, a *közlekedési eszközöket*, melyek a termelésnek szolgálnak, az *életmi szereket*, melyek az emberi és állati munkaerő fentartására nélkülözhetetlenek, és legfőképp a *pénzt*, melyen valamennyi felsorolt tárgy, eszköz és szer megszerezhető.

A mennyiben a kereskedő is gazdasági munkát végez, a kereskedés üzéséhez szükséges berendezéseket, árúkészleteket és eszközöket szintén a tőke neve alá fogjuk.

10. Az emberi társadalom ember- emlékezet óta akkép van szervezve, hogy a tőkeszerzés nem minden emberre nézve érhető el. Egyeseket, sőt egész nagy osztályokat vagy már a társadalom szentesített rendje zár ki a tőkeszerzés jogából (rabszolga, jobbágy), vagy a gazdasági viszonyok alakulása, melyhez még saját gyarlóbb tehetségök, esetleg czélszerűtlen életmódjuk is járul, teszi rájuk nézve lehetetlenné a tőkeszerzést (mai gyármunkás).

Meg kell tehát különböztetnünk a gazdasági életben a *tőkés termelőt* a tőkével nem bíró *munkástól*. Amaz mint *vállalkozó* (Unternehmer) kezében egyesíti a hatékonyabb termelés összes tényezőit: a nyersanyagot, a természeti erőket s a munkát; egyszersmind ő viseli a *kockázatot* (Risiko), vagyis azon veszélyt, mely minden termeléssel azért jár, mivel a készítmény mindig szűkebb körű szükségletek kielégítésére alkalmas mint a nyersanyag, melyből készült, és ennél fogva nehezebben értékesíthető. Emez, a munkás, csakis saját egyéni munkáját fekteti a készítménybe és rendes körülmények között nem kockáztat.

11. Eredményesnek, jutalmazónak (*productiv*) akkor mondjuk a termelést, illetve a vállalkozást, ha az általa létre hozott készítmény csereértékében megfelelő arányban megvan a felhasznált anyag értéke, a munka *bére* (Arbeitslohn), a tőke használatának díja s a kockázat jutalma, vagyis a *nyereség* (Gewinn). Ellenkező esetben a termelés vagy vállalkozás eredménytelen (*unproductiv*) vagy éppen *veszteséggel* (Verlust) jár.

A jószágok csereértéke, vagy pénzben kifejezve ára, és evvel együtt a termelés és vállalkozás eredményes vagy eredménytelen volta, semmikép sem függ akár a termelő, akár a fogyasztó tetszésétől. Néha a kormány vagy más hatóság szükségesnek találja, hogy egyes cikkek árát megszabja vagy korlátozza, és ilyenkor azt mondjuk, hogy az illető cikkeknek hatóságilag *korlátolt* vagy *szabott ára* (limitierter Preis) van. De még oly esetben is, mikor az ár nincs hatóságilag megszabva, döntő befolyást gyakorol annak képződésére egyfelől az illető cikkeknek azon városban, vagy általában azon területen rendelkezésre álló mennyisége, másfelől a tényleg mutatózó szükséglet nagysága.

Ha valamely jószágból akár a természetnek bőséges áldásánál fogva, akár az ipari termelés túlságos fokozásánál fogva, túlságosan nagy mennyiség áll rendelkezésre, akkor a termények és készítmények tulajdonosai, csakhogy azokat értékesíthessék, erősen kínálják terményeiket és készítményeiket, sőt ha azok csereértékére mulhatatlanul szükségök van, még a nyereségről, sőt termelési költségeik egy részéről is lemondanak, csakhogy a nélkülözhetetlen csereértéket megkapják.

Viszont ha valamely jószág akár a termelés szűk voltánál fogva, akár közlekedési zavarok következtében a szükséglethez

képest csak szűk mértékben áll rendelkezésre, akkor a fogyasztók erősen keresik a szükségleteik kielégítésére alkalmas jószágokat és azok megszerzethetése céljából többszere értéket is ajánlanak fel, mint a mennyi a beszerzendő javak rendes csereértékének megfelel.

Az eladni akaróknak törekvését, hogy terményeiken, készítményeiken, áruikon túladjanak, *kinálatnak* (Angebot), a venni akaróknak törekvését pedig, hogy a szükségletök kielégítésére szolgáló jószágot megszerezzék, *keresletnek* (Nachfrage) mondjuk. Az ár mindenkori szabad alakulása a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonyától függ.

Különösen a kínálók törekvését, hogy javaikon az ár lehető mérséklésével is túladjanak, még *versenynek* (Concurrenz) is nevezzük.

12. Az ember csak az embertársaival való együttélésben, a *társadalomban* (Gesellschaft), elégitheti ki minden nemű szükségleteit és csak a társadalomban felelhet meg rendeltetésének. A társadalmon kívül az ember élete semmivel sem volna különb az állati tengésnél.

Nem csak a szükség utalja az embert embertársaira, a gyermeket a családra, a polgárt népére, hanem a lelkébe ojtott erkölcsi érzet is, mely *vonzalommal* készíti lenni embertársaihoz.

Másfelől erős rúgója az emberi léleknek az *érdek*, mely ama vonzalom daczára és embertársai rovására is arra ösztönzi, hogy minél többet biztosítson magának mind ama jóból, mely életét széppé és kellemessé teheti.

A vonzalom és érdek ellentétes hatása alatt az ember, jó vagy rossz lelkülete szerint, a jóról és rosszról, az igazságról és hamiságról való helyes vagy hibás felfogása szerint alkotja meg a *szabályokat*, melyeket az embertársaival való soknemű érintkezésében követni akar és követnie kell.

Vérrokonság által összekapcsolt és ugyanazon életviszonyok közt élő embereknél eme szabályok is nagyjában egyenlők lesznek egymással. Majd a *szokás* (Gewohnheit, Brauch), a *nevelés* és a *hagyomány* (Tradition) állandókká teszik, a *törvények* (Gesetze) pedig szentesítik e szabályokat és azok megtartását a hatalom eszközeivel is biztosítják.

13. A legtöbb modern európai és amerikai államban a *törvények alkotásához*, a *törvényhozáshoz* (Legislatur) az állam élén álló koronás királynak vagy választott elnöknek és a nép által választott

képviselőkből, meg az erre jogosított főurakból álló *országgyűlésnek* (Reichstag) közös megegyezése kívántatik (alkotmányos monarchia, köztársaság). A törvények *végrehajtása* (Vollziehung, Execution) pedig, azaz megtartásuknak a hatalom eszközeivel való biztosítása, a király vagy az elnök által kinevezett egyének kezébe van adva, kiket hazánkban egyenkint *ministereknek*, együttesen *kormányknak* (Regierung) neveznek.

Azon egyéneket, kik mint a kormány alkalmazottjai a törvények végrehajtásában közreműködnek, *tisztviselőknak* (Beamten) nevezzük; annak eldöntése pedig, hogy a törvény egyes szabálya a különféle esetekben mikép alkalmaztassék, a *birákra* (Richter) van bízva (bírság, törvényszék, Gericht, Gerichtshof).

A tisztviselők vagy a kormányzás egyes ágaiban működnek (rendőri ügy, adóügy, katonai ügy, tanügy stb.), vagy egyes meghatározott területekre és különösen e területek külön helyi viszonyaira terjesztik ki működésüket (törvényhatósági, községi tisztviselők).

A tisztviselők között külön csoportba tartoznak a *közjegyzők* (öffentliche Notare), kiknek feladata nem a törvények végrehajtásában, hanem főképp abban áll, hogy a polgárok ügyeiben mint föltétlen hitelt érdemlő és a bíróság előtt is föltétlen hitellel bíró szakavatott emberek közreműködjenek.

14. A törvényhozás feladata általában abban van, hogy az egyes embert (polgárt) a köz (nép, nemzet, állam) érdekében és javára bizonyos cselekvésekre vagy szolgálatokra kötelezze és bizonyos más cselekvésektől eltiltsa, továbbá hogy az emberek családi és gazdasági viszonyait bizonyos szabályok szerint rendezze.

A törvényhozás által megállapított köteleességek, tilalmak és szabályok összességét *jognak* (Recht) nevezzük, és megkülönböztetjük a *közjogot* (öffentliches Recht), mely az egyes ember és az állam közti viszonyokra vonatkozó szabályokat foglalja magában; a *büntető jogot* (Strafrecht), mely a tilalmakat és a tilalmak átbágására mérendő büntetéseket szabályozza; a *családjogot* (Familienrecht), mely a családtagok egymás közti viszonyait rendezi; az *öröklési jogot* (Erbrecht), mely az öröklés körül felmerülő kérdéseket szabályozza; végül a *magánjogot* vagy *polgári jogot* (Privatrecht, bürgerliches Recht), mely az emberek gazdasági viszonyait és különösen a vagyonviszonyokat szabályozza.

A magánjog körén belül a gazdaság azon ágai szerint, melyek szabályoztatnak, megkülönböztetjük a bányajogot, iparjogot, kereskedelmi jogot stb.

Fejlettebb gazdasági étellel bíró országban a magánjog egyes szűkebb köreinek alkalmazása külön bíróságokra van bízva (iparhatóság, kereskedelmi törvényszék, választott bíróság), és főképp e téren a felmerülő kétes kérdések eldöntése gyakran nem csak a törvényhozást, hanem a törvény által még nem állandósított *szokást* (Brauch, Usance) is veszi irányadóul.

15. A jogtudomány nyelvén mind azt, a mi gazdasági értékkel bír és ember által birtokba vehető, *dolognak* (Ding) nevezzük. Az ily értelemben vett dolgok közé nem csak a tulajdonképi tárgyak tartoznak, hanem éppen a törvényhozás alapján nyert *jogosultságok* is (regale, szabadalom, átruházható engedélyek). Az elsöket *testi*, az utöbbiakat *testetlen dolgoknak* mondjuk, és a testi dolgok sorában ismét különbséget teszünk az *ingó* (mobil) és az *ingatlan* (immobil) dolgok között.

16. Azon jogot, melynél fogva valaki bizonyos dolgot a törvény előtt érvényesen birtokában tart és avval rendelkezik, *tulajdonjognak* (Eigentumsrecht) nevezzük.

A tulajdonjog vagy *korlátlan* (unbeschränkt), vagy *korlátolt* (beschränkt).

Korlátlan a tulajdonjog, ha a birtokos a birtokában levő dologgal *szabadon* rendelkezik és annak minden haszonélvezetét is bírja.

Korlátolt a tulajdonjog, ha a birt dolog iránt bizonyos tekintetben másnak is van rendelkezési és haszonélvezeti joga.

Igy ha a dolog valamely követelés biztosítására *zálogba* (Pfand) adatik, vagy ha azt *szolgalom* (Servitut) terheli, a birtokosnak az illető dologban csak korlátolt tulajdonjoga van.

A dologban való jogtól különbözik az a jog, melylyel valaki más személy iránt oly értelemben bír, hogy attól bizonyos szolgálatot, teljesítést, haszonátengedést követelhet. Az ilyen jogot *kötelmi jognak* (Obligationsrecht) nevezzük. (Szolgálati viszony ma, összehasonlítva a korábbi rabszolgával; igény eltartásra; haszonbér.)

17. Mint a természetben a dolgok állapotának megváltozása nem történik ok nélkül, ugy a jogi életben a jogviszonyok változása: jogok keletkezése, korlátozása, átmenete egyik személyről a

másikra, nem történhetik valamely esemény vagy cselekmény nélkül, mely e változást a törvények határozatai értelmében maga után vonja. A jogi viszonyok változását előidéző eseményeket *jogi tényeknek* (Rechtsfacta) mondjuk.

A jogi tény beállhat az illető jogszerző, vagy jogvesztő akarata nélkül, sőt akarata ellen (születés, halál, vagyon birói elkobzása), vagy akaratával, mint péld. adomány, vétel, haszonbérlet esetében.

Itt ismét elegendő lehet az egyik fél akaratának nyilvánítása, mint végrendekezésnél, ajándékozásnál, vagy mindkét érdekelt fél akaratnyilvánítása szükséges arra, hogy a jogi tény beálljon, mint a vételnél, kibérlésnél, elzálogosításnál stb.

Az akaratnyilvánításhoz kötött jogi tényeket *jogügyleteknek* (Rechtsgeschäfte) nevezzük, és a mondottak szerint megkülönböztetünk *egy oldalú* (einseitig) és *több oldalú* (mehrseitig) jogügyleteket.

Magát az akarat nyilvánítását, mely élő szóval vagy írásban történhetik, *szerződésnek* (Vertrag) nevezzük.

A szerződés azon fél *javára* (zu Gunsten der Partei) szól, ki a szerződés alapján jogot szerez, vagy a másik fél iránt *követelést* (Forderung) nyer; és azon fél *terhére* (zu Lasten der Partei) szól, ki a szerződés alapján jogot vesz, vagy a másik fél iránt *kötelezettséget* (Verpflichtung, Obligation) vállal.

18. A szerződés a jogviszonyok érvényes megváltoztatására csak akkor vezet, ha a törvény által megállapított feltételek mellett kötöttet.

Igy a törvény kiskorúaknak (minderjährig, minorenn) elmebetegeknek, gondnokság alá helyezett egyéneknek szerződését semmisnek tekinti. Ezek javára vagy terhére a részökre hatóságilag kirendelt *gyám* (Vormund) köti meg a szerződéseket. Fontos körülményeknél fogva néha megesik, hogy az illető hatóság a kiskorúakat nagykorúaknak (groszjährig, majorenn) nyilvánítja és evvel szerződések kötésére képesíti.

Érvénytelen továbbá a szerződés, ha tárgyánál fogva végre nem hajtható, vagy ha a fél akaratnyilvánítása nem volt szabad, hanem péld. kierzakolt.

19. Azokat, kik a törvény értelmében akár maguk, akár *meghatalmazottjuk* (Bevollmächtigter) által érvényes szerződést

köthetnek, tehát jogokat, követeléseket szerezhhetnek, vagy kötelezettségeket vállalhatnak, *jogi személyeknek* (juridische Personen) nevezzük.

A jogi személy lehet egyes ember, vagy több ember *társasága* (Gesellschaft, Societät), vagy intézet, mely utóbbinak nevében az avval megbizott tisztviselők szerződnek.

Midőn társaság köt szerződést, a nyert követelés és a vállalt kötelezettség vagy *együttes* (gemeinschaftlich), vagy *egyetemleges* (solidarisch). Együttes a követelés és a kötelezettség, ha a társatok csak valamennyien együtt követelhetnek vagy tartoznak, és pedig úgy, hogy a követelés és a tartozás az egyes társtagot csak arányos részben illeti. Egyetemleges a szerződés, ha annak tárgya csak egyszer teljesítendő ugyan, de úgy, hogy a teljesítés a társtagok akármelyikét egészen illeti.

20. Ha a szerződés írásba foglaltatik, az illető iratot *okiratnak* (Document, Urkunde) nevezzük.

Az okiratok szerkezetét és kiállításuk módját részint a szokás, részint a törvény állapítja meg.

A szerkezet szempontjából legfontosabb kellék, hogy az okiratot a két szerződő fél, vagy legalább a kötelezettséget vállaló fél, sajátkezűleg ellássa *neve aláírásával* (Unterschrift, Fertigung), vagy ha irni nem tud, szokott *kézjegyével* (Handzeichen).

Alaki tekintetben fontos kelléke minden okiratnak, hogy el legyen látva az illető szabályok szerint az állami *kincstár* (Ärar) javára járó *okmány-bélyeggel* (Urkunden-Stempel).

Az olyan okiratot, melyen a szerződő felek sajátkezű nével aláírása vagy kézjegye van, *eredeti okiratnak* (Original-Document) mondjuk. De gyakran megesisik, hogy az ilyen eredeti okiratot több példányban is ki kell állítani vagy le kell másolni. A *másolat* (Copie) eredeti aláírás nélkül csak akkor lesz érvényes, ha hites személy — rendszerint a közjegyző (öffentlicher Notar) — azt az eredetivel összehasonlítja s a másolaton saját aláírásával bizonyítja, hogy a másolat az eredetivel teljesen megegyezik. E bizonyítást a másolat *hitelesítésének* (Legalisierung) mondjuk.

A másolattól különbözik a *másodlat* (Duplicat), mely rendszerint az illető hatóság engedelmével s a megfelelő szabályok szerint akkor állítatik ki, ha az eredeti okirat elveszett, vagy másképp megsemmisült; de az érdekeltek beleegyezésével kiállítható külön

hatósági engedély nélkül is. A másodlaton eredeti aláírások vannak.

21. Oly czélből, hogy a szerződésben vállalt kötelezettség teljesítése a kötelezett fél részéről lehetőleg biztosítva legyen, a gyakorlati életben többféle eszközt szoktak alkalmazni. Ily eszközök a következők:

a) A jogszerző fél a másik szerződő félnek a szerződésileg kikötött cseréérték egy részét előre megadja, azaz *foglalót* (Angeld, Angabe) ad neki, melyet elveszt, ha ő áll el a szerződéstől, vagy a másik féltől kétszerezve követelhet vissza, ha ez áll el a szerződéstől.

b) A felek magában a szerződésben kikötik, hogy a szerződéstől elálló fél a másik félnek, ki a szerződést fenn kívánja tartani (hű marad a szerződéshez — *vertragstreu*), bizonyos összeget tartozik fizetni; *bánatpénz* (Reugeld).

c) Ugyancsak a szerződésben kiköthető, hogy azon fél, ki nem áll ugyan el a szerződéstől, de azt éppen nem, vagy nem a kellő időben, vagy nem a kikötött módon teljesíti, a másik félnek bizonyos, tetszés szerint megállapítható összeget tartozik fizetni; *kötési bér* (Pönale).

d) A kötelezettséget vállaló félért egy harmadik személy jótállást vállal, *kezeskedik* (bürgen, Bürgschaft leisten), még pedig oly értelemben, hogy a követelést vagy csak akkor elégíti ki, ha azt a kötelezett félen megvenni nem lehet (*pótló kezesség*, subsidiäre Bürgschaft), vagy már akkor is, ha ez a kötelezettséget teljesíthetné ugyan, de teljesíteni vonakodik (*kész fizető kezes*, Bürge und Zahler).

e) A szerződésteljesítés biztosításának egyik legfontosabb eszköze a *zálog* (Pfand) vétele. Ugyanis a biztosítást nyújtani akaró fél, vagy helyette bárki más, a követelő félnek megfelelő értékű dologra zálogjogot enged, még pedig ingó dologra az által, hogy azt a jogszerzőnek tényleg átadja, ingatlan dologra az által, hogy a jogszerző fél zálogjogát az ingatlan birtokokról hivatalosan vezetett jegyzékbe (*telekkönyv*, Grundbuch) az illető telekkönyvi hivatalnál bejegyezteti (bekebelezteti, betábláztatja — *intabulieren*).

A valósággal átadott zálogot *kézi zálognak* (Faustpfand), a bejegyzés útján átengedett zálogot *jelzálognak* (Hypothek) nevezzük.

A kötelezettség nem teljesítése esetében a zálogtulajdonos a zálog eladása útján elégítheti ki követelését.

22. Ha a szerződésileg kikötött kötelezettség nem teljesítettik, a követelő fél *jogsérelmet* (Rechtsverletzung) szenved.

Ha ilyenkor a teljesítés békés uton el nem érhető, vagy ha a teljesítés iránt kétség támad, melyet a felek békés megegyezés útján nem tudnak kiegyenlíteni, a sérelmet szenvedő fél azon bírósághoz folyamodik, mely vagy az ügy természeténél fogva, vagy a felek lakóhelyénél fogva az efféle ügyekben ítéletet mondani a törvény értelmében hivatva van, *illetékes* (competent).

Igy keletkezik a *per* (Klage, Process). Azon fél, ki panaszát a bíróság elé viszi, *felperesnek* (Kläger), a bepanaszolt fél pedig *alperesnek* (Geklagter) nevezetik.

A bíróság által a peres ügy eldöntése iránt kimondott *ítélet* (Rechtsspruch, Urtheil) a vesztes fél akarata ellenére és karhatalommal is végrehajtatik (Execution).

A vesztes fél, ha nem nyugszik meg a bíróság ítéletében, ügyét az e végből kirendelt felsőbb bíróság elé viheti (első, második, harmad fokú bíróság; instantia, appellatio).

A bíróságok eljárása rend szerint soknemű szabályokhoz, formaságokhoz van kötve. Némely ügyekre nézve a törvények megengedik vagy éppen elrendelik, hogy a rendes eljárásnál egyszerűbb és gyorsabb eljárás kövessék. Ily rövidebb eljárás péld. a *sommás eljárás* (summarisches Verfahren), a *váltó-eljárás* (Wechselverfahren), mely utóbbinak a szerződések bizonyos fajánál van helye.

Ha magukból az előterjesztett iratokból a dolgok valódi állása nem tűnik ki világosan és minden kétséget kizáró módon, a bíróság *tanúkat* (Zeuge) hallgat ki, kiknek a dolog miként történéséről tudomásuk van, vagy *szakértőket* (Sachverständige) hallgat meg, kik a felforgó ügy természete iránt felvilágosítást adhatnak, vagy megesküdteti (*eskü*, Eid) az egyik felet, ki evvel állításának igaz voltát bizonyítja.

A bírói eljárás költségeit, a *perköltségeket* (Processkosten), rendszerint a vesztes fél tartozik megfizetni.

I. A kereskedelem fogalma és felosztása.

23. A javak cserélésének közvetítését *kereskedésnek* (Handel), a csere közvetítőjét *kereskedőnek, üzérkedőnek, üzletembernek* (Handelsmann, Kaufmann, Geschäftsmann) mondjuk. A kereskedő kezébe a csere eszközlése végett, a termelőtől a fogyasztóhoz leendő eljuttatás végett kerülő jószág *árú* (Ware) nevet visel. Valamely ország, nép, város vagy általában terület összes csereközvetítő tevékenységét a *kereskedelem* (Handelswesen) szóval jelöljük.

A kereskedelem maga nem termel ugyan új javakat, hanem csak eljuttatja az őstermelés és az ipar által termelt javakat a fogyasztókhoz; e működésében magukat a javakat lényegileg nem, hanem legfeljebb csak annyiban változtatja meg, hogy kellő *kezelés* (Manipulation) által megvédi a megromlás ellen, vagy a fogyasztók igényei szerint *osztályozva, összeválogatva* (sortiert) hozza forgalomba. Másfelől azonban a kereskedelem, a munkamegosztásnál fogva, jelentékenyen fokozza a termelést, a mennyiben lehetővé teszi a termelőnek, a gazdának és az iparosnak, hogy egész gondját, minden idejét és munkáját a termelésre fordítsa, és a könnyű értékesítés csábításával a termelés folytonos emelésére, javítására és kiterjesztésére ösztönöz, sőt új termelési ágak meghonosodását idézi elő. Evvel egyszersmind fontos szolgálatot tesz a fogyasztóknak is, kik a kereskedelem közvetítése nélkül nem juthatnának oly jól, oly kényelmesen, oly czélszerűen és oly olcsón a szükségleteik kielégítésére szolgáló tárgyakhoz.

De a kereskedelem nem csak a gazdaságban játszik a termelőnél semmivel sem jelentéktlenebb szerepet, hanem lényeges befolyással volt és van a népek és országok egész művelődésére és történeti fejlődésére is.

A kereskedő legfőbb törekvése ugyanis mindenkor arra irányul, hogy szorgosan keressen egyfelől a fogyasztók számára új termelőket, másfelől a becserélt javak számára új fogyasztókat. E vágyhoz járul

az ember természetes vándorlási ösztöne, mely, az életfentartás kényszerítő szükségével párosulva, dacolni bátorítja a tenger veszélyeivel, az őserdő és a sivatag ijedelmeivel. Ily vágy és ösztön legkivált a kereskedőt csalja ki szűkebb otthona biztos köréből és teszi őt a föld felőli ismeretünknek, egyszersmind a kultúrának és az emberek közti érintkezésnek úttörőjévé. Az árukkal együtt, melyeket a kereskedő az egyik néptől a másikhoz hoz és visz, az erkölcsök, szokások, nézetek és ismeretek is megtalálják utjokat az egyik országból, az egyik földrészből a másikba.

Maga a kereskedő és tágabban a kereskedő nép, melyet a természettől nyert véralkata és hazájának fekvése a kereskedelem útjára terel, széles látókörével, az emberi élet minden ágára kiterjedő figyelmével, gyors és merész eszejárásával, legelső bontakozik ki az emberi szellemet lenyűgöző korlátokból: a babonából s az előítéletből, és válik a haladás és a szabadság előharcosává.

A kereskedő összehordja hazájába az elmaradottabb és gyámoltalanabb népek kincseit és ez által nemzetének anyagi jóllétet, vagyonosságot és hatalmat szerez. A folytonos terjeszkedés lévén természetes törekvése, nem csak magának és áruinak, hanem az egész emberiségnek nyitja meg és egyengeti a közlekedés útjait. Korunk míveltsége, világrészeket összekapcsoló közlekedése, milliókat tápláló fényüzése s a népeket boldogító szabadsága a kereskedelem közreműködése nélkül alig volna képzelhető.

24. Mint általában az emberek gazdálkodása, a kereskedelem is csekély kezdeményekből fejlődött a mai magas fokra, szorgosan felhasználva minden eszközt, melyet a tudomány, művészet és ipar, de különösen a közlekedés haladása nyújtott.

Legrégibb időben a gazdaság csekély fejlettsége, a közlekedési utak tökéletlensége s a népek egymás közti ellenségeskedése miatt a kereskedelem csak az országban termelt árukat ugyancsak az országban lakó fogyasztókhoz juttatta el. De egyfelől a tenger, másfelől a sivatag, veszélyei daczára, mind messzebbre terjedő utak megtételére csábította a mellette lakó népeket, főképp ha ezek hazája, magában kicsiny és szegény lévén, a szükség kényszerével is ösztönözte őket, és ha a népnek természete a kereskedelemre irányult. (Feniczia lakói, kisázsiai görögök, karthagóbeliek, újabb időben sorban az olaszok, portugáliak, spanyolok, hollandiak, angolok; Marseille, Hamburg, New-York, Triest,

Fiume; karavánkereskedés az araboknál, Afrika északi részéről annak belsejébe, Kis-Ázsiából és Oroszországból Ázsia belsejébe.)

Igy fejlődött egyfelől a *tengerparti*, majd *tengeri kereskedés* (Küstenhandel, Seehandel), másfelől a *karaván-kereskedés* (Karawanenhandel.)

25. A területi kiterjedés szempontjából a kereskedelemnek általában két ágát különböztetjük meg, u. m.: 1) a *belkereskedést* (Binnenhandel), mely az árucseré közvetítésében csak saját országa területére szorítkozik, és a *külkereskedést* (Auszenhandel), mely két különböző ország termelése és fogyasztása között szerepel mint közvetítő.

26. A belkereskedés körében ismét megkülönböztetjük a *helyi kereskedést* (Localhandel), melynek működése csak egy helység vagy város területére szorítkozik, a *vidéki kereskedéstől* (Distanz-Handel), mely közvetítését több helységre vagy vidékre terjeszti ki.

A helyi kereskedés legalsóbb rendű képviselői a *szatócs* (Krämer, Greisler), ki mindenféle háztartási cikkeket ad el legkisebb mennyiségben lakóhelyén és ezeket ugyancsak lakóhelyén szerzi be; a *zsidárús* (Trödler), ki már használt tárgyakkal kereskedik, és a *káfár* (Höcker), ki utcákon és tereken közönséges élelmi szereket kicsinyben árul. A helyi és vidéki kereskedés legalsóbb rendű képviselője a *házaló* (Hausierer), ki házról házra, vagy helységről helységre járva, magával viszi a megvett vagy az eladandó cikkeket.

A házaló kereskedéssel rokon a *vándorkereskedés* (Wanderhandel), melyet azok űznek, kik magukkal vitt nagyobb árukészlettel járnak helységről helységre.

27. A külkereskedés feladata részint arra irányul, hogy más országok terményeit fogyasztás vagy feldolgozás, vagy ismét eladás céljára az országba behozza; *behozatali kereskedés* (Import-, Einfuhrhandel); részint arra, hogy az ország terményeit és készítményeit más országok fogyasztóihoz eljuttassa; *kiviteli kereskedés* (Export-, Ausfuhrhandel); végül még arra is, hogy az egyik idegen ország terményeit a másik idegen ország fogyasztóihoz elvigye, saját országán át szállítván azokat, gyakran azonban saját országának érintése nélkül is (az angolok kereskedése India és Khina között); *átviteli kereskedés* (Zwischen-, Durchfuhr- oder Transitohandel).

Különösen azt a kereskedést, melyet az anyaország a maga gyarmataival folytat, *gyarmati kereskedésnek* (Colonialhandel) nevezzük.

A külkereskedésnek, vagy *nemzetközi kereskedésnek* (internationaler Handel) körébe ma már, midőn az fejlődött hajózási és vasuti közlekedésre támaszkodhatik, a föld minden pontja, legalább minden főbb országa bele van vonva, és ennyiben ma már bátran nevezhetjük a népek egymás közti kereskedelmének összességét *világkereskedelemnek* (Welthandel).

28. A külkereskedés minden időben túlnyomó mértékben egyes népek kezében van, kiket hazájok fekvése és saját természetes tulajdonságaik a külkereskedés üzésére terelnek és ösztönöznek. Ennél fogva mindenkor meg lehet különböztetnünk olyan népeket, melyek saját terményeik értékesítéséhez és szükségleteik beszerzéséhez nem értenek, vagy arra nem hajlandók, és olyanokat, melyek amaz értékesítésről és beszerzésről gondoskodnak, a terményeket tovább adás végett az elsőktől átveszik, a szükségletek fedezésére szolgáló idegen országbeli javakat pedig hozzájuk elszállítják.

Az első csoporthoz tartozó népekről azt mondjuk, hogy a kereskedelemben *passiv* szerepet játszanak, emezeket pedig *activ* kereskedő népeknek nevezzük. (Angolország és Khina, Magyarország hajdan és most.)

29. Magának a kereskedésnek terjedelme és az üzés módja szempontjából megkülönböztetünk *nagykereskedést* (Groszhandel, Handel en gros), mely többnyire egynemű árukat, leginkább közvetlenül a termelőtől a (mezőgazdától, a gyárostól) vesz és leginkább ismét kereskedőknek ad el, és *kiskereskedést* (Kleinhandel, Handel en detail), mely különféle árukat leginkább kereskedőtől vesz és közvetlenül a fogyasztóknak ad el, még pedig kisebb mennyiségben is.

Mig korábban a kereskedés e két főága szigorúan el volt egymástól választva, mai nap az egyik ág számtalan változatokban és fokozatokban csap át a másikba; a „nagy” és „kis” jelzővel pedig ma már nem jelölhetjük az illető kereskedés terjedelmét, mert van sok olyan kereskedés, mely közvetlenül a fogyasztókkal érintkezik ugyan, de igen jelentékeny terjedelmű.

30. Eredetileg a kereskedelem csakis olyan árúknak forgalomba hozatalával foglalkozott, melyek maguk valamiféle szükséglet kielégítésére alkalmasak. Az ilyen árukat *valóságos árúknak* (reale

Waren) mondjuk, a velök üzött kereskedést pedig *valóságos árukkal üzött kereskedésnek* vagy röviden *árúkereskedésnek* (Handel mit realen Waren, Warenhandel). A valóságos áruk sorába tartoznak a közönségesen értett áruk, továbbá, mint erkölcsi, szellemi, aesthetikai szükséglet kielégítésére szolgálók, a tudomány és művészet alkotásai is: a könyvek, festmények, zeneművek stb.

De minél inkább fokozódik a forgalom, annál nagyobb szerepet játszanak a kereskedésben a csere közvetítését könnyítő pénz és az értékpapírok, sőt ezek maguk is kiterjedt kereskedésnek képezik tárgyát. A ki pénzt vagy értékpapírt vesz, nem az anyag felhasználása céljából, hanem mint csereeszközt vagy mint pénz-helyettesítőt veszi, melynek fokozott becsét ad azon körülmény, hogy rajta bármely valóságos áru mindenkor könnyen megszerezhető.

A pénz és az értékpapír ezen becsét nem anyagától veszi, mely a papírpénznél s az értékpapiroknál semmi használati értékkel sem bír, hanem a köz megegyezés folytán nyeri, tehát a valóságos értéken felül képzeleti beccsel is bír, és ezért, megkülönböztetésül a valóságos áruktól, *képzeleti árúnak* (ideale Ware) nevezhető.

A kereskedelem azon ágát, mely a pénzeket és az értékpapírokat hozza forgalomba, *pénzekkel és értékpapírokkal való kereskedésnek* (Geld- und Effectenhandel) mondjuk.

A kereskedelem mindkét ágában a cikkek különfélesége szerint, melyek forgalomba hozatnak, ismét több alfajt különböztetünk meg; ilyenek a *gyarmatárú-kereskedés* (Colonialwaren-Handel), *gabonakereskedés* (Getreidehandel), *terménykereskedés* (Productenhandel, azaz valamely ország legfontosabb nyers terményeivel üzött kereskedés), *fakereskedés* (Holzhandel), *vaskereskedés* (Eisenhandel), *borkereskedés* (Weinhandel), *kézműárúkereskedés* (Manufacturwaren-Handel), *pénzváltás* (Geldwechsel), *értékpapírok adása-vevése* (Handel mit Effecten) stb. stb.

31. A közönséges életben *kereskedésnek* (Handlung) nevezzük a helyiséget is, melyben az áruk adatnak és vétetnek; e helyiségnek különben *bolt*, *üzlet* (Laden, Gewölbe) a neve. Az oly helyiséget, mely csak az áruk tartására és kezelésére szolgál, *raktárnak* (Magazin, Lager) mondjuk. *Iroda* (Bureau, Comptoir, Kontor) nevet visel azon helyiség, melyben a kereskedés vezetője vagy vezetői szoktak tartózkodni, és hol a kereskedéssel járó írásbeli munkákat végzik. Az irodát a bolttal és a kereskedéshez tartozó más

helyiségekkel együtt *telepnek* (Etablissement) nevezzük. Ha ugyanazon egy kereskedésnek ugyanazon vagy más községben két vagy több telepe is van, melyet az eladóival vagy vevőivel való könnyebb érintkezés céljából tart, megkülönböztetjük a *főtelepet* (Haupt-Etablissement), hol maga a kereskedés tulajdonosa tartózkodik, a *fiókteleptől* (Filiale).

Az egyes adás és vétel *üzletnek* vagy *kereskedelmi ügyletnek* (Geschäft, Transaction) mondatik.

II. A kereskedés alanyai.

32. A kereskedés alanyai vagyis üzöi azon egyének, kik az árucseré közvetítésével, a kereskedéssel foglalkoznak, a *kereskedők*, *üzérkedők*, *üzletemberek* (Kaufleute, Geschäftsleute, Handelsleute).

Az olyan egyént azonban, ki csak elvétele és kivételes foglalkozik áruk adásával és vételével, vagy azt, kinek tulajdonképi foglalkozása a termelés (a gazda, a tenyésztő, az iparos), de ki saját terményeit adott alkalommal el is árúsítja, nem szoktuk és nem is lehet kereskedőnek tekintenünk, mivel a kereskedéssel, épp úgy mint más hivatásszerű foglalkozással, azt a felfogást kell összekötnünk, hogy az állandóan, rendszeren és oly végből üzetik, hogy az illető e foglalkozásából, illetve annak jutalmából (nyereségéből) megéljen, vagy a jogtudomány alkotta kifejezést használva, hogy *avval iparszerűleg* (gewerbsmäßig) foglalkozzék.

Viszont vannak olyan foglalkozások, melyek a szó szoros értelmében nem kereskedelmi természetűek ugyan, de a kereskedéshez oly közel, vagy a kereskedéssel oly szoros kapcsolatban állnak, hogy a kereskedés körébe tartozóknak tekinthetők. Ilyen foglalkozás péld. a malomipar üzése összekötve a gabona rendes vásárlásával s a liszt rendes eladásával; hasonlókép a gyáriparnak más ágai is. Ide tartoznak továbbá a nagyban és állandóan üzött személy- és áruszállítás, a szállított áruk biztosítása, az áruk rakározása és még némely más, az egyes országok kereskedelmi törvényében külön meghatározott foglalkozások.

Tágabb értelemben tehát az utóbb jelzett foglalkozások iparszerű üzését is a kereskedés köréhez tartozónak s az illető téren működő egyéneket kereskedőknek tekintjük.

33. A kereskedő, épp úgy mint a termelő, a kereset céljából

tőkét és munkát alkalmaz. Tőkéje áll részint üzlete felszereléseiből s a kereskedés üzéséhez szükséges eszközökből — *álló vagy beruházott tőke* (Stammcapital, investiertes Capital, Anlagecapital) —, részint a folytonos csere tárgyát képező árúkészletekből s a csere eszközt képező pénzből — *forgó tőke* (Betriebs-Capital). A munkát, t. i. a termelők és fogyasztók felkeresését, az árúk szállíttatását, kezelését és megőrzését, az üzleti ügyek rendben tartását, vagy maga a kereskedő eszközli, vagy mások által eszközölteti.

A tőke és munka együttes alkalmazása, a vállalkozás, a kereskedelem terén is kockázattal jár, a mennyiben könnyen megesik, hogy a kereskedő, ki az árút természetesen mindig drágábban törekszik eladni, mint a minő áron vette, ez irányú számításaiban csalódhatik.

A vállalkozással járó kockázatot csak az üzlet tulajdonosa viseli, az, ki a munkát és tőkét együtt alkalmazza. Őt illeti a vállalkozásból eredő nyereség, és ugyancsak ő szenved a netaláni veszteséget, míg az általa alkalmazott munkások csak munkájok bérére tarthatnak igényt.

Kereskedőnek szoros értelemben csakis azt szoktuk nevezni, ki a kereskedést saját kockázatára és saját nevében űzi, míg a kereskedésnek különféle működéssel megbízott munkásait a kereskedés *segédszemélyeinek* (Hilfspersonen) mondjuk.

34. A segédszemélyzet szerepe az üzlet természete és terjedelme szerint nagyon sokféle lehet és általában vagy a tényleges adás-vevés körüli segédkezésre szorítkozik (inas, tanoncz, Lehrling, bolti segéd, Ladengehilfe, utazó, Reischer, Commis voyageur), vagy az irodai munkák végzésében áll (gyakornok, Praktikant, Volontär, könyvvivő, Buchhalter, levelező, Correspondent, pénztáros, Cassier), vagy az üzlet vezetésében való segédkezésre is kiterjed (üzletvezető, Geschäftsführer, meghatalmazott, Bevollmächtigter, Disponent).

A segédszeméllyel szemben az üzlettulajdonos *főnök* (Chef) nevet visel.

35. A tulajdonképi önálló kereskedő, meg a bizonyos főnökkel bérviszonyban levő segédek között mintegy középen állnak az *alkusz* és az *ügynök*. A kereskedelem fejlődésével és kiterjedésével több körülmény okozhatja, hogy az eladó nem lép közvetlen összeköttetésbe a vevővel, vagy a vevő nem fordul közvetlenül az eladóhoz, hanem mindketten egy harmadik közbenjáró személy szolgálatát veszik igénybe.

Igen gyakran történik ez oly alakban, hogy az eladó vagy a vevő, ki magát a vevő, illetőleg az eladó keresésével járó sok fáradozástól és idővesztéstől meg akarja kimélni, vagy ki bármely okból nem kíván nyíltan fellépni, vagy végre ki a piac, azaz az üzlethely viszonyait eléggé nem ismeri, egy harmadik személy közvetítéséhez folyamodik, ki éppen a venni vagy eladni szándékozók kitudásával foglalkozik, ezeket felkeresi, az alkudozást végzi és megbizójának kellő szakismerettel minden irányban kezére jár mindaddig, míg az üzlet az ő közbenjárásával maguk a felek által meg nem köttetik.

Azon egyént, ki az efféle közvetítést iparszerűleg űzi és megbizást akár vevő, akár eladó keresésére ugyanazon helyen elfogad, *alkusznak* (Makler, Sensal, Courtier) nevezzük.

Az alkusznak az általa közvetített üzletben semminemű része nincs, kockázatot nem visel, a fizetés pontos teljesítéséért kezeséget nem vállal, és kötelessége, egyszersmind saját érdeke, mindössze abban áll, hogy megbizóinak híven törekedjék szolgálni és érdeküket lehetőleg szem előtt tartsa. Ebbeli fáradozásáért azon esetben, ha a közvetített adás-vétel tényleg létre jön, kereskedői szokás szerint mindegyik féltől, de minden esetre a megbízó féltől a vételár százalékában vagy ezrelékében (percent, per mille) kifejezett, vagy máskép meghatározott díjat, *alkuszdíjat* (Maklergebühr, Sensarie, Courtage) kap.

Az alkuszéhoz hasonló foglalkozása és működési köre van az *ügynöknek* (Agent), avval a különbséggel, hogy az ügynök különböző helyeken lakó eladó és vevő közt közvetít ügyleteket — ennek érdekében esetleg vagy rendszeren utazik is, *utazó ügynök* (reisender Agent), — hogy többnyire rendes megbizói vannak, és hogy megbizói részére kívánatra az ügylet lebonyolításával járó más szolgáltatásokat is teljesít, péld. az árúk átvételét, gondozását, elszállítását, a fizetés felvételét és elküldését is átveszi.

Azonban a különbség alkusz és ügynök közt a gyakorlati üzleti életben többnyire elmosódik.

Az alkusz és az ügynök tehát nem saját nevőkben és nem saját kockázataikra vagy számlájukra kötnek üzleteket, és azért önálló, tulajdonképi kereskedőknek nem mondhatók.

36. Közelebb áll már a tulajdonképi kereskedőhöz, sőt a mi törvényünk értelmében az önálló kereskedővel egy sorban állónak

tekintetik az olyan egyén, ki az adást és vételt mások számára és mások kockázatára ugyan, de saját neve alatt köti, úgy hogy az adás-vevési szerződés őt terheli és őt jogosítja.

Igen gyakori eset például, hogy valamely gyáros maga nem foglalkozhatik, vagy nem akar foglalkozni gyártmányainak elárúsításával, hanem megbizást ad valakinek, nem ritkán valamely rokon üzletággal foglalkozó önálló kereskedőnek, hogy az elárúsítást saját neve alatt, de a gyáros részére és kockázatára eszközölje. A megbizott, kihez a gyáros sokszor készletet is ad az illető árukból, vevőket keres és eladja az árukat. A vevővel szemben csakis ő szerepel és nem a gyáros, kívül a vevő érintkezésbe sem lép; az árukat ő tartozik átszolgáltatni; a vételért ő veszi fel és juttatja el a gyároshoz. Az ár ingadozásából eredő nyereség vagy veszteség azonban kizárólag a gyárost illeti, ki vagy megszabja az árt, melyen alúl a megbizott az árut csak saját kockázatára adhatja el — *korlátolt ár* (limitierter Preis), — vagy a megbizott ügyességére és becsületességére bizza, hogy a lehető legjobb árt érje el és avval neki hűségesen beszámoljon. A megbizott felszámítja a megbizónak költségeit, és az egész fenforgó összeg után százalékokban kifejezett *bizományi díjat* vagy *jutalékot* (Provision) kap. A mennyiben az eladás a megbizó beleegyezésével hitelben történt, a megbizott a vételár pontos behajtását eszközölni tartozik ugyan, de azért nem felelős, ha csak ezt a felelősséget részben vagy egészben el nem vállalta (Delcredere), mely esetben a kockázatnak részben való viseléseért rendszeren külön díjt, *jótállási díjt* (Delcredere-Provision) számíthat fel.

Megfordítva, különösen a nagy kikötőhelyeken és más nagy kereskedő városokban, hol az áruknak lerakóhelyök van, sok egyén foglalkozik avval, hogy mások megbizásából az imént vázolt módokat mellett vásárlásokat eszközöl, saját nevében, de nem saját kockázatára vagy számlájára.

A foglalkozás e nemét, mely már nagyon közel áll az *önálló* vagy *saját számlára üzött kereskedéshez* (Eigenhandel, Proprehandel) és újabb időben igen nagy terjedelmet nyert, *bizományi kereskedésnek* (Commissionshandel), azt, ki az adást vagy vételt megbizásból eszközli, *bizományosnak* (Commissionär), azt pedig, ki a megbizást adja, *megbizónak* (Committent) nevezzük.

37. A kereskedés sikeresebb és nagyobb terjedelmű üzése

czéljából két vagy több ember össze is állhat közös vállalkozásra, és ilyenkor *társas kereskedés* (Gesellschaftshandel) és *kereskedő társaság* (Handelsgesellschaft, Societät) keletkezik, szemben az *egyéni kereskedéssel* (Einzelhandel). A társaság egyes tagjait *társ-tagoknak* (Gesellschafter, Socius) nevezzük.

Különösen gyakori a társulás a nagykereskedésben, mely nagy tőkét, gondos és körültekintő vezetést igényel. Gyakran keletkezik a társas kereskedés az által is, hogy valamely elhalt kereskedő örökösei nem akarják a kereskedést felosztatni, sem részök kivételével gyengíteni, hanem közösen tovább folytatják az üzletet. Sokszor a hű segéd, ki az üzletnek hosszú éveken át buzgón és sikeresen szolgált, az üzletbe társtagnak vétetik be. Megesik gyakran az is, hogy két ugyanazon szakbeli kereskedő, nehogy a versengés által egymásnak ártson, társas vállallattá egyesíti üzletét. Főképp újabb időben igen gyakori az az eset is, hogy valamely tőkepenzes a kereskedésben akarja hasznosítani tőkéjét, a nélkül, hogy maga az üzlethez értene, vagy avval foglalkozni kívánna, és e végből egy ügyes és szakavatott, de tőkében talán szegény kereskedővel szövetezik.

38. A társtag csak ritkán adja egész vagyonát a közös vállalatba, hanem vagyonának csak egy meghatározott részével járul ahhoz, melyet az ő *betétének* (Antheil, Mise) nevezünk. Az iránt, hogy a nyereség s az esetleges veszteség a tagok között milyen arányban osztassék meg, hogy az egyes társtag a munkában s az üzlet vezetésében mennyiben és mi módon tartozik részt venni, végre hogy a társaság nevében vállalt kötelezettségekért mikép és milyen mértékben felelős, részint a társaság alakulásának módja és a társtagok között létrejött szerződés, részint az illető ország vonatkozó törvénye dönt.

Különösen a társaság nevében vállalt kötelezettségekért való felelősséget illetőleg megjegyzendő, hogy az a magyar törvény értelmében minden esetre *egyetemleges* (solidarische Haftung), ezen felül pedig lehet *korlátlan* (unbeschränkt), ha az egyes társtag ama kötelezettségekért nem csak betéte erejéig, hanem egész vagyonával felelős, vagy *korlátolt* (beschränkt), ha a társtag felelőssége csak betéte erejéig terjed.

A most érintett felelősség szempontjából, de általában is a magyar kereskedelmi törvény a társulásnak csak négy alakját

ismeri el *kereskedő* társaságnak. Ezek: 1) a közkereseti társaság, 2) a betéti társaság, 3) a részvény-társaság, 4) a szövetkezet.

39. A *közkereseti társaság* (offene oder Collectiv-Gesellschaft) állhat két vagy több tagból, kik közül mindegyik egész vagyonával, tehát korlátlanul felelős a társaság kötelezettségeiért.

A *betéti társaság* (Commandit-Gesellschaft) két vagy több tagból áll, kik közül egy vagy több tag a társaság kötelezettségeiért egész vagyonával felelős, egy vagy több tag pedig csak betéte erejéig. Az elsők *beltagoknak* (Complementär), az utóbbiak *kültagoknak* (Commanditar) nevezetnek.

A *részvény-társaság* (Actien-Gesellschaft) meghatározott nagyságú vagyonnal alakul meg, mely meghatározott számú és egyenlő nagyságú betétekre van felosztva. Az ilyen betétnek *részvény* (Actie) a neve. A tagok (*részvényesek*, Actionäre) száma nincs meghatározva, minthogy egy tag több betéttel vagy részvényt is járulhat a társaság vagyonához. Valamennyi tag felelőssége korlátolt, csak betéteinek, illetve részvényeinek erejéig terjed.

A *szövetkezet* (Genossenschaft) csakis a tagok gazdasági céljainak kölcsönös előmozdítására alakulhat határozatlan nagyságú társasági vagyonnal, mely egyenlő nagyságú betétekből (*törzsbetét*, Stammeinlage) keletkezik. Ugy a tagok, mint a törzsbetétek száma ki- és belépés által változhatnak. A tagok felelőssége a társasági szerződés szerint lehet korlátlan, a tagok egész vagyonára kiterjedő, vagy korlátolt, az egyes tag törzsbetéteinek erejéig menő.

40. A tagok jogait és kötelezéseit egymás között és a társaságon kívül állókkal szemben, továbbá a társaság üzlet vezetésének módját részint a társasági szerződés, részint a törvény határozza meg.

Közkereseti társaságnál, kivált ha kevés tagból áll, rendszerint mindegyik tag jogosítva és kötelezve is van részt venni az üzlet vezetésében, míg betéti társaságnál e jog és kötelesség rendszerint csak a beltagokat illeti.

Részvény-társaságnál és szövetkezetnél a tagok szavazás útján *igazgatóságot* (Direction) és *felügyelő bizottságot* (Aufsichts-Comité) választanak. Az igazgatóság függetlenül vezeti az üzletet, de alá van vetve a felügyelő bizottság ellenőrzésének és számolni tartozik az évenként legalább egyszer *közgyűlésre* (Generalversammlung) összehívandó tagoknak. Különösen a közgyűlés állapítja meg az

elért üzleti nyereségnek miként történő felosztását. Az ilyen nyereség egy része rendszeren az igazgatóság s a felügyelő bizottság jutalmazására (*jutalék*, *Tantième*) fordítatik, nagyobb részét pedig a tagok között osztják fel részvényeik, illetve törzsbetéteik arányában. Az egy-egy részvényre eső nyereséményrésznek *osztalék* (*Dividende*) a neve. Czélszerű még az a szokás is, hogy a nyereségnek egy részét nem osztják fel, hanem a társaság üzletének nagyobb biztossága s a forgalmi tőke szaporítása érdekében visszatartják. Az ekkép visszatartott rész ugynevezett *tartalék-alapot* (*Reservefonds*) képez és természetesen a társaság tulajdona.

41. Különösen a részvény-társaság akkép szokott valamely nagyobb ipari vagy kereskedelmi vállalat üzésére alakulni, hogy azon néhány ember, ki a vállalatot létre akarja hozni, arról hirdapokban és más úton részletes *tervrajzot* (*Prospect*) bocsát ki és felhívja a közönséget, hogy a ki a vállalatban részt akar venni, bizonyos helyen és időben neve aláírásával és megfelelő összeg lefizetésével jelentse be, hány részvényt akar átvenni. Ezt az aláírást *jegyzésnek* (*Zeichnung*) mondjuk. Ha kellő számú részvény jegyeztetett, az aláírókat összehívják *alakuló közgyűlésre* (*constituierende Generalversammlung*), hol határoznak a társaság tényleges megalakulása iránt, megállapítják a szabályokat, melyek szerint a társaság összes ügyei vezetendők (*alapszabályok*, *Statuten*) és megválasztják az első igazgatóságot és felügyelő bizottságot.

Az egyes részvényes az általa jegyzés és befizetés útján átvállalt vagyonrészről okmányt kap, melyben el van ismerve, hogy ő az okmányban kitett összeg befizetése folytán és ezen összeg erejéig a vállalat részvényese, és mint ilyen az alapszabályokban meghatározott jogokat gyakorolhatja. Ezen okmánynak, mely a részvényesnek a vállalatban levő vagyonrészét képviseli, *részvény* (*Actie*) a neve. Az összeget, melyről a részvény szól, a részvény *névértékének* (*Nominalwert*) mondjuk. A vállalat megkezdésekor nem mindig szükséges, hogy a részvényes a részvény egész névértékét befizesse, hanem elég, ha egyelőre annak csak egy meghatározott részét fizeti be a társaság pénztárába, fentartatván kötelezettsége, hogy szükség esetében befizetését a részvény névértéke erejéig kiegészítse. Ilyenkor a már befizetett összeget a részvény *befizetett értékének* (*eingezahlter Wert*) mondjuk.

A részvényben vagy ki van téve a tulajdonos neve, és ilyenkor

azt mondjuk, hogy *névre szól* (lautet auf Namen), vagy a részvény mindenkori birtokosa van mondva tulajdonosnak, és ilyenkor azt mondjuk, hogy a részvény *bemutatóra szól* (lautet auf Inhaber oder Überbringer).

42. Szövetkezetek csakis a tagok gazdasági érdekeinek kölcsönös előmozdítására alakulhatnak, péld. hogy a szövetkezeti tagok a szövetkezet pénztárából kedvező feltételek mellett kölcsönt kapjanak, hogy az iparosokból álló szövetkezet a tagoknak szükséges nyersanyagokat nagyban bevásárolja és a tagoknak jobban és kedvezőbb áron szolgáltatassa, és több efféle. A tagok korlátlan felelősséget akkor fognak magukra vállalni, ha ez által a szövetkezet hitelét emelni akarják. A törzsbetétet a tagok rendszeren kisebb részletekben fizetik vagy fizethetik be és erről betéti könyvet kapnak. Különben a szövetkezet egészen úgy működik mint a részvénytársaság.

43. Ha ketten vagy többen csak egy vagy néhány meghatározott ügylet keresztülvitelére társulnak, péld. arra, hogy a katonaságnak egy évben szénát, vagy vasutnak egy bizonyos időre kőszent szállítanak s több efféle, akkor *alkalmi társaság* (Gelegenheits- oder Speculations-Gesellschaft, Syndikat) keletkezik. Az ilyen társaságot a magyar kereskedelmi törvény nem ismeri el *kereskedelmi* társaságnak. A társtagok jogaira és kötelezéseire nézve a köztük létrejött szerződés és a polgári törvény irányadó.

Hasonlóképp nem ismeri el törvényünk kereskedelmi társaságnak azt, ha egy kereskedő, ki az üzletet csak a maga nevében viszi, valakivel szerződik, hogy az üzlet nyereségében és veszteségében, az üzletbe fektetett pénze fejében, neki is része legyen. Az ilyen társtagnak *titkos társ* (stiller Gesellschafter) a neve.

Betéti részvény-társaság (Commandit-Actiengesellschaft), azaz olyan részvény-társaság, melynek egy vagy több tagja egész vagyonával felelős a társaság kötelezettségeiért, a magyar törvény értelmében Magyarországon nem is keletkezhetik.

44. Bármiféle kereskedelmi társaság természetesen fel is oszthat. Feloszlás esetében a társaság birtokában levő árúkat és felszereléseket pénzzé kell tenni, a kinn levő követeléseket be kell hajtani, a tartozásokat ki kell egyenlíteni és csak azután következhetik a társulati vagyon felosztása, vagy a társas szerződésben, vagy az alapszabályokban előre meghatározott módon.

A felozzlással járó műveletek keresztülvitelét, mely gyakran igen hosszú időt vesz igénybe, *felszámolásnak* (Liquidation), és azokat, kik a felszámolás eszközlésével meg vannak bízva, *felszámolóknak* (Liquidatoren) nevezzük.

45. Akár az egyéni kereskedő, akár a kereskedő társaság szerencsétlenség rossz üzletmenet, vétkes gondatlanság vagy éppen bűnös csalárdság által könnyen juthat olyan helyzetbe, hogy nem bír megfelelni kötelezettségeinek, nem bírja kifizetni tartozásait, *fizetésre képtelen* (insolvent). Ha ilyenkor az adós nem tud hitelezőivel *egységpre* (Ausgleich) jutni, hogy neki vagy *halasztást* (Moratorium) engedjenek, vagy esetleg követelésük egy részét is elengedjék, az adós *csődbe* (Concurs, Crida, Gant, Bankerutt) jut. A csődöt a bíróság mondja ki, és evvel együtt lefoglalja az adós vagyonát, melynek kezelését és pénzzé tételét a hitelezők ellenőrzése mellett a bíróság által kinevezett *csődtömeg-gondnok* (Masseverwalter) eszközli. A befolyt pénzt, a költségek levonása után, felosztják a hitelezők között beigazolt követelésök arányában. A ki nem fizetett adósságok a bukott adóst tovább is terhelik.

Ha egy városban, vidéken vagy országban rossz üzletmenet, háború vagy más általános csapás következtében egy időben számos kereskedő jut fizetési képtelenségbe, azt mondjuk, hogy az illető városban, vidéken, vagy országban *válság* (Krisis) tört ki.

46. A polgári életben minden ember saját polgári neve alatt űzi mesterségét vagy általában foglalkozását és mindenféle okirat aláírásánál ugyancsak saját polgári nevét használja. A kereskedésben ez iránt más viszonyokat találunk. Már a kereskedő társaság sem használhat egy bizonyos személynevet, hanem vagy a társak nevét fogja viselni, vagy valamiféle megfelelő czimmel él, mint a polgári életben a közintézetek. De megtörténhetik az egyes kereskedőnél is, ki például az üzletet valamely jó hirnevében állott kereskedőtől vette át vagy örökölte, hogy a jó hirű kereskedő nevét saját üzlete számára meg kívánja tartani, mit természetesen csak az illetőnek, vagy az örökösöknek beleegyezésével szabad tennie.

Ily esetek gyakran fordulván elő a kereskedelmi életben, a kereskedésben általában különbséget kell tennünk a polgári név s a kereskedői név között, mely utóbbit *céznek* (Firma) nevezzük. Az a név tehát, melyet a kereskedő cég tábláján, hirdetéseiben, számláin stb. használ, melylyel a kereskedésére vonatkozó okiratokat

és leveleket aláírja, és mely lehet polgári nevéől különböző, vagy avval egyező, a kereskedő czégének mondatik, és a czég aláírását *czéjgyjzésnek* (Firmierung, Firmaführung) nevezzük.

47. Az egyéni kereskedő, ha új üzletet nyit, saját polgári nevét használja czégül, még pedig vagy teljesen (Fekete József), vagy rövidítve (Fekete J., vagy ritkán: Fekete). Ha más hasonló nevű czég (péld. Fekete József) már van az illető községben, megkülönböztetésül valami eltéréssel fogja írni nevét mint czéget (péld. Fekete J., vagy ifj. Fekete József). Használhat nevén kívül olyan szót is a czégben, mely üzletét közelebből megjelöli (péld. Fekete József borkereskedése). Ez esetben aláírásában nevén kívül a czégbe foglalt szót is ki kell írnia.

Ha üzlet megvétele vagy örökségben való átvétele forog fenn s a kereskedő a korábbi czéget fenn kívánja tartani, egyszerűen e korábbi czéget is használhatja saját neve helyett, vagy a korábbi czég használata mellett már a czégben, tehát aláírásában is jelezheti, hogy az üzlet tulajdonosa változott (példák: Fekete József utóda, Fekete József Özvegye, Fekete József utóda Fehér Péter, Fehér Péter ezelőtt Fekete József stb.)

A kereskedő társaság czége a szokás, de a legtöbb országban a törvény rendelete folytán is, a társaság természete szerint különbözökép állapítatik meg.

Közkereseti társaságnál vagy valamennyi társtag neve belefoglaltatik a czégbe, illetőleg jeleztetik abban (péld. Kovács Sándor és Kis Pál, Kovács S. és Kis P., Kovács és Kis, Strobl, Barich és Kollerich, Tömöry Testvérek, Kardos Elek Fiai, Kardos Elek Özvegye és Veje stb.); vagy csak az egyik társtag, illetve egy-két társtag neve tétetik ki a czégben, a többi pedig csak jeleztetik (péld. Kovács Sándor és Társa, Haris, Zeillinger és Társa).

Betéti társaságnál a dolog természete szerint csak a beltág vagy a beltágok neve tétetik a czégbe, a kültágok létezése pedig csak jeleztetik (péld. Hamar és Társai).

A titkos társ a czégben nem is jeleztetik.

Az alkalmi egyesülés vagy társaság, nem lévén szoros értelemben kereskedői alanynak tekinthető, mint ilyen czéggel nem is élhet.

A részvénytársaság e jellemét a czégben is kifejezi a „részvénytársaság” szó használata által; e szó mellett még vagy oly

kifejezés fordul elő, mely a vállalat természetét jelöli (péld. Sör-főző Részvénytársaság, Első Magyar Általános Biztosító Társaság), vagy valamely név, mely az üzlettel némi összeköttetésben áll (péld. Schlick-féle Gépgyár Részvénytársaság, Franklin Könyvnyomdai Részvénytársaság), vagy valamely tetszés szerinti név vagy képleges (allegorikus) név is (péld. Phoenix Tűzkárbiztosító Társaság, Concordia Gőzmalmi Részvénytársaság, Erzsébet Ásványvíz Társaság.)

A szövetkezet a cégben szintén használja e szót „szövetkezet” és e mellé oly módon tesz jelzőket vagy nevet, mint a részvénytársaság (péld. Első Pozsonyi Tisztviselő Egylet mint Fogyasztási Szövetkezet, Egyetértés Kölcsönös Segélyező és Hitelező Szövetkezet).

Felszámolás alatt levő társaság e körülményt a cégben is tartozik jelezni (péld. Kovács és Vas felszámolás alatt, Concordia Gőzmalmi Társaság felszámolás alatt).

48. Minthogy a kereskedő a cég aláírásával kötelezi magát, a cég jegyzésére csak azon egyén lehet jogosítva, ki az üzlet ügyeiben korlátlanul intézkedhetik.

Egyes kereskedő rendszerint maga jegyzi és csak maga jegyezheti a céget. Közkereseti társaságnál, a fennálló egyetemleges viszonynál fogva, a cégjegyzésre mindegyik tag fel lehet jogosítva, és az egyik tag által cégjegyzéssel vállalt kötelezettség valamennyi tagot terheli. Betéti társaságnál a cégjegyzés joga csak a beltagokat illelheti. Részvénytársaságnál és szövetkezetnél az alapszabályok határozzák meg, ki van jogosítva a cég jegyzésére. A jegyzés leggyakrabban akkép történik, hogy a társaság vagy szövetkezet cége színes bélyegzővel lenyomatik, és ez alá az igazgatóságnak cégjegyzésre jogosított két tagja saját nevét írja.

49. Nagy terjedelmű vállalatoknál, még pedig akár egyéni, akár társas vállalatoknál, nagyon gyakran szükségesnek mutatkozik, hogy a főnök vagy igazgatóság a sokféle ügyeknek nem éppen könnyű vezetésében valamelyik segéddel osztozkodjék. Részen történhetik ez meghatalmazás által, a mikor valamelyik segéd bizonyos meghatározott ügyek intézésére külön meghatalmaztatik. De az ily részleges meghatalmazás nem felel meg mindig a szükségnek, mely azt kívánhatja, hogy péld. a fióktelepnek vagy az üzlet valamely ágának vezetése egészen önállóan bizassék valakire. Ehhez járul, hogy meghatalmazás esetében a vállalattal össze-

köttetésbe lépő feleknek mindig meg kellene előbb tudakolniok, mire és meddig terjed az illető segéd meghatalmazása.

A vázolt körülmények okozták, hogy azon korlátlan bizalom alapján, melylyel az üzlettulajdonos valamelyik régi, hű és kipróbált segéde iránt viselkedik, ezt egyenesen megbízza a cég jegyzésével is, mi által az üzlet egész körében és a kereskedéshez tartozó minden ügyben oly korlátlan hatalmat és jogosultságot ad az illető kezébe, minővel különben csak maga a tulajdonos bír. A kötelezettségek, melyeket az ekkép meghatalmazott segéd vállal, a tulajdonost terhelik; a mit tesz vagy intéz, akár maga a főnök tette volna.

Az ekkép meghatalmazott segéd *cégvezetőnek* (Procurist, Procuraführer) nevezetik, és ez a céget akkép jegyzi, hogy saját írásával leírja vagy bélyegzővel lenyomja a céget, hozzáadja e szavakat „per procura“, vagy rövidítve „ppa“, „pp“, és alája jegyzi saját nevét.

Ha két segéd csak együtt van meghatalmazva a cég jegyzésére, ezt a meghatalmazást *együttes cégvezetésnek* (Collectiv-Procure) mondjuk.

50. A kereskedésben nélkülözhetetlen rend és bizalommal párosuló óvatosság megkívánja, hogy a cégekről és azok főbb viszonyairól minden kereskedő hiteles értesülést szerezhessen. Ily végből a művelt államokban azon intézkedés történt, hogy minden új céget az arra vonatkozó fontosabb körülményekkel együtt, valamint e körülményekben előforduló minden fontosabb változást valamely e végből kirendelt hatóságnál (hazánkban a kir. törvényszékeknél mint kereskedelmi bíróságoknál) be kell jelenteni. Bejelentendő pedig a cég keletkezése és megszűnése, cégvezető rendelése és a cégvezetés visszavonása, a cég tulajdonosának neve, közkereseti és betéti társaságoknál a társtagok neve, részvénytársaságoknál és szövetkezeteknél az alapszabályok betérjesztése mellett a cégjegyzésre jogosultak neve stb. A bejelentéssel együtt, esetleg hamis aláírások megítélhetése céljából, be kell mutatni a cégjegyzésre jogosultaknak sajátkezű cégeláírását is.

A kirendelt hatóság a bejelentett cégekről és az azokra vonatkozó körülményekről jegyzéket vezet, melynek *cégjegyzék* (Firmenregister, Firmenprotokoll) a neve. A cégjegyzékeket hivatalosan összegyűjtik s az azokban foglalt főbb dolgokat időnkint kinyomatják. („Központi értesítő“.)

Különben a nagyobb kereskedések maguk is gondoskodnak róla, hogy czégők keletkezése, aláírásuk módja, czégvezetőjük neve és aláírása stb. üzletbarátaik előtt ismeretessé váljék. Mindezekről ugyanis az illető aláírást is feltüntető *körleveleket* (Circular) szoktak küldeni a kereskedő világ azon tagjaihoz, kikről felteszik, hogy ügyök iránt érdeklődnek.

III. A kereskedés tárgyai.

1. Az árúk és a mértékek.

51. Mindazon jószágokat, melyek csereértékkel birnak s a kereskedés által forgalomba hozatnak, *árúknak* (Ware) nevezzük. Árúk gyanánt csakis ingó javak szerepelnek, mivel ingatlan javak és személyes szolgálatok kereskedés tárgyát nem képezik.

Megkülönböztetünk *valóságos* és *képzeleti árúkat* (reale und ideale Waren), az elsők alatt értve olyan árúkat, melyek maguk közvetlenül szolgálnak emberi szükséglet kielégítésére; az utóbbiak alatt olyanokat, melyek maguk szükséglet kielégítésére nem szolgálnak, hanem árúkra kicserélhetők, ide számítva a *pénzt* is és különösen a pénzt helyettesítő értékpapirosokat.

Valamely jószág az árú jellemet tehát nem magában viseli, hanem csak akkor lesz árúvá, mikor a kereskedés által forgalomba hozatik. (Búza a termelő s a kereskedő kezében).

Az „árú” szó alatt közönségesen a valóságos árúkat értjük.

52. Mind a valóságos, mind a képzeleti árúk sokfélesége határtalan, mivel az ipar szakadatlanl új meg új tárgyakat tesz alkalmasakká a használatra, a kereskedés pedig új meg új tárgyakat von bele a forgalom körébe.

Épp azért egészen lehetetlennek tűnik fel az árúk oly osztályozása, mely kellő átnézetesség mellett, azok sokféleségét ki-merithetné.

Az *árúisme* (Warenkunde), mely a valóságos árúk fajainak, minőségének, a kereskedésben való előfordulásuk módjának ismeretével foglalkozik, a szerint különbözteti meg az árúkat, hogy az állat-, növény- vagy ásványországból erednek-e.

Egészen általánosan feloszthatjuk az árúkat:

1. *nyersterményekre* (Rohtproducte), melyek lényeges átalakítás nélkül hozatnak forgalomba, mint a gabona, bor, gyapjú, prémbőr, tűzifa stb.;

2. *iparcikkekre* (Industrieerzeugnisse), melyek az ipar által eszközölt átalakítással kerülnek forgalomba, mint a szövetek, vasárúk, bútörök stb.

Ismét külön osztályba tartoznak az *irodalmi és művészeti tárgyak* (literarische und Kunstartikel).

Az osztályozás azonban sem nem kimerítő, sem következetesen nem alkalmazható, mivel szigorú határt nyerstermény és iparcikk, iparcikk és művészeti tárgy között lehetetlen megvonni.

Jegyzet: A képzeti árukról és azok fajairól alább lesz szó.

53. A kereskedelmi nyelv új meg új elnevezéseket alkot az árúk egyes csoportjai számára, és az ilyen elnevezések alá foglalja gyakran az olyan árúkat is, melyek csak annyiban tartoznak az egész csoporthoz, hogy a kereskedésben avval együtt szoktak szerepelni. Így tartozik a cukor a *gyarmatárúk* (Colonialwaren) közé, noha ma már Európában is gyártják, a mák a *hüvelyes árúk* (Hülsenfrüchte) közé, noha növénytanilag a hüvelyesekkel össze nem foglalható, számos iparcikk, nagysága daczára, az *apró árúk* (Kurzwaren) közé stb.

Egyes elnevezések nem az áru fáját, hanem annak minőségét jelölik. Így a *tömegáru* (Massenartikel) az olyan nem éppen finom minőségű áru, mely gyárilag nagy tömegekben készül; az efféle árúknak silányabb minősége *vásári árúnak* (Marktware) mondatik. *Üzletárúnak* (Commerzware) valamely áru faj azon minőségét nevezzük, mely a kereskedésben leginkább előfordul (péld. a méznél, szöveteknél stb.). *Kimustrált áru* (Ausschussware) az olyan bármily fajbeli áru, melyet hibás vagy minőségileg hiányos volta miatt a rendes minőségű áruval együtt nem szoktak eladni vagy venni.

Az árúk minőségének fokait különben *első, másod, harmad rendű, nagyon finom, finom, közepes, közönséges* (Prima, Secunda, Tertia, hochfein, fein, mittel, ordinär) kifejezésekkel szokták jelölni.

A mennyiben valamely áru rendes minőségét a körülmények (péld. a termés) szerint valamely választott testület állapítja meg, az ilyen minőséggel bíró árút *usance-szerűnek* nevezzük.

Az efféle kifejezések száma is igen nagy; azok értelme csak a gyakorlati üzleti életben tanulható meg.

54. Az árúk *mennyiségét* (Quantität) számos árúnál a darabok száma szerint szokták meghatározni. Így történik ez különösen az olyan árúknál, melyek egyes darabjai teljesen vagy megközelítőleg egyenlők, péld. nyers bőroknél, papirosnál stb. — *Szám szerinti árúk* (Zählwaren, Stückwaren); továbbá olyanoknál, melyek egészen egyenlő csomagolásban kerülnek forgalomba (csomag szeg, zsin-dely stb.).

Az árúk túlnyomóan nagyobb számánál azonban a mennyiséget *mérés* (Messen) által határozzuk meg.

A mérés vonatkozhatik az árú faja és természete szerint annak kiterjedésére (hosszára, területére, köbtartalmára) vagy súlyára.

Némelyik árúnál a mérés az anyagtartalomra is kiterjed, péld. a szesznél, a cukornál, borkónél stb.

55. Az egységet, melylyel a mérés történik, melynek mennyiségével a megméréndő mennyiséget összehasonlítjuk, *mértéknek* (Masz) nevezzük.

A mértékegységet a különböző népek különbözőképp állapították meg, többnyire valamely tetszés szerinti tárgyat véve alapul (arasz, hüvelyk, láb, öl stb.). Szintűgy különböző az egyes népeknél az alapul vett egységnek részekre való beosztása és felsőbb rendű egységekké való összefoglalása.

Valamely nép mértékegységét a fel- és lefelé menő beosztással együtt azon nép *mértékrendszerének* (Masz-System) mondjuk, még pedig *mesterségesnek* vagy *conventionálisnak*, ha a mértékegység tetszés szerint választott.

A mívelődés haladásával, különösen legújabb időben, a népek mindinkább arra törekedtek, hogy egyfelől a mérést minél pontosabbá tegyék, másfelől oly egységet nyerjenek alapul, mely a természetben meglévő és változatlan mennyiségről van véve. Evvel együtt járt azon törekvés is, hogy a mértékek különböző nemei lehetőleg egy alapmértékre vezettessenek vissza.

Ily törekvésből eredt a francia *méterrendszer*, mely vagy csekély módosítással, vagy minden módosítás nélkül Franciaországból más európai államokba, így többek között nálunk is, elterjedt.

56. A méterrendszer jellemző sajátosságai: 1. hogy alapegysége, a méter (mètre), természetes és emberi felfogás szerint változhatatlan kiterjedésről van véve, t. i. nem más mint a föld éjszaki quadransának 10 milliomed része; e körülménynél fogva az egész

rendszer is *természetes mértékrendszernek* (natürliches Masz-System) nevezetik; 2. hogy benne a terület, a köbtartalom, de még a súly mérésére szolgáló egység is a méterből van levezetve; 3. hogy a mértékegységek fel- és lemenő beosztása a tízes számrendszer alapján történik.

Az eredeti méter (mètre des archives) egy Párisban őrzött platina rúd, melyen a kiszámított hosszúságot 0 hőfok mellett két bevágás jelzi.

Ezen eredeti méterről vétetnek a *minták* (étalon), melyek szerint a gyakorlatban használt mértékeket készítik.

A közforgalomnak szánt mértékeket használatba vétel előtt egy arra kirendelt hivatal a mintamértékekkel összehasonlítja, és ha az illető ország törvényei szerint megengedhető eltérésnél nagyobb eltérést nem talál, a mértéket megbélyegzi. Ezen eljárást a mérték *hitelesítésének* (Aichung) nevezzük.

A conventionális mértékrendszerek visszavezethetők valamely természetes mértékrendszerre az által, hogy a két rendbeli mértékegységek egymáshoz való viszonyát pontosan megállapítjuk.

57. A kereskedésben a *súlymérés* (Gewichtsmasz) játsza a legfőbb szerepet. Számos cikk, mely korábban köb-(ür-)tartalom szerint méretett, ma súly szerint adatik és vétetik (péld. a gabona).

Az olyan árúnál, mely súly szerint mérve és valamikép (ládában, zsákban, papirosban, hordóban stb.) csomagolva kerül forgalomba, különbséget kell tenni az árú *elegysúlya* vagy *teljessúlya* (Bruttogewicht) és *tisztasúlya* (Nettogewicht) között; az első a göngyölettel együtt mért árú súlyát, a második a göngyölet nélküli árú súlyát jelenti. A kettő közti különbség magának a göngyöletnek súlya, *göngysúly* (Tara).

A göngysúlyt ott, a hol lehet, tényleges mérés útján határozzák meg. Számos cikkknél azonban e meghatározás nehézséggel jár, és azért oly módon kerülnek, hogy az eladó s a vevő meg egyezzenek, hány százaléka az elegysúlynak lesz tara fejében levonandó. Így történik ez péld. szilvaiznél, disznósírnál stb. Más cikkek, így különösen a liszt, a süveg cukor stb., a göngyölettel együtt adatnak és vétetnek, olyképp, hogy a göngyölet az árúval együtt jár és együtt méretik, az ár pedig az elegysúly szerint fizetendő; — *elegysúly tisztasúly gyanánt* (Brutto für Netto).

Minőségi súly (Qualitätsgewicht) alatt gabonaneműeknél azon

súlyt értjük, melylyel az illető árúból az űrmérték egysége (a hektoliter) bír.

Némely árúnál a kereskedelmi szokás megkivánja, hogy abból a rendes mértéknél valamivel több, *ráadás* (Aufgabe, Gutgewicht), adassék. Így péld. némely nyersbőrfajok ára 100 darab szerint határozatik ugyan meg, de az eladó tényleg 102 darabot tartozik adni.

2. A pénz.

58. *Pénznek* (Geld) legáltalánosabban az olyan jószágot mondjuk, mely általános használhatóságánál fogva valamely népnél a csere közvetítésére szolgál.

A műveltség alacsony fokán álló népek, életviszonyaikból folyólag, különféle jószágokat használtak és használnak még ma is ily általános csereeszközül vagyis pénzü. — Kauri-kagyló, állatok, prémbőrök, szárított hal, só, vas, bronz stb. — A műveltebb népeknél azonban már az ó korban kiváltkép, sőt utóbb kizárólag az arany s az ezüst jutott a pénz szerepéhez. A nemes fémek csakugyan legalkalmasabbak is e szerep betöltésére, mint-hogy: 1) nincsenek kitéve romlásnak; 2) ritkaságuknál fogva kisebb mennyiségben is aránylag nagy értéket képviselnek; 3) értékök nem függ alakjuktól, úgy hogy részekre osztva is, tömegökkel arányos értéket képviselnek; 4) könnyen oszthatók és alakíthatók; 5) nem nyerik oly nagy és változó mennyiségben, hogy értékök nagy és gyakori ingadozásnak volna kitéve.

Az utolsó pontban említett tulajdonság, t. i. az érték lehető állandósága, különösen azért nagyon fontos, mivel az általános csereeszközül szolgáló tárgygyal egyszersmind a többi tárgyak értékét mérjük, ezek értékét a pénzü szolgáló jószág bizonyos mennyiségével fejezzük ki; továbbá mivel a tartozásokat is legjobban a pénzü szolgáló tárgygyal fizetjük ki, és így kell, hogy magának a pénzü szolgáló tárgynak értéke lehetőleg állandó legyen.

Szorosabb meghatározással tehát pénz azon jószág, mely valamely népnél *általános csereeszközül* (allgemeines Tauschmittel), továbbá *értékmérőül* (Wertmesser) és *fizető eszközül* (Zahlungsmittel) szolgál.

59. Az aranyat s az ezüstöt főképen bányákból (különösen Kaliforniában, Ausztráliában, Oroszországban, Magyarországon), kisebb mértékben egyes folyóvizek fővenyéből (különösen Afrika

nyugati partjain, Erdélyben az Aranyos) nyerek és rudak (Barren), téglák, gyűrűk és por alakjában hozzák forgalomba.

A forgalomban levő arany és ezüst sohasem egészen tiszta, részint mivel a természetben is keverve van más érczekkel, részint mivel az iparosok szándékosan keverik az aranyat ezüsttel vagy rézzel, az ezüstöt rézzel. Az ekkép kevert arany és ezüst t. i. jobban feldolgozható és kevésbé kopik mint az egészen tiszta nemes fém.

Az arany s az ezüst ilyen mesterséges keverését *ötvözésnek* (Legieren), magát a keveréket *ötvénynek* vagy *ötvözetnek* (Legierung) mondjuk.

Az ötvözés következtében valamely arany vagy ezüst darab (ötvény) értéke nem függ csupán a darab *általános*, vagy *teljes*, vagy *ötvény-súlyától* (Brutto- oder Rohgewicht), hanem figyelembe veendő az ötvözésre használt kevésbé értékes fém súlya is. Az ötvényben levő nemes fém súlyát *szinsúlynak* (Feingewicht, Korn), a szinsúlynak a teljes súlyhoz való viszonyát pedig az ötvény *finomságának* vagy próbájának (Feingehalt, Probe) mondjuk.

Az arany s az ezüst mérésére Németországban, valamint Ausztria-Magyarországban régebben egy külön súlyegység, a *márk* szolgált, melyet arany mérésénél 24 karátra, ezüst mérésénél 16 latra osztottak fel, és a finomságot akkép fejezték ki, hogy egy márk ötvénysúlyban hány karát-zinarany, illetve hány lat szinezüst foglaltatik. Ma Közép-Európában a nemes fémek mérésére is a kilogramm szolgál, s a finomságot a kilogramm ezred részeiben fejezik ki.

Az olyan ötvénynek, melyben a szinsúly a teljes súlynak csak felét teszi, vagy ekkora sincs, *billon* a neve.

60. Oly végből, hogy a forgalomba hozott egyes fémdarabok valóságos értékét ne kelljen mindenkor mérés és próba megejtése által meghatározni, már korán szokássá vált, hogy egyes nagyobb és ismertebb kereskedő házak előre meghatározták az általuk forgalomba hozandó darabok súlyát és finomságát, és bizonyos jeleket vertek (öntöttek, sajtoltak) a fémdarabba, mely jelek a súlyt és finomságot mutatták. Ily jelekkel kerülnek ki az arany és az ezüst rudak még ma is a bányákból.

Ez eljárástól már csak egy lépést kellett tenni az ó kori kis-ázsiai görög városok által megkezdett azon másik eljárásához, mely szerint e városok előjárósága egyenlő súlyú és egyenlő finomságú, tehát egyszersmind egyenlő értékű arany és ezüst darabokat állított elő és e darabokra valamely jelvényt (a város

czimerét vagy állatképet), később oly jeleket is veretett, melyek a darab értékét mutatták, még pedig hitelesen és megbízható módon, a mennyiben a város a darabok súlyáért és finomságáért czimerével vagy jelvényével mintegy kezeskedett.

A meghatározott súlyú és finomságú, tehát meghatározott értékű, és bizonyos *verettel* (Gepräge) ellátott fémdarabokat *érméknek* (Münze) nevezzük.

61. Az érmék verésének módja az idők folyamában soknemű változáson ment keresztül és a technika haladásával mindinkább tökéletesedett, nem csak az egyes érmék egyenlőségének lehetőleg pontos elérése, hanem a verés szépsége szempontjából is.

A pénzül szolgáló érmék alakja ma többnyire köralakú lemez vagy korong. Régebben különböző országokban négy-, hat-, nyolczszögű vagy tojásdad alakú, tálforma, középen átlukasztott lemezek és másféle alakok is fordultak elő.

A lemezen megkülönböztetjük a *képlapot* (Avers), a *hátlapot* (Revers) és a *karimát* (Randfläche). A képlapon az illető ország fejedelmének arczképe, vagy az ország czimere, vagy valamely allegorikus alak (a török pénzekben a szultán névirása), az uralkodó és az ország vagy csak az ország neve szokott kiverve lenni. Ugyancsak a képlapon sok érménél egy-két betű jelöli a verés helyét is. Némely érmén a verést eszközölő czég neve is rajta van. A hátlapon látjuk az ország czimerét vagy más efféle jelvényt. Ugyanitt szokott kiverve lenni az érme megnevezése, értéke és a verés évszáma. Ha az érték nincs kiverve az érmén, annak értékét csak a gyakorlatból ismerhetjük. A karima kisebb értékű érméknél sima, nagyobb értékűeknél a csonkítás felismerhetővé tétele céljából *rovátkos* (geriffelt), vagy szintén irattal — *szélirat* (Randschrift), — vagy valami *czifrázattal* (Rändelung) van ellátva. Széliratúl valami jelmondat szokott szolgálni („Bizalmam az ősi erényben.“ „Viribus unitis.“ „Dieu protège la France.“).

A kép- és hátlapon a jelek és jelvények többnyire domborúan, a széllapon többnyire bemélyedve szoktak verve lenni.

62. Ama fontos szerepnél fogva, melylyel a pénz valamely állam közgazdaságában, sőt egész közéletében bír, a pénzre vonatkozó összes viszonyok minden államban külön törvényekkel vannak szabályozva. A pénzre nézve valamely államban érvényben levő törvényes szabályok összességét ezen állam *pénzrendszerének* (Geld-, Münzsystem) nevezzük.

A míveltebb államokban mai időben pénzül már nem maga az arany s az ezüst, hanem csak az aranyból vagy ezüsthől az illető állam törvényei értelmében maga az állam által veretett érmék szolgálnak.

Minden míveltebb államban külön törvény határozza meg első sorban azt, hogy ezen államban törvényes pénzül arany vagy ezüst érmék szolgáljanak-e, továbbá, hogy milyen súlyú és milyen finomságú érmék veressenek, mi legyen a pénzegységül szolgáló érme neve, és milyen a beosztása kisebb részekre.

Az állam azon általa veretett érmének, melyet a törvény értelmében úgy maga fizetésül elfogad, mint polgárait bármily mennyiségben fizetésül elfogadni kötelezi, bizonyos állandó értéket tulajdonít, mely független az illető érmében foglalt arany- vagy ezüst-mennyiségnek változó piaczi értékétől. A törvényes fizető eszközüül szolgáló érmének tulajdonított ezen állandó értéket az illető állam *értékének* vagy *valutájának* (Valuta, Währung) nevezük. De ugyancsak a valuta névvel jelöljük általában magát azon pénznemet is, mely valamely államban törvényes fizető eszközüül szolgál. Ezen törvényes vagy valuta-szerű pénzt az állam polgárai és maga az állam is a törvény által meghatározott állandó értékben tartoznak fizetésül elfogadni, még akkor is, ha talán maga az arany vagy az ezüst értéke, mint piaczi árúé, megváltozott volna.

A meghatározott súlyt és finomságot, melylyel a törvényes pénzül szolgáló érmék veretnek, valamint a pénzegység beosztását az illető állam *pénzlábjának* (Münzfusz) mondjuk.

63. A pénzegységül szolgáló érme rendesen valamely nagyobb állandó értéket képvisel. Ellenben a pénzegységnek pénzláb szerinti kisebb részei, melyek a forgalomban nem nélkülözhetők, már oly kicsiny értéket képviselnek, hogy nemes fémből czélszerűen ki nem verhetők. Épp azért az ilyen kisebb érméket olcsóbb fémből szokták verni, nevezetesen többé-kevésbé finom ezüsthől, billonból, nikeltől, rézből, bronzból.

Míg a valuta-szerű érmék meglehetősen állandóan épp akkora fémértékkel bírnak, a mekkora a törvény szerinti névleges értékök, az olcsóbb fémből vert kisebb érméknél már nagyobb eltérés van az érmében foglalt fém változó piaczi értéke s a kiveret darab névértéke között. Az állam törvénye mindamellett, a forgalom igényeire való tekintetből, ezen kisebb érmék névértékét is kénytelen állandóvá

tenni; de viszont nem kötelezi a polgárokat arra, hogy ezen kisebb értéket is bármilyen összegben el kelljen fogadniok törvényes fizető eszközül, hanem csak meghatározott kisebb összeg erejéig teszi azok elfogadását kötelezővé.

Azon értéket, melyek az állam törvénye értelmében olcsóbb fémből veretvén, csak korlátolt összeg erejéig szolgálnak törvényes fizető eszközül, *váltópénznek* (Scheidemünze) nevezzük.

64. Az egyes államok különböző fontos okokból különbözőképp alapították meg pénzrendszerüket. Némely államban a korlátlan mértékben fizető eszközül szolgáló pénzt csak aranyból, némelyikben csak ezüsből, ismét másokban aranyból is, ezüsből is verik; végre némelyikben, bizonyos meghatározott módon és mértékben, az arany mellett az ezüst, vagy az ezüst mellett az arany is szolgál valuta-szerű érték kiverésére. Ezek szerint mondjuk azután, hogy az illető államnak *tiszta arany-valutája, tiszta ezüst-valutája, kettős valutája, vagy sánta valutája* (reine Goldwährung, reine Silberwährung, Doppel- oder Alternativ-Währung, hinkende Währung) van.

65. A főbb államok pénzei.

a) *Magyarország és Ausztria* szerződéses viszonyban vannak egymással arra nézve, hogy értékpénzeiket egyenlő szabályok szerint veretik és törvényes fizető eszközül kölcsönösen elfogadják. Ilyen értelmű szerződést a két állam legujabban 1892. évben kötött az 1910. év végéig terjedő érvényességgel (1892. XVIII. t.-cz.). A két állam pénzrendszere különösen a jelen században többször változott és éppen jelenleg is változáson megy keresztül. Ugyanis míg a korábbi törvények értelmében a két állam pénzrendszerének alapegysége az *osztrák értékű ezüst forint* (ein Gulden Silber österr. Währung) volt, mely 100 krajczárra (Kreuzer) osztatott, az 1892. évben alkotott törvényeknek, nevezetesen pedig az 1892. évi XVII. törvénycikknek értelmében az *osztrák érték* helyébe, mely lényegében *ezüst-érték*, immár az *arany-érték* lép, melynek számítási egysége a *korona* (Krone); ez 100 *fillérre* (Heller) oszlik. Tekintve azonban azon fontos közgazdasági és pénzügyi körülményeket, melyekkel a pénzrendszernek ily gyökeres átváltozása, különösen az ezüst-értékről az arany-értékre való átmenetel jár, egy ideig még a kétféle érték egymás mellett érvényes, olykép, hogy a korábbi pénzrendszer szerint vert érmék, minők azonban tovább nem veretnek, az új rendszer szerint vert érmékhez hasonlóan, mindaddig

törvényes pénzüل szolgál, míg az állam azokat be nem vonja. Az átszámítás a törvényben megállapított azon *értékviszony* (Wertrelation) szerint történik, hogy egy ezüst forint egyenlőnek vétetik két arany koronával, és ebből folyólag egy krajczár egyenlőnek két fillérrel.

A korábbi vagy osztrák érték pénzlábjá és érméi a következők:

Egy vámfont (500 g) szinezüst és $55\frac{55}{100}$ g vörös réz ötvözetéből, melynek finomsága $0\frac{900}{1000}$, vertek 45 drb. egyenlő, egy forintos érmét. Egy-egy ilyen érmében tehát van $11\frac{11}{100}$ g szinezüst és $1\frac{2345}{10000}$ g réz, úgy hogy az ezüst forint teljes súlya $12\frac{345}{1000}$ g. Ausztriában két forintos és $\frac{1}{4}$ forintos érméket is vertek megfelelő ezüsttartalommal, melyek szintén mind a két államban korlátlanul törvényes pénzüل szolgál. *Váltópénzüل* vertek: $0\frac{500}{1000}$ finomságú billonból 20 krost, $0\frac{400}{1000}$ finomságú billonból 10 krost, rézből 4, 1 és $\frac{1}{2}$ krost. Az ezüst váltópénzt 2 frtig, a réz váltópénzt 50 krig tartozik mindenki fizető eszközül elfogadni.

Az új vagy korona-érték pénzlábjá és érméi a következők:

a) *Arany érmék*, minőket nyers aranynak beszolgáltatása mellett az állami pénzverő intézetekben (Körmöczbányán és Bécsben) bárki részére vernek, és melyeket mind az állam pénztárainál, mind a magán forgalomban fizető eszközül korlátlan mértékben elfogadnak, a húsz koronások és a tíz koronások.*) Ezeket oly ötvözetből verik, melynek finomsága $0\frac{900}{1000}$, vagyis melynek egy kilogrammjában 900 g szinarany és 100 g réz foglaltatik. Egy kilogramm ily ötvözetre esik 2952 korona, vagyis $147\frac{6}{100}$ drb. 20 koronás, illetőleg $295\frac{2}{100}$ drb. 10 koronás. Egy kilogramm szinaranyra pedig esik 3280 korona, vagyis 164 drb. 20 koronás és 328 drb. 10 koronás. A 20 koronás érme brutto súlya $6\frac{775}{1000}$ g, szinarany tartalma $6\frac{098}{1000}$ g; a 10 koronás brutto súlya $3\frac{388}{1000}$ g, szinarany tartalma $3\frac{049}{1000}$ g.

β) *Ezüst érme* az egy koronás. Ilyent csakis az állam részére vernek a törvényben meghatározott mennyiségben. Az ezüst egy koronás érméket az állam pénztárai ugyan korlátlan mennyiségben tartoznak fizetésül elfogadni, magán emberek azonban csak 50 korona erejéig, úgy hogy az ezüst egy koronás bizonyos tekintetben már nem értékpénz, hanem váltópénz természetével bír. Ezen ezüst egy koronásokat $0\frac{835}{1000}$ finomságú ötvözetből verik; vernek pedig

*) Tíz koronásokat Bécsben csak az állam részére vernek, magán feleknek nem.

1 kilogramm ötvözetből, melyben 835 g színezüst és 165 g réz foglaltatik, éppen 200 drb. egy koronás ezüst érmét, úgy hogy egy-egy ilyen érme brutto súlya 5 gramm.

γ) *Nikkel érmék*, minők csakis az állam részére veretnek meghatározott mennyiségben, csak 10 korona értékig szolgálnak kötelező fizetési eszközül, tehát egészen váltópénz természetével bírnak. Vernek pedig egy kilogramm tiszta nikelből 250 drb. 20 fillérest, illetőleg 333 drb. 10 fillérest.

δ) *Bronz érméket* szintén csak az állam számlájára vernek meghatározott mennyiségben, és ezeket az állami pénztárak 10 korona értékig, magánosok csak 1 korona értékig kötelesek fizetésül elfogadni. Ezek tehát szintén váltópénz természetével bírnak. A bronz érméket oly ötvözetből verik, melynek 100 részében van 95 rész z, 4 rész ón és 1 rész horgany. Egy kilogramm ilyen ötvözetből vernek 300 drb. 2 fillérest, illetőleg 600 drb. 1 fillérest.

Sem a korábbi ausztriai érték nem volt tiszta ezüst-érték, sem az új korona-érték nem mondható, legalább egyelőre nem, tiszta arany-értéknek. A korábbi ezüst-érték érvényessége idejében is bizonyos fizetéseket, például a vámdíjak fizetését, aranyban kellett teljesíteni. E czélból vertek 8 és 4 frtos aranyakat, még pedig úgy, hogy 1 kilogramm arany ötvényből, melynek finomsága 0_{900} , vertek 155 drb. 8 frtost, illetőleg 310 drb. 4 frtost; e szerint tehát kikerült 900 g szinaranyból 1240 arany forint. Az új törvény életbe lépése óta ily arany 8 és 4 forintosokat többé nem vernek, de a korábban kiveret darabok forgalomban maradnak és szintén fizetési eszközül szolgálnak, még pedig akkép, hogy 42 arany forint egyenlőnek vétetik 100 arany koronával. Tekintve már most, hogy 100 arany korona egyenlővé van téve 50 ezüst forinttal, egyszerű arány felállításával ($42:50=100:x$) azt találjuk, hogy 100 arany forint egyenlővé van téve kereken 119 ezüst forinttal. A 100 ezüst forintra ráfizetendő 19 ezüst forintot, mely azt 100 arany forinttal teszi egyenlővé, az arany *felpénzének* vagy *agiójának* mondjuk.

A mai korona-értéket azért kell *sánta arany-értéknek* mondanunk, mivel az arany érmék mellett ezüst érmék is szolgálnak törvényes fizetési eszközül, még pedig az ezüst forintosok általában korlátlanul, az ezüst koronák az állammal szemben szintén korlátlanul, magánosokkal szemben azonban már csak 50 korona erejéig.

b) A *Német Birodalomban* a törvényes *értékpénz* jelenleg az

arany mark. Vannak 5, 10 és 20 markos érmék. A mark feloszlik 100 pfennigre. Az arany érmék mellett a régibb veretű ezüst tallérosok (1 tallér = 3 mark) is szolgálnak törvényes fizető eszközkül. *Váltópénz*: Ezüsből 5, 2, 1 mark, 50 pfennig, nikeltől 20, 10 és 5 pfennig, rézből 2 és 1 pfennig.

c) *Franciaország szerződést kötött Belgiummal, Olaszországgal, Svájczal és Görögországgal az iránt, hogy a valuta-szerű pénzüket egyformán verik és törvényes fizető eszközkül kölcsönösen elfogadják. Ezen államokban, melyek szövetségét latin érmeszövetségnek (lateinische Münzconvention) mondják, a valuta jelenleg az arany és az ezüst franc. Aranyból vernek 100, 50, 20, 10 és 5 francos érméket, ezüsből pedig 5 francos érméket. Törvényes fizető eszközkül korlátlan mértékben az arany érmék mellett csakis ezen ezüst 5 francos érmék szolgálnak. Egy ezüst 5 francos éppen $15\frac{1}{2}$ -szer annyi szinezüstöt foglal magában, mint a mennyi szinarany van egy arany 5 francosban. A francnak Olaszországban lira, Görögországban drachma a neve. A franc feloszlik 100 centimera (centesimi, lepta). *Váltópénzek*: Ezüsből 2, 1 franc, 50 és 20 centime; bronzból 10, 5, 2 és 1 centime. Minthogy az ezüst 5 francosokat magánosok számlájára nem verik, tulajdonkép ezen államokban is sánta arany-valuta van.*

Ugyanílyen szabályok szerint vereti érméit *Szerbia és Románia*, a nélkül azonban, hogy a szövetséghez tartoznának. A francnak Szerbiában dinár, Romániában leu a neve, a centimenak amott para, emitt banu.

d) *Angolországban* a valuta az arany font sterling vagy sovereign. A font sterling felosztatik 20 shillingre, a shilling 12 pencere (egyes számban penny). *Váltópénz*: Ezüsből 5, $2\frac{1}{2}$, 2, 1 shilling, 6, 4, 3, pence, bronzból 1, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ penny. Az ezüst 2 shillingest *forintnak* is nevezik.

e) *Oroszországban* a valuta az ezüst rubel. Vernek 1, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ rubel értékű ezüst érméket. A rubel feloszlik 100 kopekre. *Váltópénzt* vernek ezüsből és bronzból.

f) *Az Éjszak-Amerikai Egyesült Államokban* a valuta az arany dollar. Vernek 20, 10, 5, 3, $2\frac{1}{2}$ és 1 dollaros érméket. A dollar feloszlik 100 centre. *Váltópénzt* vernek ezüsből, nikeltől és bronzból. Bizonyos meghatározott mennyiségben vernek ezüst 1 dollarosokat is, melyek szintén korlátlan mértékben szolgálnak törvényes fizető eszközkül. A 10 dollaros arany érmét *eagle*-nek (ígl, sas) is nevezik.

Jegyzet: A pénzlábat illetőleg a fontosabb adatok a következők: 1. A Német Birodalomban egy vámfont (500 g) szinaranyból vernek 1395 markot; egy vámfont szinezüstből vernek 30 drb. tallért; finomság mindkettőnél 0_{900} . 2. Franciaországban s a szövetséges államokban 1 kg 0_{900} finomságú arany ötvényből vernek 3100 francot; ugyancsak 1 kg. 0_{900} finomságú ezüst ötvényből 200 francot 5 francosokban. 3. Angolországban 1 troy font (373_{242} g) 0_{916} finomságú arany ötvényből vernek 46^{29}_{40} font sterlinget, vagy 40 troy fontból 1869 font sterlinget. 4. Oroszországban 5^{1}_{16} orosz font (1 orosz font = 409_{512} g) 0.868 finomságú ezüstből vernek 100 rubelt. 5. Az Éjszak-Amerikai Egyesült Államokban 1 troy font 0_{900} finomságú arany ötvényből vernek 223^{11}_{43} dollart.

66. Az egyes érme, még a valuta-szerű is, soha sem vagy csak elvétve bír tökéletesen akkora értékkel, a mekkorával a valuta és a pénzláb szerint és tekintettel az illető fém piaczi vagy csereértékére birnia kellene; más szóval, még a valuta-szerű érme fémértéke is mindig vagy legalább többnyire valamivel kisebb mint annak névértéke. Minél inkább megközelíti a fémérték a névértéket, annál tökéletesebb a pénz. A valuta-szerű érméknél a különbség fémérték és névérték között lehetőleg kicsiny; de már a váltópénzeknél többé-kevésbé jelentékeny.

A különbséget a pénzül szolgáló érmék fémértéke és névértéke között, a pénzverése szolgáló fém piaczi értékének kisebb-nagyobb változásán kívül, három körülmény okozhatja, u. m. 1. magának az érme kiverésének költséges volta; 2. a verés tökéletlensége; 3. az érmék kopása.

1. Az érme is gyártmány, melynek előállítására a nyersanyagból kisebb-nagyobb költséggel jár. A pénzverés költségeit régebben az által egyenlítették ki, hogy az érmékhez a pénzláb által meghatározott mennyiségű szinfémnél kevesebb szinfémet vettek, azaz valósággal rossz pénzt vertek. Sőt egyes államok a pénz illetén meghamisítását nyerészkedésből túlságos mértékben is üzték. Az ekkép meghamisított pénz azonban a forgalomban sok bajt és zavart idézett elő, az illető állam határain túl meg éppen nem fogadták el. Ujabb időben a pénz belső értékének ilyen csonkítását legfeljebb csak a váltópénznél alkalmazzák, míg a valuta-szerű érmék verésének költségeit az állami adóból fedezik, vagy akkép törekszenek behozni, hogy az állam lehetőleg kedvező áron szerzi be a nyers aranyat és ezüstöt. Némely állam a pénzverésért, ha azt magánosok megbízásából eszközli, illetőleg ha veretlen aranyat vagy ezüstöt kivert

érmére becserél (*bevált*), *verési díjat* (Schlagschatz) szed. Ausztria-Magyarországban például a verési díj az új arany érméknél magánosoknak egy kilogramm szinarany kiverése után 6 korona, az Osztrák-Magyar Bank részére 4 korona. Angol- és Oroszországban, valamint az Egyesült Államokban pénzverési díjat nem szednek.

2. A verés technikájának tökéletlenségéből eredő egyenlőtlen-ségek mind a finomságot, mind a súlyt illetőleg el nem kerül-hetők, épp azért bizonyos határig a törvény által meg vannak engedve. A megengedett eltérésnek *remedium* (Remedium, Toleranz) a neve. A remedium az egyes országokban különbözőképp van megállapítva és többnyire fel- és lefelé értendő. Nálunk a remedium arany érméknél súlyban legfeljebb 2 ezredrész, finomságban 1 ezredrész, ezüst érméknél súlyban legfeljebb 10 ezredrész, finomságban legfeljebb 3 ezredrész.

A remedium ott, a hol az érme törvényes fizető eszközül szolgál, csekélységénél fogva, nem vétetik számításba, annál inkább nem, mivel az eltérés csak az egyes darabnál van megengedve, míg a kivant egész tömeg minden tekintetben megfelel a törvényes kellékeknek, és így a kisebb és a nagyobb eltérések egymást kiegyenlítik.

3. A kopás okozta súlyvesztés, ha bizonyos határon túl-megy, megfosztja az érmét pénz jellemétől. Számos államban a *forgalmi súly* (Passiergewicht) törvényesen meg van állapítva. Nálunk a 20 koronás forgalmi súlya $6\frac{7}{14}$ g, a 10 koronásé $3\frac{3}{37}$ g; az ezüst, nikel és bronz érmék forgalmi súlya nincs pontosan megállapítva; ezeket a „nagyobb mérvű kopás“ fosztja meg a pénz természetétől. Az olyan érméket, melyek természetes kopás következtében veszítették el forgalmi képességüket, az állam saját pénztárainál fizetésül elfogadja és saját költségén átvereti teljes érmékké.

67. A finom tartalmú és jó súlyú érmék az illető ország határain túl is elterjednek, főképp oly vidékeken, hol a belföldi pénzverés korlátolt vagy egészen hiányzik. Kevésbé mivel népek bizonyos érméket jóságuknál és tetszetős verésöknél fogva megkedvelnek és fizetésben különösen szívesen fogadnak. Így az illető államok egykori kiterjedt kereskedésénél fogva különösen elterjedtek a spanyol piaster, a hollandi arany, az osztrák Mária Terézia tallér vagy levantei tallér. Az ilyen érméket a kereskedelem számára még ma is verik. De vannak más érmék is, melyek a nemzetközi

kereskedés számára veretnek. Így különösen az olyan államok, melyekben ezüst a valuta, a nagyobb fizetések könnyebb teljesíthetése czéljából meghatározott súlyú és finomságú arany érméket is veretnek. Az efféle érméket *kereskedelmi érméknek* (Handelsmünzen) nevezzük.

Az Ausztria-Magyarországban jelenleg vert kereskedelmi érmék: Mária Terézia tallér vagy levantei tallér, melyet azonban csak Ausztriában vernek 0⁸³³ fin. ezüsből, az arany (Dukaten) 0⁹⁸⁶ fin. aranyból, a 20 és 10 francos (8 és 4 frtos) 0⁹⁰⁰ fin. aranyból. Ez utóbbi két érmét többé nem verik, de a korábban vert érmék már fentebb említett módon törvényes fizető eszközül szolgálnak.

Oroszországban a kereskedelem számára jelenleg ugyancsak a 20 és a 10 francosnak megfelelő arany érméket és aranyakat vernek, Amerikában az Egyesült Államokban pedig 0⁹⁰⁰ fin. ezüsből trade dollart.

68. Minden érme törvényes fizetési eszközül csak azon államban szolgál, melyben kibocsátott. Tényleges fémértékében azonban minden teljes érme mindenütt elfogadtatik, az idegen pénz fémértéke az országban folyó pénz névértékében fejeztetvén ki. Az idegen pénz valósággal csak árú, melynek értéke nem szükségkép egyenlő ugyanannyi belföldi pénzzel, a mennyiben egyenlő mennyiségű szin-fém foglaltatik, mivel ez érték a kereslet és kínálat viszonyai szerint különbözőkép alakulhat. Az idegen pénznek ily értelemben vett mindenkori változó értékét *árfolyam szerinti értéknek* (Courswert) mondjuk. Ha az árfolyam szerinti érték éppen megfelel az idegen s a belföldi érme szintartalmának, (például ha Berlinben egy 20 francos arany éppen annyi markért kapható, a mennyiben ugyanannyi szinarany van mint a 20 francosban), akkor azt mondjuk, hogy az idegen érme értéke *al pari* áll; ha az idegen érme pillanatnyi értéke e fokon felül van, a fémérték és az árfolyam szerinti érték közti különbség *agiónak*, ellentétes esetben pedig *disagiónak* neveztetik.

69. Az érmék *hamisítása* kisebb-nagyobb mértékben és különféle módon minden időben előfordult. Az államok törvényei a hamisítást mint bűntényt szigorú büntetéssel sujtják.

70. Gyakran megtörténik, sőt előre haladt államokban rendszeren úgy van, hogy az államban létező vert fém pénz mennyisége nem elegendő a közélet és a forgalom szükségletének. Maga az állam

kormányja is könnyen jut olyan helyzetbe, hogy nem várhatja be az adók és más állami jövedelmek rendes befolyását és a kiadások fedezhetése céljából kénytelen valami úton-módon fizető eszközöket teremteni. Végre a közgazdasági forgalom is igényelheti azt, hogy a fizető eszközök mennyisége szaporíttassék, még pedig lehetőleg oly irányban, hogy a nagyobb és esetleg távoli helyen teljesítendő fizetéseket kényelmesebben lehessen teljesíteni mint arannyal vagy ezüsttel, főképp pedig hogy a pénz szállításának nem éppen csekély költségei lehetőleg mellőzhetőkké váljanak.

E körülmények már korán idézték elő a legtöbb országban a *papírpénz* (Papiergeld) behozatalát.

71. A papírpénz vagy *állami*, vagy *magán papírpénz*.

Az *állami papírpénzt* (Staatspapiergeld) az állam bocsátja ki, olyképp, hogy fizetéseit papírjegyekkel teljesíti, melyek bemutatóra és rendszerint bizonyos kerek összegről szólnak és azon nyilatkozatot tartalmazzák, hogy az állami pénztárak az ilyen jegyeket olyan értékben, minőről szólnak, viszont fizetésképp el is fogadják.

A *magán papírpénzt* (Privatpapiergeld) az állam törvénye által erre különösen felhatalmazott testületek, intézetek, vállalatok, úgynevezett *bankok* bocsátják ki, olyképp, hogy kölcsönadás útján szintén rendszerint bizonyos kerek összegről és bemutatóra szóló papírjegyeket, úgynevezett *bankjegyeket* (Banknoten) hoznak forgalomba, mely jegyeken ígérik, hogy azokat megfelelő mennyiségű és értékű törvényes ércpénzre bármikor beváltják. E beváltás eszközölhetőse végett a bank a törvény által meghatározott ércpénzmennyiséget, vagy veretlen nemes fémet tartozik *fedezetül* (Bedeckung) készletben tartani. De kölcsönadás útján a bank, bizonyos határig, az ércfedezetnél nagyobb mennyiségű jegyet is bocsáthat ki, tekintve hogy a kibocsátott jegyek még háború vagy más zavar esetében sem kerülnek egyszerre beváltásra. A beváltást kérők első rohamát a bank tényleg meglevő érckészletével elégítheti ki; időközben adósaí fizetnek, még pedig vagy érczettel, vagy bankjegyekkel; ha érczettel fizetnek, ezt a bank további jegyek beváltására használhatja; ha pedig bankjegyekkel fizetnek, ezeket a bankjegyeket nem kell beváltani.

Ily módon az állami s a magán papírpénz kibocsátása a fizető eszközök szaporítására, az elsőé még ezen felül az állam hitelszükségletének kielégítésére szolgál.

Az, a ki az állami vagy a magán papírpénzt elfogadja, tulajdonkép kölcsönt nyújt az államnak, illetőleg a kibocsátó banknak, még pedig oly kölcsönt, mely után kamatot nem kap, minthogy a jegyeket készpénzül használhatja, és mely akkor törlesztetik, mikor a jegy az állam pénztárába fizetéskép visszakerül, illetőleg mikor a bank a jegyet ércpénzre tényleg beváltja.

72. Az egyes jegyek, a kibocsátott mennyiség könnyebb nyilvántartása és ellenőrzése végett, mind az állami, mind a magán papírpénznél *sor-betűlkekkel* (Serie) és *folyószámmal* (laufende Nummer) szoktak ellátva lenni. A hamisítás és utánzás megnehezítése céljából a jegyeket lehetőleg művésziesen állítják ki és a nyilatkozatot tartalmazó szövegen kívül czifrázatokat és finom ábrákat nyomnak rájuk.

73. Valódi pénznek sem az állami, sem a magán papírpénz nem tekinthető, mivel hiányzik benne a pénz egyik leglényegesebb tulajdonsága, t. i. hogy anyaga épp annyi, vagy legalább nagyon közel annyi csereértékkel bírjon, a mennyit mint pénz képvisel. A papírpénz anyagának értéke elenyészően csekély azon értékhez képest, melyet a jegy képvisel, és melyet a jegy *névértékének* (Nennwert, Nominalwert) mondunk. A papírpénz a valódi pénznek csak jele és helyettesítője.

De az, hogy a papírpénz e helyettesítő szerepet is tényleg teljesítse, különböző körülményektől függ.

A míg az állam a maga jegyeit nem bocsátja ki túlságos mennyiségben, hanem csak olyan mértékben, hogy azok adó és más illetékek fizetése utján az állam pénztárába rövid idő alatt tényleg visszafolyhatnak; a míg a bankjegyek a kibocsátó banknál ércpénzre tényleg könnyen és akadály nélkül visszaválthatók: mindenki szívesen fogadja a jegyeket, melyek akár csak ércpénz volnának és fizetések teljesítésére az ércpénznél sok tekintetben kényelmesebbek.

Mihelyt azonban az állami papírpénz, csak azért, mert az államnak pénzre szüksége van, túlságos mennyiségben bocsátatik ki (mint péld. a mult század végén a franczia assignáták); mihelyt a bank nem képes, vagy külön törvényes határozat folytán nem köteles összes jegyeit ércpénzre bármikor beváltani; különösen még, ha a közbizalom az állam békés állapotainak vagy közgazdasági jó viszonyainak fenmaradása, illetőleg a bank fizető

képessége iránt meg van ingatva: mindenki vonakodni fog a jegyeket elfogadni, vagy ha elfogadja is, csak a névértéknél kisebb értékben fogadja el. Az értékkülönbözetnek, mely ilyenkor ércpénz és papirpénz között mutatkozik, és mely nagyon ingadozó lehet, itt is *agió*, illetőleg *disagió* a neve.

74. A körülmények egyes államokat arra kényszeríthetnek, hogy az ércpénzt tökéletesen nem helyettesítő papirpénzt törvényes fizetési eszköznek nyilvánítsák. Ilyenkor minden polgár köteles a papirpénzt teljes névértékében elfogadni, és azt mondjuk, hogy a papirpénz *kényszerfolyammal* (Zwangscours) bir, az illető államnak pedig *papír valutája* van.

A kényszerfolyamot az állam néha egyes bank jegyeinek is megadja, például olyankor, ha az állam a banknak tartozik és e tartozás alapján jogosítja fel azt bankjegyek kibocsátására.

A kényszerfolyammal bíró papirpénzt mindenki köteles ugyan névértékben elfogadni, de mivel azt ily értékűnek nem becsüli, nem fog érte annyi jószágot adni, mint ugyanannyi névértékű ércpénzért. Az árúk megdrágulnak, az árak ingadozók, és ingadozóvá, bizonytalanná válik a gazdasági élet minden ága. Mivel pedig a külföldön vett árúért, hova a kényszerfolyam ki nem hat, ércpénzzel előnyösebb fizetni, az ércpénz az illető országból csaknem teljesen kivándorol és benn a papirpénz lesz uralkodóvá.

A vázolt körülmények következtében a közgazdaság rendes menete annyira megzavarodhatik, hogy a bajon okvetetlenül segíteni kell. Így történt, hogy a francia forradalom idejében a francia kormány, 1811-ben az osztrák kormány kénytelen volt jelentékenyen *leszállítani* a kibocsátott, de értékvesztett papirjegyek névértékét (Devaluation). Valósággal azonban ily intézkedés sem segíthet a bajon, mely csakis annak eszközlése által orvosolható, hogy a jegyek ércpénzre bármikor beválthatók legyenek.

75. *Ausztria-Magyarországban* jelenleg még mind az állam által kibocsátott 1, 5 és 50 frtos államjegyek, mind az Osztrák-Magyar Bank által kibocsátott 10, 100 és 1000 frtos bankjegyek kényszerfolyammal bírnak és nem váltatnak be ezüst pénzre. A pénzrendszer folyamatban levő megváltoztatásának keresztülvitelével együtt az állam arra is törekszik, hogy a kibocsátott államjegyek legalább nagy részben bevonassanak, és hogy a bankjegyek beválthatósága biztosíttassék.

A *Német Birodalom* államjegyei (Reichscassenschein) és a Német birodalmi bank által kibocsátott bankjegyek (Reichsbanknote), valamint több más bank jegyei kényszerfolyammal nem bírnak és arany pénzre bármikor beválthatók.

Franciaországban államjegyek nincsenek. A Banque de France által kibocsátott bankjegyek kényszerfolyammal nem bírnak és ércpénzre bármikor beválthatók.

Nagy-Britanniában a Bank of England által kibocsátott bankjegyek aranyra bármikor beválthatók és törvényes fizető eszközül szolgálnak. Más bankok is adnak ki bankjegyeket, melyek azonban kényszerfolyammal nem bírnak.

Oroszországban a forgalomban levő államjegyek kényszerfolyammal bírnak és be nem válthatók. E szerint itt papír valuta van.

Az *Észak-Amerikai Egyesült Államokban* az államjegyek kényszerfolyammal bírnak és be nem válthatók. A különböző bankok által kibocsátott bankjegyek ellenben kényszerfolyammal nem bírnak és beválthatók.

3. A kereskedelmi hitel és a kereskedelmi fizető eszközök.

76. Már a gazdasági élet alsóbb fokain is gyakran fordul elő olyan csere, hogy az egyik fél a becserélendő javat rögtön átadja, de a másik féltől egyelőre csak ígéretet kap, hogy ez a cserebe adandó jószágot bizonyos idő múlva szolgáltatni fogja. Az efféle csereügyletet *kölcsönügyletnek* (Leih-, Borggeschäft), magát a rögtön adott tárgyat *kölcsönnek* (Anlehen) nevezzük. De mondjuk az ilyen csereügyletet *hitelügyletnek* (Creditgeschäft) is, mivel az ügylet a kölcsönadó azon hitén, vagy bizodalmán alapszik, hogy a másik fél annak idején képes és kész lesz ígéretét beváltani. A kölcsönadó vagy *hitelező* (Gläubiger) a kötött ügylet folytán *követelést* (Forderung) nyer a kölcsönvevő vagy *adós* (Schuldner) iránt, ez pedig *adósságot, tartozást* (Schuld) vállal a hitelező iránt.

77. Volt idő, mikor az emberek a kölcsönadást a jótékonyság egyik nemének tartották, melyért bért vagy jutalmat követelni bűnnek tekintették. A jó erkölcsi érzés ma sem fogja helyeselni, ha valaki, embertársának szükségét kihasználva, a nyujtott kölcsönért aránytalanul nagy *bért* követel, melyet ilyenkor *uzsorának* (Wucher) nevezünk.

Egészen más szempont alá esik azonban a *gazdasági hitel*, mikor a kölcsönadó a birtokában levő tőkének egy részét oly végből engedi át hitelbe az adósnak, hogy ez által őt, kinek vagy éppen semmi, vagy csak elégtelen tőkéje volt, vállalkozásra, vagy már meglévő vállalatának kiterjesztésére képesítse. A vállalatból eredhető nyereség részben a tőke gyümölcse lévén, méltányos, hogy e nyereségből a tőke szolgáltatója is kivegye részét, annyival inkább, mivel a kölcsön átengedése által kockáztatja is tőkéjét; mert hiszen soha sincs kizárva annak lehetősége, hogy az adós annak idején nem lesz hajlandó, vagy a legjobb akarat mellett is nem lesz képes tartozásának eleget tenni.

Gazdasági szempontból tehát egészen természetesnek és helyesnek is látszik, hogy a kölcsönadó a tőke átengedéseért megfelelő bért, a kockázat viseléseért pedig jutalmat nyerjen.

A tőke átengedéseért fizetett használati bért és kockázati díjat együtt véve *kamatnak* (Zins) nevezzük. A kamat természetesen annál nagyobb lesz, minél nagyobb az átengedett tőke, minél hosszabb időre történik az átengedés, minél nehezebb a fenforgó körülmények között hitelhez jutni, és végre minél nagyobb, akár a kölcsönvevő megbízhatatlanságánál, akár más körülményeknél fogva, a kockázat.

A kamatot rendszeren száz értékegységre és egy évre mint időegységre vonatkoztatva szokták meghatározni. Magát az említett egységekre vonatkozó kamatot *kamatlábnak* (Zinsfuß) nevezzük.

A kamat fizethető *előlegesen* (anticipativ), vagy *utólagosan* (decursiv). Az előlegesen fizetett kamatnak *leszámítolási kamat* (Discont) a neve. A le nem fizetett kamattal megnövelt tőke után járó kamat *kamatos kamatnak* (Zinseszins) nevezetik.

78. A kölcsönadó nem mindig bízik a kölcsönvevő pusztán szó- vagy írásbeli ígéretében, hanem gyakran megköveteli, hogy ez a vállalt tartozás biztosítékául valamely oly tárgyra adjon neki zálogjogot, melynek értéke a hitelbe adott tőke értékével legalább is felér.

E szerint megkülönböztetünk *személyes* vagy *nyílt hitelt* (persönlicher oder offener Credit), melynek alapját pusztán az adós személyébe vetett bizalom és ennek szó- vagy írásbeli ígérete teszi; *fedett hitelt* (gedeckter Credit), mely okmányban elismertetik és záloggal van biztosítva. Ha a zálogot ingatlan dolog teszi, *jelzálogos hitel* (Hypothekar-Credit) forog fenn.

79. A gazdasági élet és forgalom fejlődésével különösen igen jelentékenyen fokozódott a hitel szerepe a kereskedésben. A kereskedő — nem úgy mint a mezőgazda vagy az iparos — ugyanazon munkával kisebb és nagyobb értékmennyiséget egyformán képes forgalomba hozni, és minthogy nyeresége rendszerint annál nagyobb, minél nagyobb értékmennyiséget hoz forgalomba, természetesen arra fog törekedni, hogy eszközlendő forgalma minél nagyobb legyen. Ha pedig a tőke, melylyel maga rendelkezik, többé-kevésbé korlátolt, kölcsönvétel útján iparkodik nagyobb tőkéhez jutni. Ehhez járul, hogy a kereskedésben a jelentékenyebb forgalom bizonyos időszakokhoz volt és van kötve. A fogyasztók nagy része csak aratás után, szüret után vagy más határozott időszakokban képes nagyobb fizetést teljesíteni, holott szükségletei az egész év folyamán vannak. E szükségleteket a kiskereskedőnél gyakran hitelre fedezi, ki viszont a nagy városok vásárain látja el magát árukkal, és ha követelése még be nem folytak, készleteit a nagykereskedőnél ismét csak hitelre egészítheti ki. A nagykereskedő a maga részéről ezt a hitelt csak akkor engedélyezheti, ha maga is számíthat hitelre a gyárosnál, a termelőnél, vagy valamely pénzkölcsönző egyénnél. A kereskedők között létező verseny végre arra ösztönzi az egyes kereskedőt, hogy a vevőknek a hitelt mint kedvezményt készségesen megadja.

E körülmények együttes hatása következtében mai nap tényleg oda jutott a dolog, hogy a kereskedők közti adás-vevés túlnyomó mértékben hitelre történik. E hitel a különböző piacokon és a különböző árukánál különböző időre, 2, 3, 4, 6 hónapra adatik. A nagykereskedő a cikkek árába már előre beleszámítja az engedélyezendő hitel kamatját, úgy hogy annak, ki készpénzzel fizet, ezt a kamatot az árból szívesen leengedi. Az ilyen árengedménynek *discount*, *sconto* és *decort* a neve.

80. A kereskedő hitelezői többnyire nem azon a helyen laknak, és így fizetései nem azon a helyen teljesítendőek, hol ő maga tartózkodik. A hol ez az eset tényleg fennáll, ott a fizetésre szolgáló pénzüsszeget helyről helyre kell szállítani. E pénzzállítás különösen a középkorban nagy nehézséggel, költséggel és veszélylyel járt, de részben még ma is jár. Ennek elkerülése végett és támaszkodva arra, hogy nem csak a különböző városok, de a különböző országok kereskedői is mint adósok és hitelezők egymással kölcsönösen

soknemű elszámolásban állnak, már a középkor óta szokássá vált, hogy az adós akkép is teljesítheti fizetését, miszerint levélben megbizza a hitelezője helyén lakó valamelyik üzletbarátját, a kin neki van követelése, vagy a kivel más irányban elszámolásban áll, hogy a fizetést helyette teljesítse. Vagy megfordítva, a hitelező felszólítja levélben az adósát, hogy a fizetést ne neki, hanem egy harmadik személynek teljesítse, a kinek a hitelező talán tartozik, vagy a kivel máskép elszámolásban áll.

Az efféle megbízás vagy felszólítás közbejöttével tehát a pénznek egyszeri tényleges lefizetésével két tartozást is ki lehet egyenlíteni. Sőt ha az az egyén, ki a pénz felvételére a megbízás folytán jogot nyert, arra is fel van jogosítva, hogy a pénz felvételére szóló jogot ismét másra ruházza át, és ez az átruházási jog az új jogosult által ismét másnak adassék át és így tovább, lehetővé válik, hogy a pénz egyszeri tényleges lefizetésével a tartozások egész láncolata egyenlítették ki. A pénz tényleges lefizetéseért mindaddig, a míg az valósággal meg nem történt, természetesen felelős marad nem csak a megbízó és nem csak a megbizott, ha a megbízást elfogadta, hanem általában valamennyi egyén, kinek kezén a megbízás keresztülment, és ki azt saját tartozásának kiegyenlítésére tovább adta.

81. Azt az eljárást, melylyel valaki nem maga teljesít fizetést, hanem annak teljesítésére maga helyett s a maga számlájára másról szólít fel, *átutalásnak* (Überweisung) nevezzük, a levelet pedig, melyben a felszólítás történik, *utalványnak* (Anweisung, Assignation, Mandat) mondjuk.

Az átutalások a kereskedői életben igen gyakran fordulván elő, azokra nem közönséges leveleket, hanem erre előkészített nyomtatványokat szoktak használni. A fizetésre felszólító, az *utalványozó* (Assignant), ezt a levelet legtöbbször nem is ahhoz küldi, kihez az czimezve van, kit a fizetés teljesítésére felszólít, és kit *utalványozottnak* (Assignat) nevezünk, hanem annak, ki a fizetés felvételére a levél alapján jogosítva lesz, és kit *utalványosnak* (Assignatar) mondunk. Az utalványos a levelet ismét másra ruházhatja át, kit az utalvány hátsó lapján a fizetés felvételére maga helyett kijelöl. Ezt a miveletet *forgatásnak* (Giro), magát az utalvány hátára irt nyilatkozatot *hátiratnak* (Indossament) mondjuk.

Példa az utalvány szövegére:

Budapest, 189... február 9. *Ér osztr. ért. 500 frt.*

*Folyó évi április 10-dikén fizessen Ön ezen utalványnál fogva
Nagy József úrnak vagy rendeletére*

Öt száz forintot osztr. ért.

és tegye azt az én számadásomba.

Kovács Lajos Úrnak, Faragó Gábor.

Szeged.

Hátírat:

Fizessen helyettem Kárász Péter úrnak vagy rendeletére.

Keckemét, 189... február 20.

Nagy József.

A fizetési kötelezettség s a felelősség módozatait az utalványon szereplő személyekre nézve az egyes országok törvényei részletesen megállapítják.

82. Az utalványok egyik különös neve a *csekk* (check, chèque). Ez a közönséges utalványtól lényegileg abban különbözik, hogy a kiállító olyan bankintézetet szólít fel benne fizetésre, kinél pénze, vagy pénzzé könnyen tehető értéke van letéve; továbbá, hogy nem egy bizonyos előre kitűzött napon, hanem akkor fizetendő, mikor az utalványos a banknál felmutatja, tehát esetleg a kiállítás után rögtön (*látra*, bei Sicht, à vista), minden esetre pedig a kiállítás után rövid idő múlva; végre abban, hogy az utalványosnak nem kell benne szükségkép megnevezve lennie, mert a csekk szólhat annak javára is, a kinél van, a ki bemutatja (*bemutatóra*, auf Inhaber, au porteur).

A csekket rendszeren előre nyomtatott minta-lapon állítják ki. Ilyen minta-lapokat, melyek folyó számmal és ellenőrző szelvénynyel vannak ellátva, könyvecskébe kötve, a bankok szoktak szolgáltatni üzletfeleiknek.

Csekk-minta:

F. sz. 28.

Ér frt 200.—

A Magyar Általános Hitelbank

sziveskedjék látra fizetni ezen csekk bemutatójának számlám terhére

Két száz forintot osztr. ért.

Budapest, 189... május 10.

Kárász Péter.

83. Az utalványok legfontosabb faja a *váltó* (*váltólevél*, Wechsel, Wechselbrief, lettre de change). A váltó oly utalvány, mely az illető ország váltótörvénye által meghatározott alakban és tartalommal van kiállítva, és mely a fizetés pontos teljesítését hatékonyabban biztosítja az által, hogy per esetén a rendesnél gyorsabb és szigorúbb birói eljárás alá esik.

A váltónak törvény által meghatározott alakjával és tartalmával biró iratban nem csak mást szólíthatunk fel fizetés teljesítésére, hanem magunk is ígérhetünk fizetést. E szerint megkülönböztetünk: 1. *idegen váltót* (fremder oder gezogener Wechsel), melyben a kiállító egy tőle különböző egyént vagy céget szólít fel fizetés teljesítésére; 2. *saját váltót* (eigener oder trockener Wechsel), melyben a kiállító maga ígér fizetést.

A saját váltónak egyik alfaja az *intézkönytelt saját váltó*, melyben a kibocsátó magát vagy fióktelepét a kiállítás helyétől különböző helyen történő fizetésre kötelezi.

Az idegen váltónak egyik alfaja a *saját rendeletre szóló váltó* (Wechsel an die eigene Ordre), melyben arra szólítunk fel valakit, hogy a fizetést nekünk magunknak (a kiállítónak) teljesítse.*)

84. A váltó az által, hogy a pénz gyakori ide-oda küldését mellőzhetővé teszi, hogy a követelés behajtását a lehető legjobban biztosítja, és hogy a kereskedelmi hitel természetének megfelelően, a hitelezőt nem csak a maga adósával, hanem viszont a maga hitelezőjével is elszámolási viszonyba hozza, mint *fizetési eszköz* (Zahlungsmittel) rendkívül nagy fontosságot és alkalmazást nyert a kereskedői életben. A kereskedők fizetéseinek túlnyomó nagy része városról városra és országról országra tényleg váltó közvetítése útján történik, még pedig többnyire akkép, hogy a váltó nem a fizetés időpontjában, hanem a későbbi meghatározott időben teljesítendő fizetésre a tartozás vállalása idejében állítatik ki. Az összeg, melyről az ilyen váltó szól, — a váltó *névértéke* (Nominalwert) — a fizetés napjáig (*a lejáratig*, Verfallszeit) természetesen nem bír teljes értékkel, mivel magában foglalja a fizetésig még hátra levő időre eső kamatokat is. A váltó mindenkori értéke *leszámitolás* (Discountierung, Escomptierung) útján találhatik meg. Egyes egyének,

*) A váltók minden fajára minták találhatók Jónás János és Havas Miksa „Kereskedelmi Irodai Munkálatok” című könyvében; Pozsony, 1886.

czégek és pénzintézetek üzletszerűen foglalkoznak a váltók leszámítolásával, azaz a mindenkori érték kifizetése alapján magukra ruháztatják a váltóból eredő követelést, adják-veszik mint árut, melynek értéke, ára épp úgy ingadozó mint más áruké s a kereslet és kínálat sokféle viszonyától függ.

85. Azon cselekményt, mely szerint valaki váltó kiállítása útján egy más egyént felszólít, hogy egy harmadik személy részére fizetést teljesítsen, vagy melylyel magát ily fizetés teljesítésére kötelezi, *intézköztetésnek* (Trassieren, Ziehen), magát a váltót arra nézve, a ki kibocsátotta, *intézköztetésnek* (Tratte) nevezzük.

A váltó kiállítója vagy kibocsátója az *intézköztető* (Aussteller, Trassant), a fizetésre felhívott az *intézköztetett* (Trassat, Bezogener). Az utóbbit a fizetési kötelezettség csak akkor terheli, ha a megbízást a váltóra irt nyilatkozattal elfogadta. Ezt az elfogadási nyilatkozatot *elfogadásnak* (Acceptation), magát az elfogadási nyilatkozattal ellátott váltót az intézköztetettre nézve *elfogadványnak* (Accept) nevezzük. Az intézköztetett az elfogadás által *elfogadvóvá* (Acceptant) lesz.

Az, kinek javára a váltó alapján a fizetés teljesítendő, *rendelvényes* (Remittent) nevet visel. Ő az, ki a váltóval rendelkezhetik, azt fizetés gyanánt vagy máskép történendő elszámolásra ismét másnak elküldheti, *remittálhatja*; rá nézve a váltó *küldvény* (Rimesse) nevet is visel.

86. A váltó szerkezetét és lényeges tartalmát részint az illető törvények, részint a kereskedelmi szokások határozzák meg. A mely váltóban az illető ország törvénye által elrendelt kellékek nincsenek meg, az sem abban az országban, sem máshol nem fog részesülni a váltóknak biztosított különös jogvédelemben, hanem per esetén, mint közönséges utalvány vagy ügyirat, a megfelelő birói eljárás alá esik. A mely váltóban pedig csak a kereskedelmi szokás által követelt kellékek hiányzanak, nem igen lesz rendes kereskedői módon forgalomba hozható.

Mint lényeges, azaz az illető ország törvénye által elrendelt kellékeket tartalmaznia kell a váltónak, Magyarország váltótörvénye szerint, a következőket:

1. a kiállítás helyét, évét, hónapját és napját;
2. a fizetés idejét, vagyis a lejáratot;
3. a fizetési felhívást, megbízást, vagy nyilatkozatot;

4. annak kitételét, hogy a fizetés *váltó* alapján teljesítendő;
5. annak nevét vagy czégét, kinek javára a fizetés teljesítendő;
6. a fizetendő pénzösszeget;
7. idegen váltónál az intézvényezett nevét, illetőleg czégét;
8. a fizetés helyét;
9. a kibocsátó aláírását.

Mint a kereskedelmi szokás követelte kellékeket tartalmaznia kell a váltónak:

1. A kibocsátó nyilatkozatát az iránt, hogy a váltó *értékét* (Valuta) attól, kinek javára a fizetést teljesítetteti, megkapta;

2. idegen váltónál az intézvényezettnek adott felszólítást a váltó értékének elszámolása iránt;

3. ugyancsak idegen váltónál nyilatkozatot az iránt, hogy az intézvényezett a váltó történt kiállításáról kap-e értesítést vagy nem.

87. A fizetés idejét legegyszerűbben és legvilágosabban az illető kalendáriumi nap pontos kitételével jelöljük meg. Az így szerkesztett váltót *pontos váltónak* (Präcis-Wechsel) nevezzük.

A kereskedelmi szokás azonban és a váltó szereplésének módja azt okozza, hogy a fizetés ideje más kifejezésekkel is meghatározható. Ily kifejezések különösen: *látra* (bei oder auf Sicht, à vista); *lát után* bizonyos számú napok, hetek vagy hónapok mulva; *kelet után* (à dato, nach heute) bizonyos számú napok, hetek vagy hónapok mulva; *tetszésre* (à piacere, nach Belieben); bizonyos *vásárra* (Markt, Messe); *szokásra* (à uso) stb.

Hogy az ekkép kiállított váltó pontosan mely napon fizetendő, azt vagy a törvény, vagy a kereskedelmi szokás határozza meg.

88. A fizetendő pénzösszeget legalább kétszer, számokkal és betűkkel, szokás kitenni. Kiköthető a váltóban az is, hogy a fizetés minő pénznemben teljesítendő.

89. A váltó értékét a kibocsátó rendszerint a rendelvényestől kapja meg és ezt a váltóban a körülmények szerint ily kifejezésekkel szokta elismerni: „értékét árukban — vagy készpénzben — megkaptam;“ „értéke elszámolásban;“ „értéke köztünk;“ stb.

Saját rendeletre szóló váltó kiállítója a váltót egyelőre saját birtokában tartja s azért az érték vételének elismerését ekkép fejezi ki: „értéke magamban.“

Ha a kibocsátó a váltó értékét nem a rendelvényestől, hanem ennek megbizásából egy harmadik személytől kapja meg, vagy

fogja megkapni, e körülményt ekkép jelzi: „értéke N. N. úr számláján.“ Az ilyen váltónak *bizományi küldvény* (Commissions-Rimesse) a neve.

90. Az intézvényszerű váltó ellen fizetett összeget a kibocsátónak rója fel, az ő számlájának terhére írja. Ha a fizetendő összeg nem a kibocsátót terheli, hanem egy általa kijelölt harmadik személyt, a kibocsátó ezt a váltóban ekkép jelzi: „és tegye azt (t. i. a váltó fizetendő összegét) számadásba N. N. úrnak.“ Az ilyen váltónak *bizományi intézvény* (Commissions-Tratte) a neve.

91. Az intézvényszerűnek adandó értesítés arra szolgál, hogy ez a reá hárulandó fizetési kötelezettséget a maga részére nyilván tarthassa. Kisebb összegről szóló váltónál az értesítés mellőzhető, vagy nem adatik rögtön, hanem alkalmilag.

92. A váltóból eredő követelési jog átruházását más személyre a rendvényes a váltó hátsó lapjára irt nyilatkozattal eszközli. Ez átruházásnak *forgatás, forgatmány* (Indossament, Giro) a neve. Az efféle átruházás által a rendvényes *forgató* (Indossant, Girant), a váltó új tulajdonosa pedig *forgatmányos* (Indossatar, Giratar) lesz. A forgatmányos a váltót ismét tovább forgathatja.

Ha a forgatási nyilatkozatban a forgatmányos nincs megnevezve, úgy hogy a váltóból eredő követelési jog bárkit illet, kinek a váltó éppen kezében van, a forgatást *üres forgatásnak* (Blanco-Indossament, Giro in bianco) nevezzük.

A forgatással a váltó tulajdonjoga a forgatmányosra átruházatik. De lehet a váltót akkép is forgatni, hogy a tulajdonjog a forgatóé marad s a forgatmányos csak meghatalmazást nyer a váltóösszeg behajtására, vagy úgy, hogy a váltót a forgatmányosnál csak elzálogosítjuk.

A rendvényes vagy forgató több ország törvénye szerint akkor is fel van jogosítva a váltó forgatására, ha erre a váltóban külön kifejezéssel („rendeletére,“ „vagy rendeletére,“ „an die Ordre“) nem nyert is felhatalmazást, úgy hogy ezen országok törvénye szerint csak az olyan váltó nem lesz forgatható, melyben a kibocsátó a rendvényes neve után ily kifejezést irt: „de nem rendeletére,“ „nicht an Ordre.“ Az ilyen váltónak *recta-váltó* a neve.

Ha a forgatott váltó hátsó lapja már egészen megtelt, egy papírszeletet szoktak a váltóhoz ragasztani és ezen folytatják a hátrírást. Az ilyen szeletnek előlapjára, visszaélés elhárítása czéljából,

röviden rájegyzik a váltó tartalmának főbb részeit. Az efféle papírszeletnek *toldat* (Allonge) a neve.

93. A váltó kibocsátója és a mennyiben ilyenek vannak, a forgatók felelősek a váltó mindenkori *tulajdonosának* (Wechselinhaber) nem csak azért, hogy a váltó a lejárat napján pontosan ki lesz fizetve, hanem ha a váltó már az elfogadás megtörténte előtt forgattatott, azért is, hogy az intézvényezett a fizetési felhívást a váltóra irt nyilatkozattal el fogja fogadni.

Akár az elfogadás, akár a fizetés kieszközlése végett a váltót az intézvényezettnek be kell mutatni (*bemutatás*, Präsentation). Ha az intézvényezett az elfogadást, illetőleg lejáratkor a fizetést megtagadja, a váltót köz hiteles személylyel (közjegyző) újból be kell mutatni, s a mennyiben az elfogadás, illetőleg a fizetés újból megtagadtatnék, a bemutató köz hiteles személy a történt bemutatást írásban bizonyítja. Az ilyen iratnak *óvás*, *óváslevél* (Protest, Protestbrief) a neve. Az óvás alapján a váltótulajdonos az illető ország törvénye szerint vagy csak sorbeli *előzőjétől* (Vordermann), vagy akármelyik *előzőjétől* követelheti, hogy költségeit és fáradozásának díját (*váltódíj*) megfizesse, a lejárt váltót kamatokkal együtt kifizesse, a még le nem járt és el nem fogadott váltó leendő kifizetését pedig záloggal vagy más elfogadható módon biztosítsa.

A váltótulajdonos ezen jogát *visszkereseti jognak* (Regress), és a visszkeresetet, ha az a tulajdonos tetszése szerint bármelyik *előző* ellen irányulhat, *szökő visszkeresetnek* (springender Regress) nevezzük.

A viszkeresett forgató, ha az utána következőt kielégítette, a maga *előzője* ellen indíthat hasonló módon visszkeresetet.

Ha visszkereset indítása válik szükségessé, legalább annak, ki ellen a visszkereset indítatik, erről *előzőleg értesítést* (Notification) kell vagy szokás adni.

Visszkereset utján a váltóösszeget akkép is lehet behajtani, hogy a *visszkereső* (Regressnehmer) az illető *előzőre* a váltóösszeg és annak járulékai erejéig új váltót intézvényez. Az ilyen váltónak *visszaváltó* (Rückwechsel, Ritratte) a neve.

94. A váltó egyes forgatója a váltóösszegért való felelősséget el is háríthatja magáról, ha ugyan az, kinek a váltót tovább adni akarja, a váltót így is elfogadja. Az elhárítás akkép történik, hogy a forgató a forgatási nyilatkozatba „kötelezettség nélkül“ („ohne Obligo“) vagy más ilyen kifejezést ír.

Különösen a saját váltónál előfordul, hogy valaki a váltóösszeg kifizetéseért nem mint elfogadó vagy forgató, hanem kezességi nyilatkozat által vállal *kezességet* (Wechselbürgschaft).

Az egyes országok törvényei szerint nem minden szerződni képes egyén vállalhat egyszersmind váltó alapján is fizetési kötelezettséget. A *váltóképesség* (Wechselfähigkeit) némely országban nem terjed ki például papokra, katonákra, nőkre stb.

95. A váltó rendszerint ott fizetendő, hol az elfogadó lakik, hol üzleti telepe van. Ha a váltó kiállítása is ugyanazon helyen történt, a váltónak *helyi váltó* (Platzwechsel) a neve. De, tekintet nélkül a kiállítás helyére, nevezik helyi váltónak az olyan váltót is, mely azon helységben fizetendő, a hol éppen van, míg más esetben a váltónak *vidéki váltó* (Distanzwechsel), és ha a fizetési hely külföldön van s a váltó külföldi pénznemben teljesítendő fizetésre szól, *külföldi váltó* (Devisé) a neve.

Oly váltó, melynek fizetési helye valamely jelentéktelen s a nagy forgalomtól félreeső helységben van, nem igen volna forgatás által tovább adható, mivel bemutatása nehézséggel és költséggel jár. Épp azért az elfogadó a maga érdekében, t. i. oly célból, hogy tartozásait váltóval fedezhesse, belenyugszik abba, hogy a reá kibocsátandó váltók valamely nagyobb forgalmi piacon oly egyénnél legyenek fizetendők, kivel összeköttetése van. A fizetési hely kijelöléséhez különben a kibocsátónak van joga. Az oly váltót, mely az intézvényezett lakóhelyétől különböző helyen fizetendő, *telepített váltónak* (domicilierter Wechsel), azt az egyént vagy céget, kinél a váltó fizetendő lesz, *telepesnek* (Domiciliat) nevezzük.

A telepes a váltóra nézve természetesen csak közvetítő szerepet játszik, de a váltó alapján semmi tekintetben nincs kötelezve.

96. Mind az elfogadásnak, mind a fizetésnek megtagadása a váltón szereplő kötelezett személyekre nézve sok kellemelenséget és költséget von maga után. Hogy ez lehetőleg elkerültessek, gyakran megtörténik, hogy a kiállító vagy akár melyik utána következő váltótulajdonos az intézvényezettten kívül még egy, vagy több személyt jelöl meg, ki az ő kedvéért és természetesen az ő számlájára is az elfogadást, esetleg a fizetést teljesíteni fogja. Megteszi ezt az egyik cég a másik kedvéért néha külön felhívás nélkül is. Ha a váltót az intézvényezettten kívül más, nem kötelezett személy fogadja el, illetőleg fizeti ki, e miveletet *közbenjárásnak* (Intervention) nevezik.

Esetleges közbenjárónak előre történt kijelölése *szükségbeli utalványnak* (Nothadresse), az önkéntes közbenjárás *névbecsülésnek* (Ehren-Inter-vention) nevezetik. E meghatározásból következik a *szükségbeli utalványozó* és *utalványozott*, a *névbecsülő* (Honorant) és *névbecsült* (Honorat) kifejezések értelme is.

A ki szükségből vagy névbecsülésből fogad el váltót, a rendes elfogadó kötelezettségeibe lép. A teljesített fizetések iránt ő maga az utalványozóval vagy a névbecsülttel, esetleg annak előzőivel számol, illetőleg visszkeresetet indít ellenök.

97. A mindenkori váltótulajdonos, mint hitelező a váltóadósnek megengedheti a fizetési határidő *elhalasztását* (Prolongation). A halasztás azonban csak a halasztást engedélyezővel, legfeljebb még az utána következőkkel szemben jöhet tekintetbe, míg a kibocsátó s az előzők a váltó eredeti lejáratát után a kötelezettség alól felszabadulnak.

98. Megesik, hogy a váltót elfogadás végezt távoli városban lakó intézvényezetthez kell küldeni, honnan az csak hosszabb idő mulva kerülhet vissza, holott a kiállító, vagy a rendelvényes, vagy a forgatmányos, kinek kezében a váltó éppen van, azt rögtön akarja, vagy rögtön kénytelen tovább adni. Más esetben a váltó tengeren túlra megy, és az elküldő nem tudhatja, meg fog-e kellő időre vagy egyáltalában érkezni. A váltó általában is elveszhet, mely esetben a váltótulajdonos szintén hozzá juthat ugyan pénzéhez, de nem oly egyszerű és nem oly biztos, könnyű módon, mintha a váltó kezében volna, mivel az elveszett váltót a törvény által körülírt eljárással az illető hatóság által semmisnek kell nyilváníttatni — *megsemmisítés* (Amortisation) — s a váltó értékének felvétele is bizonyos formaságokhoz van kötve.

A jelzett körülmények adnak okot arra, hogy egy és ugyanazon váltót két, sőt három példányban is kiállítják, vagy róla másolatot vesznek.

Az első esetben a két, vagy ritkábban három példányban kiállított váltó egyes példányai mindenben megegyeznek egymással, csakhogy az egyes példányokban a váltó meg van jelölve mint „első”, „második”, „harmadik” (Prima-, Secunda-, Tertia-Wechsel) váltó. Az elfogadás természetesen csak az egyik példányon, a fizetés csak egyszer történik. Az elfogadási nyilatkozatot nem viselő példányokra rendszerint rájegyeztetik, hogy kinél és hol van az elfogadott példány, melyet a forgatmányos, ki magát a másik

példány felmutatásával mint váltótulajdonos igazolhatja, az illetőtől elkérhet. A fizető intézvényezett a neki kiszolgáltattott bármelyik példánnyal igazolhatja, hogy a fizetést már teljesítette.

A rendeltvényesnek, valamint bármelyik forgatmányosnak joga van a kibocsátótól egy második példány kiállítását s az előző forgatóktól a forgatmányoknak e másik példányra leendő rávezetését követelni.

Mivel nem lehet előre tudni, hogy nem kell-e majd az eredetileg egy példányban kiállított váltóhoz egy második példányt kiállítani, a váltót már eredetileg „első váltónak” szokás jelölni. A mely váltó csak „váltónak”, vagy éppen „egyetlen váltónak” (Sola-Wechsel) van a váltó szövegében jelezve, ahhoz második példányt nem szabad kiállítani.

A *másolat* (Copie) az eredeti váltónak hű mása, melyre legelőször van vezetve e szó: „Másolat”; ez után következik az eredeti szöveg a másolt aláírásokkal; ezek után iratik: „Eddig a másolat.” Másolatot a váltóról akármelyik váltótulajdonos készíthet. A másolat szintén használható forgatási czélokra, de míg az elfogadást az első, második és harmadik példány bármelyikére lehet — természetesen csak egyszer — követelni, a másolatra elfogadás nem követelhető, mivel azon nincs a kibocsátó eredeti aláírása.

99. Minthogy váltó alapján aránylag könnyű pénzt előteremteni, a bűntől vissza nem ijedő emberek a váltót is szokták használni bűnös szándékaik keresztülvitelére. Ily bűnös s a törvény által szigorú büntetés terhe alatt tiltott cselekményből keletkezik a *hamis* (falsch), a *hamisított* (verfälscht, gefälscht) s a *pinczeváltó* (Kellerwechsel). Hamis a váltó, ha rajta valamelyik aláírás olyan egyén által van utánczótan aláírva, ki ezen aláírást használni nincs jogosítva. Hamisított a váltó, ha a rajta levő aláírások valódiak ugyan, de tartalmának valamelyik más része meg van változtatva. Pinczeváltónak az olyan váltót nevezzük, melynek aláírásaiban az illetők nem saját neveket, hanem valamely tetszés szerinti álnevet használtak.

4. Az értékpapírok.

100. A fémpénz, a papírpénz s a váltó első sorban fizetési eszközüül szolgálnak ugyan, de e mellett, épp úgy mint a valódi árú, szintén képezhetik és tényleg nagy terjedelemben képezik is kereskedés tárgyát.

A fémpénz még valódi árúnak tekinthető, noha az adás-vevés tárgyát már ennél is nem annyira maga a pénz anyaga, mint inkább a benne rejlő forgalmi érték teszi. A papírpénz s a váltó anyaga mint jószág már éppen nem jön tekintetbe; ezeknél az adás-vevés tárgyát csakis az általok képviselt értékek teszik. Épp azért neveztük azokat képzelti árúknak.

A fejlődő állami és közgazdasági élet a papírpénzen s a váltókon kívül más képzelti árúkat, papírra írott okmány által képviselt értékeket is teremtett, még pedig óriási nagy mértékben, melyek, mint képzelti árúk, minden miveltebb országban igen jelentékeny kereskedés és forgalom tárgyául szolgálnak.

A képzelti árúk valamennyi fajtát *értékpapírnak* (Wertpapier, Effect) nevezik. Megkülönböztetésül a főkép fizetési eszközül szolgáló papírpénztől és váltóktól, a fizetési eszközül csak második sorban szolgáló értékpapírokat *tulajdonképi értékpapíroknak* (eigentliche Wertpapiere) mondjuk

A tulajdonképi értékpapírok vagy jogot adnak a tulajdonosnak arra, hogy az okmány kiállítójától bizonyos feltételek mellett fizetést vagy más szolgálmányt követelhessen; vagy tulajdonosává teszik őt bizonyos vagyon és ezen vagyonból esetleg eredő jövedelem egy részének. Az első fajhoz tartozó papírokat *kötvényeknek* (Obligationen), az utolsóhoz tartozókat *részvényeknek* (Actien) nevezzük.

101. A magán ember által kiállított kötelezvény, melylyel bizonyos összeg lefizetésére vagy bizonyos szolgálmány teljesítésére kötelezi magát, szintén képvisel ugyan megfelelő értéket, de csak nagyon ritkán válik nagyobb forgalom tárgyát tevő értékpapírrá, részint mivel magán ember csak ritkán bír szélesebb körben hitellel, részint mivel az efféle okmányok tulajdonjogának átruházása különböző formásokhoz van kötve, melyek a forgalmat nagyon megnehezítik.

Máskép áll a dolog az olyan kötelezvényeknél, melyekben az állam, valamely megye vagy város, valamely nagy terjedelmű és széles körben hitellel bíró közlekedési vagy ipari vállalat vagy pénzüintézet ígér fizetést. Az ilyen kötelezvényeket vagy kötvényeket, melyekkel rendszerint megfelelő kamat élvezése van összekötve, sokan vásárolják, részint oly végből, hogy bennök pénzöket gyümölcsözőleg elhelyezék — *befektetési papírok* (Anlage-Papiere), — részint hogy a papírok ingadozó piaczi árából eredhető nyereségre

tegyenek szert — *üzérkedési papírok* (Speculations-Papiere). A piaci árnak néha igen jelentékeny ingadozása onnan ered, hogy a kiállító államnak, városnak, intézetnek stb. fizetőképessége és így a várt fizetés teljesítésének biztossága is szerfölött ingadozó lehet. Függs az az állam politikai viszonyaitól, az állam vagy az illető más kiállító pénzügyi helyzetétől, a nép vagyonosságától és számos más körülménytől. Mivel pedig e körülmények gyakran előre nem látható módon változnak, az értékpapírokkal való üzérkedés nagy kockázattal összekötött vállalkozás, mely nagy és hirtelen veszteséggel épp úgy járhat, mint nyereséggel.

102. Az állam az állami intézmények fentartására szükséges jelentékeny összegeket a polgárok adójából és másnemű állami jövedelmekből teremti elő. Rendszerint minden egyes évet megelőzőleg a szerzett tapasztalatok alapján összeállítás készítettik, mely feltünteti, mekkora lesz a következő évben az állam várható kiadása és mekkora a várható bevétele. Ez összeállításnak *költségvetés*, *budget* a neve. Ha a várható kiadás meghaladja a várható bevételt, a költségvetésben *hiány*, *deficit* mutatkozik, melyet csak ritkán lehet az adók felemelése által kiegyenlíteni, hanem többnyire *állami kölcsön* (Staats-Anleihe) felvétele útján kell fedezni. Ily kölcsön felvétele még virágzó és gazdag államban is gyakran válik szükségessé, részint mivel az adók nem folynak be kellő időre, részint és főképp, mivel lehetnek az államnak kivételes nagy kiadásai (háború, utépités stb.), melyeket a polgárok egy év alatt el nem viselhetnek.

103. Már az állam által kibocsátott papírpénzben is ily állami kölcsön felvételének egyik módját láttuk, melyet azonban nem mindig czélszerű és csak bizonyos határig lehet alkalmazni. Különösen súlyos körülmények között, péld. háború idején, az is megeshik, hogy az állam, illetőleg a kormány *kényszerkölcsönt* (Zwangs-Anleihe) vesz fel, azaz kötelezi a polgárokat, hogy az államnak tehetségükhez képest kisebb-nagyobb összegeket kölcsön adjanak, mely összegek azután később bekövetkező jobb időkben az állam pénztárából visszafizettetnek, a kölcsönadók esetleg addig is megfelelő kamatot nyervén ugyanazon pénztárból.

Rendszeren azonban az állami kölcsönök felvétele más módon történik.

Ha a kormány csak rövid időre akar kölcsönt felvenni, akkor kisebb-nagyobb, de rendszerint kerek összegekről szóló kötvényeket,

úgynevezett *kincstári jegyeket* (Schatzscheine, Schatzanweisungen) bocsát ki, melyeket a velök járó kamatélvezet kedvéért nagyobb pénzintézetek vagy *czégek* megvesznek és forgalomba hoznak. A kincstári jegyek rendszeren *bemutatóra* (au porteur, auf den Inhaber) szólnak, azaz nem egy megnevezett egyént, hanem azt jogosítják a kamatnak és majdan a tőkének felvételére, a kinek éppen birtokában vannak.

A forgalomban levő kincstári jegyek a rövid uton felvett más kölcsönökkel s a fedezet nélkül kibocsátott papirpénzzel együtt az állam *függő adósságát* (schwebende, unfundierte Schuld) teszik.

A hosszabb időre számított állami kölcsönök (hasonlókép más köz kölcsönök is) többnyire nem egyszerre, hanem évek során át részletekben fizettetnek vissza, *törlesztetnek* (törlesztés, Amortisation), olykép, hogy az adós az évi vagy félévi kamattal együtt a tőke egy részét is visszafizeti. A törlesztés rendszeren úgy történik, hogy a kamatfizetésre és tőketörlesztésre évenként vagy félévenként szükséges összegek maguk között egyenlők, vagy bizonyos számítási arányban növekvők vagy csökkenők. A kiszámított évi vagy félévi járandóságok (annuitások) az évi költségvetésbe mint kiadás előre felvételnek és az állam rendes bevételeiben lelik fedezetüket. Az efféle kölcsönöknek *állandó kölcsön* (fundierte, consolidierte Schuld) a nevök.

104. Az állandó állami kölcsönök *kibocsátása* (Emission) következő módon szokott történni.

Miután a felveendő kölcsön egész összegét s a fizetendő kamatlátat a körülmények figyelembe vételével megállapítják, a kölcsönösszeget felosztják kisebb-nagyobb, rendszerint kerek részekre. Egy-egy rész a szerint vétetik kicsinynek vagy nagynak, a mint a kibocsátó kormánynak az a szándéka, hogy a kölcsönadásban a szegényebb néposztály is részt vegyen, vagy hogy az a vagyonosabb körökre szorítkozzék. Az egyes részekről bemutatóra szóló kötvényeket állítanak ki, melyek a papir névértékét, a visszafizetés s a kamatozás feltételeit tartalmazzák.

A nyilvántartás céljából az egyes kötvényeket folyó számmal látják el, vagy csoportokba foglalják, mikor az egyes csoporthoz tartozó kötvényeket külön betűvel vagy *sorszámmal* (Serie), a csoporton belül pedig az egyes kötvényeket *folyó számmal* (Nummer) látják el.

E kötvények főkép háromféle módon kerülnek forgalomba.

1. Az állam az összes kötvényeket egyes nagy és vagyonos cégeknek, vagy ily cégek alkalmi társaságának (Syndikat) egyszerre vagy csoportokban előre kialkudott áron eladja (péld. a 100 forint-ról szóló kötvényt 95 forintért), e cégekre bizván, hogy a kötvényeket, nyereségre vagy veszteségre, kisebb csoportokban tovább adják.

2. Az állam maga marad az eladó és egyes tekintélyes cégeknek csak közvetítését veszi igénybe, mely közvetítésért az illetőknek rendszerint százalékokban vagy ezrelékekben kifejezett közvetítési díjat fizet.

3. Az állam felhívja a közönséget, hogy a kibocsátandó kölcsön egyes részeire ajánlatot tegyen, és lehetőleg a legkedvezőbb ajánlatok benyújtóinak juttatja a kölcsönt.

Az első két mód esetében az átvevő vagy közvetítő cégek többnyire *aláírást* (Subscription) nyitnak a kötvények első megvételére, oly módon, mint a részvények kibocsátásánál említettük.

A kibocsátás egy másik módja, mely főképp Franciaországban szokásos, abban áll, hogy az egyes kölcsönadók neve s az általuk adott kölcsön összege bejegyeztetik az államadósságok nagy könyvébe, maguk a kölcsönadók pedig nevökre szóló iratot kapnak, mely igazolja, — *igazolvány* (Certificat) — hogy részökre mily összeg van kölcsönkép bejegyezve. Ez igazolványok szintugy képezhetik adás-vevés tárgyát mint a kötvények, de mivel névre szólnak, nehezebben ruházhatók át.

105. Korábbi időkben nagy kamatok szedése és fizetése szigorúan tiltva volt, de mégis megesett, hogy egyes megszorult állam csak aránylag nagy kamatra kaphatott volna pénzt. Ilyen esetben a nagy kamatot akkép leplezték, hogy az állam az egyes kötvények névértéke után fizette ugyan az aránylag kisebb kamatot és a kötvények névértékét ígérte megfizetni, de azokat a névértéknél jóval kisebb értékért adta el, tényleg tehát a kölcsön után nem csak utólagos, hanem előleges kamatot is fizetett.

Ez eljárást még ma is meg szokták tartani, főképp azért, mivel az ekkép kibocsátott papirosokat a közönség, tapasztalat szerint, szivesebben veszi. A 100 korona névértékről szóló és 5%-kal kamatozó kötvény például nem vétetik oly szivesen 100 koronáért, mint a 100 koronáról szóló és csak 4%-kal kamatozó kötvény 80 koronáért, noha az utólagos kamat mindkét esetben tényleg egyre

megy. Az utóbbi fajnál ugyanis az árak esetleges emelkedéséből és a visszafizetés alkalmával nyerendő névértékből tökenyereség is várható.

A kötvények mindenkori piaci árát azok *árfolyam szerinti értékének* (Courswert), vagy röviden *árfolyamának* (Cours) mondjuk. Ha az árfolyam épp akkora mint a névérték, az illető papir *al pari* áll. Tényleg a kötvények többnyire parin alúl állnak és csak ritkán parin felül, minek oka már a most mondottakból is érthető, de alább érintendő más körülményekben is keresendő.

106. A kamatokat az állam*) többnyire félévenként utólagosan fizeti, még pedig ha arra számít, hogy a kötvények más államokban is elterjedjenek, nem csak saját valutájában, hanem a fontosabb államok valutájában is, mikor a két vagy több pénznem egymáshoz való viszonya előre és egyszer mindenkorra megállapítatik.

A kamat felvételének megkönnyítése céljából magához a kötvényhez egy ív szokott mellékelve lenni, melyre nagyobb számú évnél illető lejáratú napjaira szóló kamatutalványok vannak előre nyomtatva, úgy hogy a kötvény tulajdonosa a lejárt kamatutalványt az ívről csak levágja és az állam által ez iránt megbízott pénztárnál beváltja. Az ilyen, rendszeresen bemutatásra szóló utalványoknak *szelvény* (Coupon) a nevök.

A kötvény természetesen a szelvényívvel együtt adatik és vétetik. Hogy az idővel elfogyó szelvényívet pótolni, azaz az államtól új szelvényívet kapni lehessen, a szelvényív egyik szélére megfelelő nyilatkozat van nyomtatva, mely ellen az új szelvényív adatik. A szelvényív ezen szélének *szelvényutalvány*, *talon* a neve. Némely kötvénynél maga az utolsó szelvény szolgál talon gyanánt, és az ilyen szelvény *csereszselvénynek* (Stich-Coupon) neveztetik.

Maga a szelvény is lehet adás-vevés tárgya, a mennyiben a szelvény-tulajdonos azt, hogy a lejárat előtt pénzhez jusson, vagy hogy magát a beváltással esetleg járó fáradságtól és költségtől megkímélje, a szelvényért tényleg járó összegnél olcsóbban adja.

107. A kölcsön visszafizetése vagy *törlesztése* (Amortisation) az állam vagy más kibocsátó részéről a különféle kötvényeknél különböző, előre megállapított módon szokott történni.

*) Az állami kölcsönökről mondottak csaknem minden tekintetben más nyilvános kölcsönökre is illenek.

Az egyik mód abban áll, hogy a visszafizetés bizonyos számú évekre megosztatik és minden évben bizonyos számú kötvény a névértékkel visszaváltatik. A visszaváltandó kötvényeket sorshuzás útján jelölik ki.

A kötvények e fajához tartoznak a *nyereménykötvények* (Prämien-Obligationen) vagy ugynevezett *sorsjegyek* (Lose) is. E kötvények után a kibocsátó vagy semmi kamatot, vagy a számításba vett kamatnál kisebb kamatot fizet ki. A ki nem fizetett kamat a visszafizetendő tőkerészszel együtt oly nagy, hogy abból egyes kötvények, pontosan kiszámított terv szerint, különösen nagy összeggel (fő- és melléknyereményekkel — Haupt- und Nebentreffer —) válthatók vissza, míg a kötvények tulnyomóan nagy részére csak a névérték, vagy ennél csak valamivel nagyobb érték jut. A nyereménnyel vagy a nélkül visszaváltandó kötvényeket sors-húzás útján jelölik ki.

Legújabb időben oly sorsjegyek is kerültek forgalomba, melyeknél a sorshúzás külön történik a törlesztésre, és külön a nyere-ményekre. A már törlesztett kötvény tulajdonosa kötvényének kezé-ben maradó szelvényével vagy cserében kapott új kötvénnyel tovább, vagy mindvégig játszik a nyereményekre is.

A sorsjegyeket a nagy közönség a nyereségnek velök járó fényes, de túlnyomó nagy részben természetesen csalóka reménye miatt különösen kedveli. A közönségnek ezen erkölcsi gyengesége azt idézte elő, hogy egyes sorsjegytulajdonosok magát a várható nyereményt előre jó áron eladják, vagy magukra nézve előnyösen, a sorsjegyek megszerzését szegényebb embernek is könnyebbé teszik. Így keletkeztek az *igérvények* (Promessen) és a *részletívek* (Raten-briefe). Az igérvényben arra kötelezi magát a sorsjegytulajdonos, hogy az illető, közelebb megjelölt sorsjegyet az igérvény tulajdono-sának az igérvényben megjelölt egy bizonyos húzás után, még ha nagyobb nyeremény esett is volna a sorsjegyre, előre meghatározott és a rendesnél csak valamivel magasabb áron átengedi. A részlet-ívvvel meghatározott sorsjegyek (vagy más értékpapírok is) részlet-fizetésre adatnak el, olykép, hogy a vevő már az első részletfizetés után joggal bír az esetleges nyereményre. Az eladó nyeresége abban áll, hogy az értékpapírokat a rendes árnál jóval drágábban számítja.

108. A törlesztés egy másik módja abban áll, hogy a fizetni akaró és képes kibocsátó a forgalomban levő kötvényeket egyszerűen

a piaczi áron visszavásárolja, vagy a maga számára visszavásároltatja és megsemmisíti. E módhoz a kibocsátó a kötvények bármely fajánál folyamodhatik, de tényleg folyamodni többnyire csak akkor fog, ha a kötvényeket kedvező áron kaphatja meg.

109. Különösen fontosak az állam által kibocsátott kötvények között azok, melyek értéke vagy látszólag, vagy tényleg sohasem fizetetik vissza, az úgynevezett *járadék-kötvények* (Renten-Obligationen).

Ritkább az az eset, hogy az állam a kibocsátott kötvények félévi kamatjával együtt és kamat név alatt még bizonyos kisebb többletet is fizet, mely többlettel bizonyos számú évek alatt maga a tőke is törlesztetik. *Időleges járadék* (Zeitrente).

Sokkal gyakrabban és nagyobb mértékben történik az állami kölcsönök felvétele oly feltétellel, hogy a kölcsön után örökre csak a kamat fizetetik, míg magának a tőkének visszafizetéséről a kötvény kibocsátója nem szól, magát arra nem kötelezi; *örök járadék* (ewige, eiserne Rente). Az efféle járadékot a tőkepénzesek a vele járó kamatjövedelem kedvéért veszik, annál inkább, mivel ha az állam nem fizeti is vissza a járadék tőkeértékét, az a kötvény eladása útján mindenkor visszaszerezhető.

Az efféle kölcsöntől az állam természetesen csak úgy szabadulhat, feltéve, hogy a névértékben való visszaváltás jogát nem tartotta fenn magának, hogy a forgalomban levő kötvényeket piaczi áron visszavásárolja és megsemmisíti.

110. Az állam által kibocsátott kötvények alapja többnyire csak azon bizodalomban van, hogy az állam, jövedelmeinek fokozása útján, képes lesz a vállalt kötelezettségeket pontosan teljesíteni. Minden olyan körülmény, mely e bizodalmat megingatja vagy fokozza, befolyást gyakorol a kötvények piaczi árára. Kisebb államok, különösen ha pénzügyi viszonyaik nem kedvezők, már eredetileg is kevésbé kedvező feltételek mellett kapnak kölcsönt, még akkor is, ha az állam vagyonának egy részét vagy jövedelmeinek bizonyos ágát a hitelezőknek elzalogosítják, a mi nem ritkán meg is szokott történni.

Az állam által kibocsátott kötvények egy külön fajtát képezik az olyan kötvények, melyek egy bizonyos, közelebbről meghatározott célra bocsátatnak ki, mint például hazánkban a korábban kibocsátott *földtehermentesítési kötvények* s az újabban kibocsátott *regale-megváltási kötvények*. Ezek kamatját és visszaváltási értékét az állam külön e végből szedett adóból fizeti.

Rendezett pénzügyi helyzetben levő városok, egyes jó lábon álló közlekedési intézetek és más nagyobb szabású iparvállalatok, sőt egyes nagybirtokosok is szintén juthatnak nyilvános kölcsönhöz, de többnyire csak oly módon, hogy a kölcsön visszafizetését s a kamatok pontos fizetését is egy vagy más módon biztosítják.

A biztosítékot ott, hol fontos közügy forog szóban, (vasút-építés, folyamszabályozás), néha maga az állam nyújtja, magára vállalván a fizetést, ha az illető kölcsönvevő fizetni képtelen volna. Az *állami biztosítékkal* (Staatsgarantie) kibocsátott kötvények természetesen jobb áron és könnyebben kelnek el, mint az ily biztosítékkal nem bírók.

Egyes nagyobb szabású közlekedési és más ipari vállalatok a felveendő közkölcsönre nézve legalább annyiban nyújtanak a hitelezőknek biztosítékot, hogy az évi jövedelmet első sorban a kamatok fizetésére s a kisorsolt kötvények kifizetésére kötelezik magukat Tordítani, míg a vállalat tulajdonosai csak a netán még fenmaradó nyereségből kapnak osztalékot. Az ily feltétellel kibocsátott kötvényeket *elsőbbségi kötvényeknek* (Prioritäts-Obligationen) nevezzük.

III. A külön biztosítékkal kibocsátott kötvények egyik fontos fajtát képezik az ugynevezett *záloglevelek* (Pfandbriefe). Néha maguk a földbirtokosok alkotnak kisebb-nagyobb körű társaságot, néha részvénytársaság alakul oly célból, hogy egyes földbirtokosnak, különösen földjavítási célokra, megfelelő kölcsön legyen lehetőleg kevésbé terhes feltételek alatt juttatható. A kölcsönt vevő birtokos jelzálogi jogot ad a hitelező intézetnek vagy társaságnak földbirtokára, az intézet vagy társaság pedig az ekkép jelzálog által biztosított kölcsönt kisebb részekre osztja fel s az egyes, rendszeren kerek összeget tevő részekről kötvényeket, zálogleveleket bocsát ki, melyek beváltásáért a társaság vagy intézet még saját vagyonával is felelős. A kölcsönvevő a kölcsönt rendszeren nem pénzben, hanem ilyen záloglevelekben kapja, melyeket maga árusít el, vagy a kölcsönadó intézet adja el azokat az ő számlájára. Az adós a kamattal együtt kisebb tőkerészeket is fizet, miáltal a tartozás bizonyos számú évek alatt törlesztetik. A hitelező intézet a kötvény-tulajdonosnak valamivel kisebb kamatot nyújt, mint a mekkorát az adóstól vesz, és forgalomban levő zálogleveleit sorshúzás útján váltja vissza.

112. Megesik, hogy a kamatláb a nyílt piacon tartósan lejjebb száll és kisebb mint azon kamatláb, melyet az állam vagy más kibocsátó egyes fajta kötvények után kilátásba helyezett. Ily eset beálltakor a kötvények kibocsátója be törekszik váltani még forgalomban levő kötvényeit, mit gyakran csak akkép eszközölhet, hogy új és kisebb kamatra szóló kötvényeket bocsát ki, melyek eladási árával beváltja a régi kötvényeket. Az új kötvények természetesen kisebb áron adhatók el, mint a mekkora a régi kötvények ára, és így a kibocsátó tőketartozása nő. De ha a viszonyok kedvezők, a kölcsöntőke növekedése daczára az évenként fizetendő kamat egész mennyisége mégis jelentékenyen csökkenhet. Példa gyanánt szolgálhat oly eset, midőn összesen 100 millió korona értéket képviselő 5%-os 100 koronás kötvények beváltatnak oly 4%-os 100 koronás kötvényekkel, melyek egyenkint 95 koronájával eladhatók. Ez esetben a tőketartozás 100 millió koronáról kereken 105,263.200 koronára emelkedik ugyan, de az évenként fizetendő kamat leszáll 5 millió koronáról 4,210.528 koronára.

Az efféle mívelet keresztülvitelét, mely különösen járadék-kölcsönnél alkalmazható előnyösen, *conversionnak*, *convertálásnak* nevezik. Ha törlesztési kölcsönt convertálnak, rendesen a törlesztést hosszabb időre szokták kiterjeszteni.

113. Az értékpapírok második főfajának, a részvényeknek természete a részvénytársaságokról már fentebb mondottakból könnyen megérthető.

Régebbi időben is voltak egyes vállalatok, különösen bányas- és hajóvállalatok, melyek tulajdonjoga és üzleti eredménye, megfelelő befizetés alapján, számos tulajdonos társtag között oszlott meg. De mig az ilyen befizetésről kiállított részjegyek (Kux, Schiffspart) tulajdonosa bármikor újabb befizetések teljesítésére volt kötelezhető, és a részjegyek épp azért csak nehezen voltak átruházhatók és nem igen örvendtek kelendőségnek: a tulajdonképi részvények a tulajdonost újabb befizetésre nem kötelezik, és ha névre szólnak, egyszerű forgatás által, ha bemutatóra szólnak, egyszerű átadás által könnyen átruházhatók. Éppen azért az újabb időben roppant nagy mennyiségben forgalomba hozott részvények szerfölött kiterjedt kereskedés tárgyául szolgálnak.

A részvény a birtokosát nem csak tulajdonosává teszi a társasági vagyon egy bizonyos részének, hanem jogot is ad neki a

vállalatból eredő nyereségnek megfelelő részére. Épp azért mindenkori ára, melyen adható és vehető, nem függ csupán ama vagyonrész mindenkori értékétől, hanem és még inkább attól, mekkora nyereséményrész vagy osztalék várható az illető évben. Ehhez képest számos vállalat részvényeinek piaci ára igen nagy mértékben ingadozó, s a részvényekkel való kereskedés különösen nagy kockázattal jár.

A részvényhez, épp úgy mint a kötvényhez, szelvényív szokott mellékelve lenni, és a tulajdonosnak az egyes évi osztalékot egy-egy szelvény átadása ellen fizetik ki. Oly évben, melyben nincs nyereség, az illető szelvény természetesen értéktelen.

Az osztalékot megállapítani és kifizetni csak akkor lehet, mikor a társaság évi számadásai már egészen tisztába vannak hozva. Ez néha az év leforgása után csak hónapok múlva történhetik. Öly végből, hogy a részvényeseknek az osztaléokra ily hosszú ideig ne kelljen várni, némely társaságnál oly eljárás követtetik, hogy az osztalék egy része, a mennyiben megfelelő nyereség általában mutatkozik, vagy mint némely vállalatnál az állam által biztosítva van, rögtön az év végén, vagy már az első félév végén is felvehető. A számadások végleges megállapítása után netalán még járó nyereséményrésznek azután *fülös osztalék* (Superdividende) a neve.

114. A részvényvállalat terjedésével megeshetik, hogy a befizetett részvénytőke a vállalat folytatására nem elegendő. Ily eset beálltával a társaság egy vagy más módon kölesönt vehet fel, vagy újabb részvényeket bocsát ki, melyek átvételére rendesen első sorban a korábbi részvényesek nyernek jogot. Oly végből, hogy az ily részvények biztosabban kelendők legyenek, azon előnyben szokták azokat részesíteni, hogy az új részvények tulajdonosai a nyereségből, meghatározott mértékben és módon, első sorban veszik ki részöket, a régi részvények tulajdonosai pedig csak a netán maradó fölöslegből elégitettnek ki. Ily esetben az első kibocsátású részvényeknek *törzsrészvény* (Stamm-Actie), a második kibocsátásúaknak *elsőbbségi részvény* (Prioritáts-Actie) a nevek. De lehetnek elsőbbségi részvények már az első kibocsátás alkalmával is.

IV. A kereskedelmi ügyletek.

115. A kereskedő tevékenysége az árúcsere eszközlésére irányul, és az egyes véghezvitt árúcsere az, mit fentebb (19. l.) *kereskedelmi ügyletnek* (Handelsgeschäft) neveztünk.

Tulajdonképi árucseré ma már csak a polgárosultság nagyon alacsony fokán álló népekkel folytatott kereskedésben fordul elő, míg az összes míveltebb népeknél a csere helyébe az *adás-vevés* (Kauf und Verkauf) lépett, olyképp, hogy a csere tárgyát az egyik részről áru, a másik részről az általános csereeszköz és értékmérő, a pénz teszi.

A tulajdonképi kereskedelmi ügylet tehát mindig egyes árúknak, még pedig akár valóságos, akár képzeleti árúknak, vagy árucsoportoknak pénz elleni cseréjét, adás-vevését jelenti. De mind az általános felfogás, mind a különböző országok törvényhozása a kereskedelmi ügyletek elnevezése alá foglal némely oly kétoldalú szerződéseket is, melyek mint segítő műveletek az adás-vevés teljes keresztülvitelére szolgálnak és egyén, társaság vagy intézet által önálló foglalkozás gyanánt nyereség elérése czéljából iparszerűen üzetnek. Így tartozik általánosabb értelemben a kereskedelmi ügyletek körébe az alkusz s a bizományos *közvetítése*, a *hitelezés és fizetés közvetítése*, mely többnyire együtt jár a pénz- és értékpapirkereskedéssel, az árúk *raktározása*, az árúk *szállításának közvetítése*, az árúk *fuvarozása és biztosítása*, azután általában az egész *fuvarozási és biztosítási ügy*.

Mindezen foglalkozásokat a forgalom és kereskedés egyre szétágazóbb terjeszkedése növelte önálló tevékenységi körökké. Figyelemben tartandó azonban, hogy a gyakorlati életben a különböző foglalkozások sokkép összefolynak, és nem ritkán találunk több, elméletileg megkülönböztetett foglalkozási köröket egészben vagy részben egyes cég kezében összpontosítva.

1. Az adás-vevés.

116. A kereskedő az árúkat sem maga nem termeli, sem maga nem fogyasztja, hanem adja-veszi; veszi a termelőtől, a gyárostól, ismét kereskedőtől, az értékpapirokat a kibocsátótól; adja a fogyasztóknak, a feldolgozóknak, ismét kereskedőknek, az értékpapirokat azoknak, kik pénzőket ezekben gyümölcsözőleg el kívánják helyezni.

Legegyszerűbb az adás-vevés alakulása ott, hol a kereskedő közvetlenül a termelővel, illetve a fogyasztóval áll szemben. Itt a szerződés és teljesítés, az alku, átvétel (illetőleg átadás) és fizetés, mint egyetlen műveletnek alkotó elemei, ha nem is éppen kivétel

nélkül, de a túlnyomóan legtöbb esetben majdnem egyszerre, vagy legalább gyors egymásutánban folynak le.

Nem így áll a dolog a nagykereskedésben, vagyis ott, hol mint vevők és eladók kereskedők állnak egymással szemben, különösen akkor nem, ha a kereskedők nem személyesen érintkeznek egymással. Itt az ajánlat, az alku, az ügylet megkötése, az árúk átadása és a fizetés egymással összefüggő, de sok tekintetben mégis önálló műveletek, és e műveletek végrehajtásának módja, a felek meg egyezése vagy a kereskedelmi szokás szerint, nagyon különböző lehet, hosszabb vagy rövidebb időt vehet igénybe.

117. A kereskedelmi ügylet előkészítése és bevezetése az *ajánlat* és az *alku* (Anerbieten oder Offert, Handel).

Az adás-vevési ügylet az eladni vagy venni szándékozó részéről jövő *ajánlattal* indítatik meg.

Az ajánlatot többnyire az eladó teszi, vagy szóval vagy írásban. A hol az ajánlat tételére egy bizonyos vevő szólította fel, ott lehetőleg részletesen és világosan előadja vagy körülírja a feltételeket, melyek alatt a megvételre kijelölt árút átengedni hajlandó.

Gyakran azonban az eladó minden felszólítás nélkül is tesz ajánlatot, még pedig nem csak egy bizonyos vevőnek, hanem mindazoknak, kikről feltehetni véli, hogy venni szándékoznak. Megküldi az előtte ismert kereskedőknek *árjegyzékét* (Preiscourant), mely az eladásra álló árúk és az eladás feltételei iránt felvilágosítást ad, vagy *hírlapi hirdetés* (Annonce) útján az egész nagy közönség figyelmét felhívja akár általánosan csak üzletére és az abban kapható árúkra, akár csak egy bizonyos, nála különösen előnyösen kapható árúra.

Az ajánlatnak a vevő, ha a feltételeket elfogadja, szóbeli vagy írásbeli *megrendeléssel* (Bestellung) felel meg.

118. Az eladó s a vevő megegyezését az ügylet keresztülvitelére nézve *kötésnek* (Schluss) mondjuk.

A kötés eszközölhető szóval vagy egyszerű levelezés útján; de gyakran, különösen ha alkusz vagy ügynök közvetítésével jött létre, külön írott szerződésbe foglaltatik, melynek *kötőlevél* (Schlussbrief) a neve. A kötőlevél kiállítható *rendeletre* is, és ebben az esetben hátrattal forgatható.

A kötéssel az előző alku alapján megállapítatnak a létre jött adás-vevési ügylet összes *feltételei* (Conditionen), nevezetesen az adott és vett árúk faja, mennyisége és minősége, az ár, az átadás

és átvétel helye és ideje, a fizetés módja és általában minden viszony, melyre nézve az ügylet lebonyolításánál kérdés merülhet fel.

119. Az adás-vevés körül felmerülhet számos kérdésre nézve ugyanazon egy piacz vagy üzletág kereskedői megszokásból mindig egy és ugyanazon eljárást követik. Így például némely árúfajnál megszokott és a gyakorlatban általánosan követett eljárás lehet, hogy az eladó a vevőnek a kialakult súlyon felül az árúból egy vagy két százalékkal többet tartozik adni; hogy alkusz közvetítése esetében az alkuszdíjt a vevő s az eladó egyenlő részekben tartoznak viselni az esetben is, ha a megbízást az alkusznak csak az egyik fél adta; hogy az esetben, ha az árú hitelre adatott el, a hitel 3, 4 vagy 6 hónapra értendő stb.

Az ilyen általánosan befogadott és a kereskedők által mintegy hallgató megegyezésből követett szokásokat *kereskedelmi* vagy *üzleti szokásoknak* (Handelsbräuche, Usancen) nevezzük, és a mennyiben a kötéskor egyik-másik ilyen kérdésre nézve külön eltérő megállapodás nem történt, per esetén az illető kérdés a fennálló szokás értelmében bíraltatik el.

A kereskedésben és annak egyes ágaiban követendő eljárásokat és szabályokat a kereskedők vagy azok megbízottai különben *szándékosan* is megállapíthatják, és az ekkép megállapított eljárások és szabályok szintén *üzleti szokás* (Usance) nevet viselnek. A szándékosan és köz megegyezéssel megállapított szokásokat, ellentétben a hallgatagon és mintegy természetesen képződő szokásokkal, mesterséges szokásoknak lehetne neveznünk.

A kereskedelmi élet gyors lüktetése a nagyobb kereskedelmi helyeken, mely gyakran lehetetlenné teszi, hogy minden egyes kötés alkalmával a soknemű feltételek apróra megállapíttassanak, tényleg szükségessé tette efféle szokások, illetve szabályok alkotását. Az ilyen szabályok vagy szokások minden kötésre nézve érvényesek akkor, ha a kötés a megállapított szokásokra való hivatkozással vagy oly helyen történt, melyre nézve eme szabályok érvényessége a kereskedők köz megegyezése által eleve kimondatott.

120. Az árúknak megfelelő mértékben kifejezett *mennyisége* (Quantität) a kötés igen lényeges elemét teszi, minthogy az adott és vett mennyiség kicsiny vagy nagy volta legtöbbször a mértékesség árának meghatározására is befolyással van.

A mennyiség meghatározása körül felmerülhet számos kérdést

a külön megállapodás vagy a szokás dönt el. A szokás teremtett a mennyiségre vonatkozó egyes olyan kifejezéseket, melyek máshol mint a kereskedelmi életben nem igen használatnak (kocsirakomány, kötés stb.). A külön megegyezés vagy a szokás állapítja meg, hogy az eladó a kialakított mértékegységnél tartozik-e és mennyivel többet adni (péld. 100 drb. helyett 102 drbot); hogy a vevő a kialakított mennyiségnél tartozik-e és mennyivel többet vagy kevesebbet elfogadni (péld. 10 hl bor helyett 9 vagy 11 hektolitert); hogy az áru göngysúlya miképp állapítatik meg (tényleges darabonkinti vagy próbamérés által, vagy bizonyos százalékok levonásával a teljes súlyból) és miképp egyenlített ki (péld. hogy a göngyölet áru számban megy, vagy külön felszámítatik stb.)

121. Az árú *minőségét* (Qualität) nem lehet mindig meghatározni az adandó tárgy egyenes kijelölése által. Ugyanazon egy fajta áru minősége nagyon különböző lehet. A gyakran finom árnyalatú minőség megítélésére és megbecsülésére csak a gyakorlati üzleti élet, az illető cikkel való hosszabb foglalkozás taníthatja meg a kereskedőt.

A vételügylet tárgyául szolgáló cikk minőségét némely árúnál körülírással lehet közelebből megjelölni. Így bizonyos fajta cukor minősége meghatározható a megmért és fokokban kifejezett cukortartalom által, a szesze a szesztartalom által, a búzáé bizonyos köbtartalomnak (péld. egy hektoliternek) súlya által, az aszalt szilváé a bizonyos súlyra (péld. egy fél kilogrammra) menő szemek száma által stb.

A kereskedelmi szokás a fontosabb cikkekre nézve mellőzhetővé teszi a mindenkori részletes körülírást az által, hogy az illető cikkek közepes minőségének jellemző tulajdonságait egy avval megbízott testület megállapítja. Az ekképp megállapított minőség azután *usance-szerű minőségnek* (Usance-mászige Qualität) mondatik, s a kötés minden közelebbi meghatározás nélkül ilyen usance-szerű minőségre történhetik.

Azonban a minőség meghatározásának legbiztosabb alapját az eladandó cikkből vett *mustra* vagy *próba* (Muster, Probe) szolgáltatja, melylyel a tényleg szállított cikk minőségét mindenkor pontosan össze lehet hasonlítani. Próba gyanánt már korábban vett cikk is szolgálhat, melyből a vevő *utánrendel*.

122. Ha az eladó által tényleg szállított áru minősége a próbának vagy a kikötött usance-szerű minőségnek nem felel meg,

a vevő a szállítmányt az eladó rendelkezésére bocsátja (stellt zur Disposition), azaz felszólítja, hogy a küldött árú hová küldése iránt, eselleg elfogadható *árengedmény* (Preisconcession) iránt intézkedjék. Az intézkedés megtörténtéig a vevő gondozni tartozik az árút, önként értődvén, hogy a gondozással járó kiadásokat az eladónak félszámítja.

Az ilyen *próba szerinti vételtől* (Kauf nach oder laut Probe) különbözik a *próbára való vétel* (Kauf auf Probe), melynél a vevő fentartja magának, hogy a tulajdonképi vétel megkötése iránt bizonyos határidőn belül a próba megtekintése után határozhasson, és a *próba végetti vétel* (Kauf zur Probe), mely valóságos kötés, csakhogy a vevő részén azon határozott szándék forog fenn, miszerint az illető czikkel további rendelés előtt kísérletet tesz.

123. Az árúk *ára* (Preis) a szabad forgalomban a kereslet és kínálat egymásra való hatásának befolyása alatt szabadon, alku útján képződik.

Az *eladási ár* (Verkaufspreis) megállapításánál a kereskedő a *vételárhoz* (Kaufpreis) természetesen hozzászámítja az árú megszerzésével, szállításával, az érték kifizetésével, az árú gondozásával és eladásával járó költségeket is. Minthogy pedig az eladási ár rendesen a mértékegység szerint határoztatik meg, míg a beszerzéssel járó költségek többnyire az egész vett árumennyiséget általában terhelik, annak kiszámítása, hogy az árú mértékegysége mennyibe kerül, nagy pontosságot és alapos tárgyismeretet igényel (*árszámítás, árvetés, Preiscalculation*). A tájékozás könnyítése céljából különösen a bizományosok kívánatra szivesen megteszik, hogy alku előtt részletes összeállítást küldenek a venni szándékozóknak, melyből felvilágosítást nyer a keresett cikk vételára s a megszerzéssel járó költségek iránt. Az efféle összeállításnak *ál számla* (Conto finto) a neve.

A vételárhoz s a mértékegységet terhelő költségekhez a kereskedő hozzászámítja, rendesen a vételár bizonyos százalékának kulcsa szerint, a kockázati díjat vagyis a nyereséget, melyet elérni szándékozik. A vételár e pótlékokkal együtt teszi azután az ő eladási árát, melyet a körülmények szerint emel vagy mérsékel, de az *önköltség* (Selbstkosten) fokán alúlra szállítani csak akkor lesz hajlandó, ha a cikken másképp túl nem adhat.

124. Míg a kiskereskedésben az eladási ár rendesen készpénzfizetés mellett értődik, a nagykereskedésben, mely mindenkori készfizetés mellett csak szűk körben mozoghatna, az adás-vevés

túlnyomóan nagyobb részben *hitelre* (auf Credit, auf Zeit) történik, és az ár is az illető cikkknél s az illető piacon szokásos hitelezési időre értendő. Az ár után ez időre járó kamatok az eladási árban már befoglaltatnak. Épp azért a készpénzfizetőnek a rendes eladási árból több-kevesebb százalékot le szoktak engedni. Az ilyen engedményt *sconto*-nak, *discont*-nak és *decort*-nak nevezzük.

Az árengedménynek egy másik, szintén a rendes ár százalékaiban kifejezett neme a *rabatt*, melyet különösen a gyáros a kiskereskedőnek enged, főkép oly végből, hogy ez a cikkeket a nagykereskedői árokon adhassa tovább.

125. Minthogy az esetleg távoli helyen lakó vevő nem igen lehet tájékozva az iránt, mennyibe kerül bizonyos árú szállítása vasutig vagy hajóig azon a helyen, hol az árút vette, de e szállítás ügyében a távolból nem is igen intézkedhetik oly czélszerűen, mint a helyben lakó eladó, az eladási árba gyakran belefoglalják azon költségeket is, melyekkel az árú szállítása a raktárból a vasutig vagy hajóig, még pedig bizonyos előre kijelölt állomásig, a kocsiba vagy hajóba való berakással együtt vagy a nélkül jár. A vonatkozó megegyezés kitételére a kereskedelem kevés szavú nyelve megfelelő kifejezéseket alkotott; ilyen kifejezések: „*X hajó vagy vasuti állomáson eszközlendő átvétel mellett*,” „*helyben*” vagy „*ott*” vagy „*raktáron eszközlendő átvétel mellett*,” „*hajóba*,” „*kocsiba rakva*” stb. (ab hier, ab dort, frei dort, ab oder frei Station A., frei an Bord, fob. = free on board, ab Waggon u. s. w.).

126. Az arnak most jelzett elemeit az eladó mind figyelembe veszi, midőn a kívánandó árt megállapítja. Viszont a vevő, ki az árút ismét eladásra veszi, főkép a kelendőség viszonyaival számol és azok figyelembe vételével állapítja meg az ajánlandó árt. Sem az eladó követelésében, sem a vevő ajánlatában nem járhat el kénye-kedve szerint, mivel mindkettőnek számolnia kell azon körülménnyel, hogy a vevő találhat olyan eladót, ki esetleg mérsékeltebb árt követel, és viszont az eladó találhat olyan vevőt, ki esetleg nagyobb árt is hajlandó megadni. A kelendőség és a versengés, a kereslet és kínálat egymásra való hatása alapján alakul meg mindenkor a *piaczi ár* (Marktpreis) és a *conjunctúra*, *tendentia* vagy *irányzat*, azaz a piacznak (értsd: a bizonyos piacon üzérkedő kereskedők összességének) oly helyzete és hangulata, mely az áraknak ki látásban levő emelkedésére vagy csökkenésére enged következtetni.

127. A piaci ár, legalább a nagykereskedésben, egy és ugyanazon időben csekély határok között szokott mozogni. Alsó határát a bizonyos időszakban tényleg előfordult vételi ajánlatoknak, felső határát az előfordult eladási ajánlatoknak átlaga képezi. A kereskedő, ki minden előforduló üzleti eseményről tudomást szerez, a maga körében meglehetősen pontosan tudja ezen határokat megállapítani. De a főbb piaczokon a kereskedők által evvel külön megbízott egyének hivatalosan is össze szokták állítani az ármozgás alsó és felső határát, melyet az egyes cikkre nézve ezen cikk *árfolyamának* (Cours) nevezünk.

Az árfolyam tehát nem más mint a hivatalosan megállapított piaci ár.

A valóságos és nem valóságos árúk ily értelemben vett piaci árának megállapítását *árjegyzésnek* (Preisnotierung) mondjuk. Mind a hivatalos, mind a nem hivatalos árjegyzéseket, vagy az árúk bizonyos fajára, vagy az összes fontosabb árúkra nézve, a főbb piaczokon ma már napról napra össze szokták állítani, kinyomatás által sokszorosítják és terjesztik. Az efféle összeállításoknak *árfolyamjegyzék* (Courszettel, Coursliste, Coursblatt) a nevek, míg az eladók ajánlati árait magukban foglaló összeállítások *árjegyzékeknek* (Preisliste, Preisverzeichnis, Preiscourant) neveztetnek.

128. Mind az árjegyzék, mind az árfolyamjegyzék az árúk megnevezésén és az árakon kívül oly rövid közleményeket is szokott tartalmazni, melyek az üzlet általános menetét, az uralkodó hangulatot és irányzatot jelzik. Közlik például, hogy egyes fontosabb cikkekből mennyi szállított az illető piaczra, hogy az eladók hajlandóknak mutatkoztak-e a követelt árakból engedni, vagy szilárdan ragaszkodtak-e követelésükhöz s így tovább.

Magát az árt mértékegység szerint, a nem valóságos árúknál pedig vagy darab vagy bizonyos névérték szerint, szokás jegyezni. A mennyiben a valóságos árúknál az ár bizonyos tartamú hitelezés vagy bizonyos helyre való szállítás beleértésével van jegyezve, a vonatkozó feltétel külön kitétetik, péld. ily kifejezéssel: „három havi időre helyben vasuton átadva“ (drei Monate Ziel ab Bahnstation hier). Az értékpapírok folyó kamatja az árba vagy bele van számítva, vagy külön felszámítatik az illető piacz szokása szerint, melyet az ott venni vagy eladni szándékozónak ismernie kell.

Míg az árjegyzékek rendszeren csak egy árt tartalmaznak minden

egyek czikkre és annak minden megkülönböztetett minőségére nézve, az árfolyamjegyzékek rendesen külön tüntetik fel a vételi ajánlatok s az eladási ajánlatok átlagát, tehát az áringadozás alsó és felső határát. A kisebbik árak rovatát „pénz“ (Geld), a nagyobbik árakét „árú“ (Ware) szóval szokás jelölni.

129. Az árak mindenkori alakulására végtelen sok körülmény lehet és van befolyással. Politikai hírek, háború vagy zavargás kitörése vagy megszűnése, jó vagy rossz termés és az erre befolyó jó vagy rossz időjárás, az általános gazdasági élet kedvező vagy kedvezőtlen alakulása, egyes nagy vállalatok sikere vagy bukása, a pénz bősége vagy szűk volta: mind nagy befolyást gyakorolnak az árak alakulására.

Békés időben és kedvező üzletmenet mellett az árúk tulajdonosai egyre fokozni törekszenek árköveteléseiket, és a vevők hajlandók is azokat elfogadni, mivel kedvező közgazdasági viszonyok között a fogyasztás is minden irányban nő és így a kereslet fokozódik. Ilyenkor azt mondjuk, hogy általában vagy egyes czikkekre nézve *felmenő irányzat* (steigende Tendenz, Hausse) uralkodik. Ellenben kedvezőtlen közviszonyok között a vevők, a csökkenő fogyasztásra való tekintettel, csak árengedmény mellett hajlandók vásárolni, és *lemerő irányzat* (fallende Tendenz, Baisse) áll be.

A kereskedő számolni kénytelen e viszonyokkal, sőt előre tekintve, a várható jövő alakulásokat is ki törekszik használni. A mennyiben ad vagy vesz csak azért, mivel az általa vélt jövő alakulásoktól nyereséget vár, ebbeli működését *üzérkedésnek* (Speculation) nevezzük. Akár a felmenő irányzatra való számítás (Speculation à la hausse), akár a lemerő irányzatra való számítás (Speculation à la baisse) nagy nyereséggel kecsegtethet, de egyszerűsmind nagy kockázattal is jár, és túlhajtva nem is nevezhető többé *rendes, egészséges üzletnek* (legitimes Geschäft), hanem egyenesen szerencsejátéknak.

130. A kötött ügyletet az eladó az árúknak alku szerinti átadásával teljesíti (*teljesítés, Erfüllung*).

A kereskedés egyszerűbb menetében az eladó az eladott árút rögtön vagy legalább lehetőleg rövid idő mulva az ügylet megkötése után átszolgáltatja a vevőnek, ez pedig fizetés mellett rögtön átveszi. Az így kötött ügylet, melynek *napi* vagy *tényleges ügylet* (Tageskauf, Effectivkauf) a neve, még akkor is megtartja a

rögtöni teljesítés jellemét, ha a vevő fizetés helyett egyelőre csak fizetési ígéretet ad, hitelre vesz vagy váltóval fizet.

A teljesítés elhalasztására az eladó részéről különösen az adhat okot, hogy az eladott árúnak az ügylet megkötésekor még birtokában sincs, péld. előre eladja termését, még ezután készí- tendő gyártmányait, még utban levő vagy általában csak ezután megszerzendő árúit. Különösen a speculatio tág tért nyit az efféle előre kötött ügyleteknek, és a mai időben csakugyan roppant nagy mérvekben és különösen nagy számban köttetnek az olyan üg- letek, melyek lebonyolítása vagy teljesítése csak előre kikötött későbbi határidőben történik. Az efféle ügyletek *szolgáltatási* vagy *határidő-ügyleteknek* (Lieferungs-, Termin-Geschäfte) — helytelenül *szállítási ügyleteknek* is — mondatnak.

A szolgáltatási ügyletnél az eladó à la baisse speculál, azaz arra számít, hogy az eladott árút a *teljesítés napjáig* (Erfüllungs- tag, Stichtag) olcsóbban fogja megszerezhetni, mint a hogy eladta. Viszont a vevő az árak emelkedésére számít, à la hausse speculál. Mig tehát a tényleges ügyletnél az egyik fél nyeresége nem zárja ki a másiknak nyereségét, a határidő-ügyletnél az egyik fél nyere- sége szükségkép a másiknak veszteségével jár. Mert ha péld. az árak a teljesítés napjáig emelkednek, az eladó még akkor is vesz, ha az árúkat esetleg az eladási árnál olcsóbban szerezte meg, minthogy ha vár az eladással, árúit drágábban adhatta volna el. Ugyanigy áll a dolog megfordított esetben a vevőre nézve.

131. A határidő, a mikor az eladó az árút átadni, a vevő pedig átvenni tartozik, többféleképp lehet megállapítva. Az érték- papiroknál többnyire a hónap középső (medio) vagy utolsó napját (ultimo) szokták a szolgáltatás határidejéül kitűzni. A valódi árú- kat rendszeren a termés vagy termelési időszak előtti vagy utáni időre adják és veszik előre.

Lehet a határidő egy bizonyos nap (fix), vagy egy meghatá- rozott időszak, melyen belül szerződés szerint az eladó vagy a vevő bármelyik napon *felmondhat* (kündigen), azaz követelheti az ügylet teljesítését, az átadást vagy az átvételt.

Sem az eladó, sem a vevő nem várja be szükségkép a határ- idő lejártát; hanem gyakran időközben is megveszi az eladott, vagy eladja a megvett árúkat, oly végből, hogy rá nézve kedvező esetben nyereségét biztosítsa, kedvezőtlen esetben pedig veszteségének

határt szabjon. Ily esetben azt mondjuk, hogy az eladó *fedezi magát* (deckt sich), a vevő pedig *érvényesít* (realisiert).

132. A szolgáltatási ügylet vázolt természetéből kitűnik, hogy akármelyik fél nyereségét azon *különbség* (Differenz) teszi, mely a kötés és a teljesítés napjának árjegyzésében mutatkozik. Ha az egyik fél nem akar vagy nem képes teljesíteni, a másik fél megelégszik és meg is elégedhetik avval, hogy amaz az árkülönbözetből eredő nyereségét kifizesse, mert hiszen a nagy piaczon az ekkép kiegyenlített áron a teljesítés napján bármily nagy mennyiséget tényleg rögtön lehet eladni vagy megvenni.

A kötésnek illetően lebonyolítását *elszámolásnak* (Liquidation) s azt az árfolyamot, mely az elszámolásnál alapul vétetik, *elszámolási* vagy *kiegyenlítési árfolyamnak* (Liquidations-, Compensationscours) nevezzük.

A mennyiben az eladónak kezdetől fogva szándékában sem volt, hogy az eladott árukat tényleg szolgáltatassa, a vevőnek pedig nem, hogy azokat tényleg átvegye, hanem mindkettő csak az esetleges különbözet megfizetésére volt elkészülve, a szolgáltatási ügylet úgy tűnik fel, mint pusztá szerencsejáték, mint fogadás az árak emelkedésére vagy esésére.

Több ország törvénye tiltja ugyan az efféle szerencsejátékok; de mivel az a legitim üzlet alakjában jelen meg, a felek szándékát pedig kipuhatolni nem lehet, a *különbözeti ügyletek* (Differenz-Geschäfte) a nagy piacokon mégis gyakoriak.

133. A szolgáltatási ügylet igen nagy és szinte határtalan kockázattal jár, mivel az árú ára előre nem látható módon igen széles határok között változhatnak, az ár változása pedig okvetetlenül vagy az eladóra vagy a vevőre nézve veszteséget von maga után, annál nagyobb, minél nagyobb mérvű maga a változás.

Oly végből, hogy a lehető veszteség legalább bizonyos határok közé legyen szorítva, a szolgáltatási ügyleteket gyakran kötik bizonyos sajtószertű módozatokkal.

Igy az ügyletek általában is köthetők oly módon, hogy vagy a vevő, vagy az eladó fentartja magának a visszalépés jogát. Ha a visszaléphetés ezen jogáért akár az eladó a vevőnek, akár a vevő az eladónak bizonyos előre megállapított díjat fizet, az ekkép keletkezett feltételes vétel vagy eladás *díjügylet* (Prämiengeschäft) nevet nyer.

A díj, mely a számításában csalódó fél veszteségének szélső

határát képezi, alku, illetőleg a piacz szokása szerint vagy magáért a visszaléphetés jogáért, tehát előre és minden esetre fizetendő, vagy csak utólagosan és csak azon esetben jár, ha az illető fél az ügylettől tényleg visszalép. A díj nagysága lényegileg attól függ, hogy az üzérkedők véleménye szerint mily nagy fokú áremelkedés vagy árhanyatlás várható.

134. Az adás-vevési ügylet utolsó eleme a *fizetés*, mely többféle módon eszközölhető.

A vevő (adós) az eladónak (hitelezőnek) közvetlenül fizet az által, hogy neki a megfelelő értékig törvényes pénzt (ércz- vagy papírpénzt) átad vagy postán, nyitva vagy zárva feladott levélben, vagy más uton küld, vagy póstán vagy távirati uton utalványoz. Mindezen esetekben a fizetést *készfizetésnek* (Barzahlung) mondjuk; a vétel *készfizetésre* (per Cassa, per bar, per comptant) történt.

A készfizetést a kereskedő lehetőleg kerülni vagy szűk mértékre szorítani törekszik, mivel a készpénzzel való fizetés a fizetésnek legköltségesebb és legkényelmetlenebb módja, továbbá mivel a fizető eszközül szolgáló pénz a mai roppant forgalomhoz képest aránylag csak szűk mértékben létezik.

E törekvésből eredtek a fizetésnek, illetőleg a kereskedői elszámolásnak több rendbeli módjai.

135. A fizetés, illetőleg az elszámolás történhetik *kiegyenlítés* (Compensation) által, olykép, hogy vevő és eladó egymás iránti kölcsönös követeléseiket és tartozásaikat elszámolják és csak az egyiknek túlmenő követelése egyenlített ki készpénzzel.

Az efféle kiegyenlítés mind a belföldi, mind a nemzetközi kereskedésben igen kiterjedt alkalmazással bír. Két kereskedő, ki egymással élénk üzleti összeköttetésben áll, kölcsönösen számlát nyit egymásnak üzleti könyvében. A számla egyik oldalára írja a másik fél iránti összes követeléseit, a másikkra üzletbarátja iránti tartozásait, mindkettőt időrendben. A két üzletbarát rendszeren minden kalendáriumi félév végén kiírja egymás számadását a folyó kamatok kellő figyelembe vétele mellett, megküldi a másikkal összehasonlítás és helybenhagyás végett, és összehasonlítván a tartozást a követeléssel, csak a kettő közötti különbséget, az úgynevezett *egyenleget* (Saldo) tekinti a másik iránti tartozásának, illetőleg követelésének. Az egyenleget vagy kiegyenlítik készfizetés útján, vagy *új számlára írják* (auf neue Rechnung vorgetragen).

Az efféle számlákat *folyószámláknak* (Conto-Corrent) nevezzük.

136. A fizetés és elszámolás történhetik továbbá oly módon, hogy az adós utalványt vagy csekket küld a hitelezőnek, melynek alapján követelését egy harmadik személynél behajthatja, vagy annál, mint iránta való követelést, saját számlájára irathatja. Vagy az adós váltóval egyenlíti ki tartozását; még pedig: 1. harmadik személy által kiállított vagy elfogadott és saját maga rendeletére szóló vagy reá forgatott váltót szerez meg és küld el hitelezőjének; 2. az adós váltót állít ki hitelezője rendeletére és ezt neki remittálja; 3. a hitelező intézvénnyez váltót az adósra; 4. az adós egy harmadik személynek remittál váltót a hitelező javára; 5. a hitelező saját javára egy harmadik személy által az adósra intézvénnyeztet stb.

A váltók maguk is adás-vevés tárgyát képező árúk lévén, a fizetés teljesítésére az adós a lehető módok közül azt fogja választani, mely a váltóknak a különböző piacokon jegyzett árfolyamára való tekintettel reá nézve a legelőnyösebb. Ezen mód bizonyos számítás útján található meg, melynek *váltóképlet* (Wechsel-Arbitrage) a neve.

137. A fizetés vagy elszámolás oly módon is történhetik, hogy az adós a fizetendő összeget valamely pénzüintézetnél, mely efféle ügyletekkel foglalkozik, és melynél úgy neki, mint hitelezőjének számlája van, a maga terhére és hitelezője javára iratja. A fizetésnek, illetőleg elszámolásnak ezen legolcsóbb és legkényelmesebb módja, melynek *átírás* (Giro) a neve, ma nagyon el van terjedve. Nagy számú kereskedő pénzt tesz le valamely bankintézetnél, mely ennek alapján mindegyiknek folyószámlát (ez esetben *giro-számla* a neve) nyit és elszámolásukat a számlákon való átírás útján eszközli.

Végül a tartozások kiegyenlítése több kereskedő közt is történhetik a követelések és tartozások kölcsönös kiegyenlítése által, mely esetben az elszámolásnak *scontratio* a neve.

Nagy üzleti helyeken az ily elszámolás eszközlése külön e célból felállított *elszámoló intézetekben* (Clearing house) történik. Az egymással elszámolásban álló kereskedők, a forgalom terjedelméhez képest naponként vagy időszakonként, összejönnek a közösen e célra fentartott hivatalban és kölcsönös követeléseiket és tartozásaikat összeállítván, csak a fenmaradó egyenlegeket fizetik készpénzben, vagy ezeket is az elszámolás más módjával egyenlítik ki.

2. A közvetítési ügyletek.

138. Míg egyszerű kereskedelmi viszonyok között és szűk körre szorítókozó kereskedés mellett az adás-vevés eszközzésével járó különböző műveleteket maga a vállalkozó az ő segédszemélyzetével könnyen keresztülviheti: fejlődött, élénk és nagy terjedelmű kereskedésben már szinte lehetetlenné válik, hogy ama mindinkább szétágazó műveleteket ugyanazon egy vállalkozó maga eszközölje, már azért is, mivel az adás-vevésben gyakran egymástól nagyon távol eső helyek vesznek részt. A munkamegosztásnak e téren is érvényesülnie kell, és a munkamegosztás oly foglalkozási ágakat szül, melyek az adás-vevéssel járó műveletek *közvetítésére* (Vermittlung) irányulnak és e közvetítésből merítik a keresetet.

139. A közvetítés körébe vág, és pedig magának az adás-vevésnek közvetítésére irányul az *alkuszok, ügynökök és bizományosok* egész működése, melyről fentebb (20. s köv. ll.) mondtuk el a legfontosabb tudnivalókat. Az ott mondottakat e helyen még avval kell kiegészítenünk, hogy az alkuszok és bizományosok közvetítése különösen a pénz- és értékpapirkereskedésben játszik nagy szerepet, a mennyiben a kereskedő a kereskedővel az üzlet ezen ágában csak ritkán érintkezik, sőt az egyes piaczkokon fejlődött szokásnál fogva nem is érintkezhetik alkusz vagy bizományos közvetítése nélkül. Az érmék és értékpapírok nagyban a dologhoz értő bizományosok és alkuszok közvetítésével adatnak és vétetnek; a nagy kereskedő házak alkuszok közvetítésével adják és veszik váltóikat a nyílt piacon, sőt a váltók kiállítása is történik gyakran megbízás útján.

A tulajdonképi árukereskedésben mai időben szintén nagy tere van az alkuszok, ügynökök és bizományosok működésének. Ezek mellett legujabb időben a közvetítőknek egy negyedik neme is szerepel nagy mértékben, az ugynevezett *kereskedelmi képviselő* (Vertreter). A képviselő abban különbözik a bizományostól, hogy az eladást megbizója nevében és megbizója számlájára eszközli mint az alkusz vagy az ügynök, viszont az alkusztól vagy ügynöktől abban, hogy rendesen csak egy czégtől fogad el megbízást, csak egy cégnek áll szolgálatában mint a meghatalmazott. E czégtől esetleg meghatározott fizetést is kap, de főkeresete az általa közvetített ügyletek után járó kialakudott jutalékban áll.

Különösen a nagyobb gyárak szoktak ily képviselőket alkalmazni, oly végből, hogy készítményeiknek idegen piacokon kelendőséget szerezzenek.

140. Az adás-vevési ügylet lebonyolításának egyik igen fontos és újabb időben különösen bonyolódott mívelését az árúk *szállítása* (Verfrachtung, Spedition) teszi. A szállítási ügy fejlődésével a szállítás és fuvarozás közvetítése is külön és terjedelmes foglalkozási ággá nőtt, melynek üzésével a szintén kereskedőknek tekintendő *szállító ügynökök* foglalkoznak.*)

Az elküldött árút küldője nem kísérheti és nem kísértetheti az egész úton. Pedig az árú az úton is gondozást igényel és hosszabb útra csak ritkán szállítható egy és ugyanazon alkalommal. Ha a szállítás szekéren történik, az egyik fuvaros az árút gyakran csak bizonyos állomásig szállítja, hol azt ismét másik fuvarosnak kell átadni. A szállítás olcsóbbá és gyorsabbá tétele céljából az árút egy darabig szekéren, majd hajón, vasúton, majd ismét szekéren kell szállítani. A közlekedésügy fejlődésével a szállításra sokféle mód kínálkozik, a szállítási árak ismerete maga is beható tanulmányozást igényel, és a saját dolgaival elfoglalt kereskedő csak ritkán van oly helyzetben, hogy a szállítás legolcsóbb és legczélszerűbb módját kikutathassa és alkalmazhassa. Ehhez járul, hogy az árú az úton néha fennakad, raktárba teendő, a vámházban visszatartatik a vám lefizetéseig.

Nagyon becses szolgálatot tesz tehát a kereskedőnek a szállító ügynök, ki tőle a szállítással járó minden gondot és fáradságot aránylag csekély díjért átvállal, az árú gondozását, fel-, le- és átrakását, raktározását, elvámolását eszközli vagy megbizottaival eszközölteti, fuvarosokat fogad fel, vagy maga is szekereket tart az árú továbbítására és házhoz, vasúthoz, hajóhoz szállítására, kikutatja a legczélszerűbb és legolcsóbb útirányt, esetleg szerződés útján egyes szállító intézetnél olcsóbb szállítást eszközöl ki stb.

Mindezt a szállító ügynökök jobban, biztosabban és olcsóbban eszközölhetik mint maga az árút küldő kereskedő, mivel kizárólag efféle ügyekkel foglalkoznak és azokban jártasak, a dologhoz értő segédszemélyzetet tartanak és a költségeket nagyobb mennyiségű

*) Kereskedelmi törvényünk a kereskedelmi ipar ezen ágát *szállítványozásnak* nevezi, a *szállítás* szóval a *szolgáltatást* jelölve.

árúkra oszlatják meg. Néha azon körülménynél fogva, hogy nagy tömegben adják fel az árúkat, azokat olcsóbban szállíttathatják, mint ha csak kis mennyiség adatnék fel, és az olcsóbb szállítást részben megbizóiknak is betudják.

A nagyobb forgalmi piaczkon működő szállító ügynökök összeköttetésbe szoktak egymással lépni oly végből, hogy az egyes piaczkon átmenő árúkat ugyszólván kézről kézre adhassák, míg az átvevőhöz nem jut.

A szállító ügynök a szállítást a maga nevében, de megbizója számlájára eszközli.

Közbenjárásáért megbizójának tényleges költségein kívül kisebb-nagyobb, de aránylag mérsékelt díjt számít fel a szerint, a mint a megbizás végrehajtása több-kevesebb munkával járt.

Sokszor azonban a szállító ügynök a maga számlájára is atvállalja a szállítást, a mikor aztán nem közvetítési díjra, hanem a fuvarozási díjknál elérhető nyereségre számít.

141. Jó részben a közvetítő kereskedés körébe vág a *könyvkereskedés* (Buchhandel) és az evvel gyakran együtt járó *műárúkereskedés* (Kunsthandel) is.

A könyv- és műárúkereskedés egyes országokban különböző irányban fejlődött. Németországban és Ausztria-Magyarországban két fő ágát lehet megkülönböztetnünk, u. m. a *kiadó üzletet* (Verlagshandel) és a *tulajdonképi* vagy *bizományi könyvkereskedést* (Sortimentshandel).

A könyvkereskedésben a kiadó a tulajdonképi vállalkozó. Megveszi a szerzőtől a kéziratot és saját költségén kinyomatja. A szerzőnek fizetett ár, az ugynevezett *tiszteletdíj* (Honorar), vagy általában, vagy a nyomott ívek száma szerint állapítatik meg. A szerző rendszeren azt is kiköti, hogy a mű hány példányban sokszorosítandó. Ha az először nyomott példányok mind elkelnek, a művet még egyszer, és így több ízben, sokszorosítják (első, második stb. kiadás). Ilyenkor a szerződéstől függ, hogy a szerző még egyszer kap-e és mennyi díjat.

Néha maga a szerző viseli a sokszorosítás költségeit és csak bizományba adja könyvét valamelyik könyvkereskedőnek.

A kiadó vagy bizományos a nála megjelenő könyvből kívánatra, vagy a nélkül is, megfelelő számú példányt küld az egyes könyvkereskedőknek, de nem eladáskép, hanem csak bizományban,

feltételesen (à condition). Az el nem kelt példányokat a kereskedő bizonyos szokásba vett határidőig (Lipszében, a német könyvkereskedés fő helyén, a husvétí vásárig) visszaküldi (remittálja) a kiadónak, vagy az első bizományosnak, és csak az eladott példányok árával számol be. Egyes példányokat azonban a határidőn túl is megtarthat *rendelkezésre* (zum disponieren).

A könyv (főldabrosz, aczélmetszet, fénykép, zenemű stb.) már abban is különbözik más árútól, hogy csak egyetlen kiadótól szerezhető meg. Árára tehát a verseny nem lehet befolyással. Innen magyarázható, hogy egy bizonyos könyvnek mindenütt ugyanazon ára van. A kereskedő nyereségét tehát csakis a bizományi díj teszi, olykép, hogy a kiadó a könyv *bolti árából* (Ladenpreis) a könyvkereskedőnek bizonyos részt (többnyire $33\frac{1}{3}\%$ -ot) enged. Ha a szerző maga adja ki művét, annak bolti árából rendszeren 40–50%-ot enged az első bizományosnak. Ez engedményből (Rabatt) azonban a kereskedő tartozik fedezni a szállítással és általában az eladással járó költségeket.

Ujabb időben nagy terjedelmet nyert a már használt könyvekkel és műárúkkal való kereskedés (Antiquarhandel) is.

3. A bankügyletek.

142. A kereskedelem fokozatos fejlődésével a tulajdonképi árúk forgalma mellett az értékek (pénz, váltó, értékpapir) forgalma is oly nagy mérveket nyert, hogy e forgalom közvetítése már magában is bő keresetforrást ad egyeseknek. Az olyan vállalatot, mely az ideális árúk forgalmának közvetítésével foglalkozik, *banknak*, magát az ilyen irányban vállalkozó kereskedőt *bankárnak* (Banquier) nevezzük.

A bank lehet egyes embernek, közkereseti vagy betéti, vagy másféle társaságnak vállalata. A legnagyobb terjedelmű bankok többnyire részvénytársaságok kezében vannak. A kisebb kereskedők és iparosok hiteligényeinek kielégítése céljából újabb időben szövetség alapján is számos bankszerű vállalat alakult.

Azon ügyleteket, melyeket rendszerint bankok és bankárok szoktak végezni, *bankügyleteknek* (Bankgeschäfte) mondjuk.

143. A bankok foglalkozásának egyik legrégibb és még ma is nagy fontosságú ágát a *pénzzel való kereskedés, pénzváltás*

(Geldhandel, Geldwechsel) teszi, ide értve a veretlen arannyal és ezüsttel való kereskedést is.

Az arany s az ezüst, a vert pénz s a papírpénz minden tekintetben épp úgy tárgya az adás-vevésnek, mint bármely valószínű árú. A kötés s az árjegyzés a veretlen arannál és ezüstnél, valamint a nagyon elkopott vagy csonkított pénzeknél a tartalmazott színfém súlya szerint (al marco), a jó veretű pénzekenél rendszeren darab szerint, a papiros pénzénél 1, 10 vagy 100 névleges értékegység szerint történik. Az ár az illető állam valuta-pénzében fejeztetik ki. Az ár függ, ha idegen állam pénze adatik vagy vétetik belföldi pénzért, a valutában és pénzlábban rejlő különbségtől, ha pedig aranyért ezüst vagy papírpénz, ezüstért papírpénz adatik vagy vétetik, a rosszabbik valuta értékviszonyától (agió, disagió) a jobbik valutához. Ezen felül lényeges befolyást gyakorol az árra, mint minden árúnál, a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonya, melynek alakulása nagyon sokféle körülménytől függ.

144. A bankok már a pénzváltás által is mint a fizetés közvetítői szerepelnek, a mennyiben lehetővé teszik, hogy minden fizetés a kialakult valutában teljesíthessék.

Még nagyobb mértékben teljesítik e szerepet az olyan bankok, melyek nagyobb számú kereskedőtől pénzbetéteket fogadnak el oly végből, hogy e pénzbetétek alapján eme kereskedők egymás közti tartozásait elszámolás útján kiegyenlítsék. Ez által az egyes kereskedő egyfelől biztonságba helyezheti el pénzét, másfelől megkíméltetik annak gyakori és költséges ide-oda küldésétől.

Az olyan bankot, mely főképp vagy kizárólag a fizetés közvetítésének jellemzett módjával foglalkozik, *giro-banknak*, magát az efféle ügyletek teljesítését *giro-üzletnek* nevezzük.

A giro-üzlettel ma is foglalkoznak egyes bankok kizárólag, mások pedig mellékesen. A bank a nála pénzt letevő félnek könyvbe kötött csekk-mintákat ad át s a fél az ilyen csekk-mintán adja megbízását a banknak fizetés vagy átírás eszközlésére. A csekket a banknál az mutatja be, ki a pénz felvételére mint rendelvényes jogosítva van, illetőleg kinek javára a csekkben kitett összeg átírandó.

145. A giro-üzletből a tulajdonképi *betéti üzlet* (Einlage-Geschäft) fejlődött, mely abban áll, hogy a bank a neki átadott betéteket nem csak megőrzi és heverteti, hanem kölcsönök adására

is felhasználja, ily módon tehát nem csak a fizetést, hanem a hitelezést is közvetíti.

Legegyszerűbb alakjában a betéti bank üzlete abban áll, hogy a bank bárkitől elfogad *pénzbetéteket* (Geldeinlagen), melyekről a betevőnek vagy névre, vagy bemutatóra szóló kötelezvényt, vagy betéti könyvecskét, vagy utalványt ad, és melyeket a betevőnek, illetőleg a kötelezvény, betéti könyvecske vagy utalvány tulajdonosának javára bizonyos megállapított százalékkal kamatoztat. A bank a kapott pénzeket saját tőkéjével együtt másoknak ismét kiadja hitelbe, és pedig rendszeren nagyobb kamatra, mint a mekkorát ő maga a betevőnek fizet.

Az efféle bankokat (*betéti bankok*, Einlage-Banken) nálunk *takarékpénztáraknak* (Sparcassa) szokás nevezni, míg más országokban a takarékpénztárak nem nyereszkes, hanem közhasznú vállalatok, melyek célja a takarékoság előmozdítása, a megtakarított pénzek gyümölesdőtetése és olcsó hitel közvetítése.

146. Az olyan bankutalványnak, mely bemutatóra szól, nem kamatozik és a kibocsátó banknál vagy annak fiókintézeténél ércpénzre bármikor beváltható, *bankjegy* (Banknote) a neve. Az ilyen jegyeket a bank oly módon hozza forgalomba, hogy földműveseknek, iparosoknak és kereskedőknek ily pénzülni szolgáló jegyekben kölcsönöket nyújt. Bankjegyeket kibocsátani a legtöbb országban csak bizonyos egy vagy több banknak áll jogában, melyet erre a törvényhozás külön felhatalmaz. Az illető banktól követeltetik, hogy a kibocsátott bankjegyek mennyiségéhez képest bizonyos arányban ércpénzt vagy veretlen nemes fémet, mint beváltási *fedezetet* (Bedeckung, Fundation) készletben tartson, és hogy ércpénzzel nem fedezett bankjegyei könnyen pénzzé tehető értékekkel, rendszerint ércpénzben fizetendő váltókkal, legyenek fedezve. A hol a bankjegykibocsátáshoz az állam külön engedélye kívántatik, ott a kormány a bank egész ügykezelésére kisebb-nagyobb befolyást is szokott gyakorolni, sőt néha az állam a bank nyereségéből is kiveszi részét.

147. A hiteladást a bankok többféle módon szokták eszközölni. Ugyanis adnak kölcsönt kézi zálogra, jelzálogra, folyószámlára és váltó alapján.

Kézi zálog gyanánt a bankoknál nemes fém, ércpénz, értékpapír, némely banknál egyik-másik valóságos áru is szolgálhat, olyképp, hogy a kölcsön a zálog megbecsült vagy piaczi értékének

csak bizonyos meghatározott mértékéig, például két harmadáig adatik; ily korlátolt mértékben azért, hogy a bank az illető zálog értékének csökkenése esetére is biztosítva legyen.

A kézi zálogra való kölcsönadásnak, a mennyiben zálogul leginkább használati tárgyak fogadtnak el, *zálogüzlet* (Pfandleihgeschäft), a mennyiben pedig zálogul főképp értékpapírok fogadtnak el, *lombard-üzlet* a neve.

148. *Jelzálog* (Hypothek) gyanánt ingatlan birtok szolgál, melyre a zálogjog a nyilvános és hivatalosan vezetett telekkönyvbe bejegyeztetik. Egyes bankok, az úgynevezett *jelzáloghitelbankok* vagy *földhitelintézetek* (Hypothekar-Creditbanken, Bodencredit-Anstalten) kizárólag is foglalkoznak jelzálogos kölcsönök adásával.

A jelzálogos kölcsön az adósra nézve csak akkor czélszerű, ha azt hosszabb időre kapja és a kamattal együtt a tőkét is aránylag kis részletek fizetésével törlesztheti. Ámde a törlesztés ezen módja mellett a bank nem juthat elég könnyen és elég gyorsan a kölcsönadott pénzhez és könnyen kerülhet olyan helyzetbe, hogy maga nem teljesítheti fizetéseit. E nehézség megkerülése végett a bank a kölcsönt rendszerint nem pénzben, hanem *zálogleveleknek* (Pfandbriefe) nevezett kötvényekben adja, melyeket az adós eladás által rögtön pénzzé tehet, míg a bank azokat szintén csak nagyobb számú éven át, rendszeren kisorsolás útján, váltja vissza. A bank nyeresége az ilyen ügyleteknél, mint általában a hitelügyleteknél, onnan ered, hogy nagyobb kamatot vesz adósaiktól, mint a mekkorát a maga hitelezőinek fizet.

149. A hiteladás legterjedelmesebb és egyszersmind a kereskedésre nézve legfontosabb módja a váltók *leszámitolása* (Discontierung, Wechsel-Escompte) és evvel együtt általában a váltókkal való kereskedés.

Az olyan váltót, mely a bank székhelyén fizetendő — *helyi váltó* (Platzwechsel), — ha hitelt érdemlő czégek aláírása van rajta, a bank a lejárat előtt leszámítolja, azaz a lejáratig járó kamatok levonásával az értéket a tulajdonosnak kifizeti. A leszámított kamat teszi a bank nyereségét. Ha a bank pénzben megszorul, a kezében levő váltókat forgatás útján ismét más, nagyobb tőkével rendelkező banknál számíttatja le, mely míveletnek *visszleszámitolás* (Reescompte, Rediscontierung) a neve. A visszleszámitolásnál a kisebbik bank rendszeren kisebb kamatot vesz, mint a mekkorát az első leszámítolásnál

nyert. A fél pedig azért folyamodik a kisebb bank közvetítéséhez, mivel a nagyobb bank csak különösen biztos és kiváló czégek váltóit fogadja el leszámítolásra.

150. A bank a hitelt s a fizetést még akkép is közvetíti váltó alapján, hogy feljogosít egyes czégeket, akár nála letett összeg fejében, akár ily letét nélkül, de csak bizonyos határig, hogy a bankra váltókat intézvényezzenek (*váltóhitel*, Wechselcredit, Acceptationscredit). Az efféle üzlet már összefügg a *folyószámla-üzlettel* (Contocorrent-Geschäft), mely abban áll, hogy a bank az egyes félnek számlát nyit, tőle vagy részére betéteket és fizetéseket bármikor elfogad, részére vagy számára fizetéseket bármikor teljesít, egy szóval az illető fél pénzügyeinek egész kezelését elvállalja. Ily üzletnél a bank nyeresége abban áll, hogy nagyobb kamatlábbal számít a fél terhére mint javára; ezen felül a fél számára teljesített fizetések után még némi provisiót is szokás felszámítani. A kölcsönös tartozásokat és követeléseket rendszint félévenként szokták elszámolni.

A bankok gyakran egymás között is állnak ily folyószámlás viszonyban.

151. A kamatláb, melynek alkalmazásával az üzleti váltók leszámítolása történik, függ első sorban a váltón szereplő czégek fizetőképességétől és megbízhatóságától, függ továbbá a vállalkozásban befektetést kereső pénz bőségétől, a pénzszükséget csökkentő vagy növesztő rossz vagy jó üzletmenettől, és függ végre a váltó lejáratú idejétől.

Minél tekintélyesebbek és megbízhatóbbak a váltón szereplő czégek, annál kisebb a leszámítolat. A leszámítolás bizonyos kockázattal is jár, és ennek díját a kevésbé megbízható czég a leszámítolás nagyobb árában fizeti meg. Pénzbőség és jó üzletmenet idején a leszámítolás rendesen olcsóbb mint olyankor, mikor a rossz üzletmenet miatt a tőkepenzesek tartózkodók. A hosszabb lejáratú váltó (Wechsel langer Sicht) nagyobb mértékben megköti és kockáztatja is a tőkét, mint a rövid lejáratú (Wechsel kurzer Sicht), mivel hosszabb idő alatt a váltó-adós czégek fizetőképessége és általában a pénzviszonyok könnyebben változhatnak rosszra mint rövid idő alatt. Épp azért a hosszabb lejáratú váltók különben egyenlő körülmények között csak nagyobb kamatláb mellett értékesíthetők mint a rövid lejáratúak.

A nagy forgalmú piacokon a legtekintélyesebb bank, rendesen

az, mely a bankjegyek kibocsátására fel van jogosítva, az összes üzleti viszonyok kellő figyelembe vételével időről időre megállapítja és kihirdeti, mily kamatlábbal számítja le a legelső rendű üzleti váltókat. Ezen kamatláb azután az illető piac *bankkamatlábjának* (Bankzinsfus) nevezetik. A kisebb bankoknál és a másodrendű váltókra nézve a kamatláb rendszeren valamivel nagyobb.

152. A külföldön fizetendő váltók (Devisen, Wechselsorten) épp úgy teszik adás-vevés tárgyát mint a valóságos áruk. Az ilyen váltók árát a piacon akkép szokták kialakítani és jegyezni, hány belföldi pénzegységet (péld. forintot) kell adni 100 vagy más kerek számú külföldi pénzegységről (péld. 100 francról vagy markról, 10 font sterlingről) szóló váltóért. Csak néhány piacon szokás az árt fordítva kifejezni, t. i. hogy 100 vagy más kerek számú belföldi pénzegységért hány külföldi pénzegységről szóló váltót lehet kapni.

Minthogy a piacon megszerezhető külföldi váltók elküldése az illető fizetőhelyre mindig néhány napot vesz igénybe, az ezen napokra járó leszámítolatot némelyik piacon a váltók jegyzett árába már bele foglalják. Hogy hány napi leszámítolat foglaltatik az árba, azt az illető piacon befogadott kereskedelmi szokás határozza meg. A mennyiben pedig a külföldi váltó csak később jár le, a lejáratig még hátra levő időre járó leszámítolat az illető fizetőhely bankkamatlábja szerint állapittatik meg és a váltó árából levonandó.

A külföldi váltó ára függ első sorban a vételnél szereplő két rendbeli valuta egymáshoz való viszonyától, tehát az illető külföldi pénz mindenkorai árától, függ továbbá, mint minden árunál, a kereslet és kínálat alakulásától.

A jelzett viszonyok a különböző piacokon egy és ugyanazon időben különbözőképp alakulhatnak, és azért a kereskedőkre és a váltók adás-vételét közvetítő bankokra nézve már az is lehet spekuláció és egyszersmind *kémlet* (Arbitrage) tárgya, hogy péld. londoni tartozás a londoni vagy a berlini piacon fizetendő váltóval egyenlítették-e ki. Sőt a bankok az árak különbségéből eredő haszon elnyerése céljából egyenesen állítanak is ki váltókat azon piacra, melyre nézve az árjegyzés nyereséget ígér, tehát teremtik az árut.

153. Az eddigiekben felsorolt legfontosabb bankügyleteken kívül foglalkoznak a bankok még lejárt tartozások behajtásával

(Incasso), mi által a távol lakó hitelezőt csekély díjért a behajtással járó idővesztéstől és költségtől megkímélik. Elfogadnak továbbá aránylag csekély díjért minden nemű értékeket felelősség melletti megőrzés végett (szorosabb értelemben vett *letéti üzlet*, Depositen-Geschäft). Elvállalják értékpapiroknak és pénzeknek kezelését és a tulajdonos minden nemű tartozásainak kifizetését stb.

Számos bank nagy mértékben részt vesz nyilvános kölcsönök átvállalásában és elhelyezésében, részvénytársaságok alakításában; igérvényeket és részletiveket ad ki a birtokában levő sorsjegyekről; nagyban űzi értékpapiroknak adását-vevését. Egyes bankok nagyban foglalkoznak némely valóságos árúk adása-vevéseivel, hitelt adnak javukra elzálogosított valóságos árúkra (*árúhitel*, Waren-Belehnung) és általában nagyobb szabású ipari vállalatokban (vasútépítés, folyamszabályozás, raktárak építése), vagy efféle vállalatok létesítésében és vezetésében töreksenek gyümölcsözőleg elhelyezni a nálok összegyülemelő pénzt.

4. A közraktári ügyletek.

154. Kisebb forgalmú helyeken a kereskedő maga tart vagy bérel helyiséget, melyben árúit raktáron tartja és gondozza. Nagyobb forgalmú piacokon azonban oly nagy mennyiségű árú, főképp nyers termény és félkészítmény szokott összetorlódni, hogy az árúk raktározása és gondozása az egyes kereskedőre nézve különösen sok gonddal, bajjal és kiadással jár. Erre való tekintettel részint magán vállalkozás útján, részint egyes hatóságok vagy testületek költségén gyakran keletkeznek raktár építő és fentartó vállalatok, melyek az árúkat az egyes kereskedőktől megfelelő díjért raktárba veszik és gondozzák. Az ilyen vállalatok raktárai rendszeren összeköttetésben állnak a vámhivatalokkal s a nagy szállító intézetekkel, úgy hogy azok használata nem csak az olcsóbb díj s a nagyobb biztosság miatt, hanem más tekintetből is előnyösebb az egyes kereskedőre nézve mint a maga által bérelt raktár használata.

Az efféle raktárak ügyét és eljárását, tekintettel annak fontosságára, a legtöbb országban törvények és hatósági rendeletek szabályozzák. A mely vállalat magát e törvényeknek és rendeleteknek aláveti és a mellett raktárait nem csak bizonyos személyeknek, hanem előre megállapított díjak mellett és szabályok szerint általában bárkinek rendelkezésére adja: annak raktárai *közraktáraknak*

(öffentliche Lagerhäuser, Entrepôts, dock-entrepôts) nevezetnek.

155. A közraktárak már az olesó, biztos és célszerű raktározás lehetővé tétele által nagyon fontos szolgálatot tesznek a kereskedelemnek. De még nagyobb e szolgálat az által, hogy a közraktárak bármelyik jogos tulajdonosra nézve az árúk biztos letéti helyéül szolgálnak. Ez által ugyanis lehetővé válik, hogy a tulajdonos a közraktárban letett árút, a nélkül hogy ide-oda szállítani kellene, eladja vagy elzálogosítsa. Az erre nézve megállapított és befogadott eljárás, mely a forgalmat nagy mértékben könnyíti s a hitel élvezését a kereskedőre nézve hozzáférhetővé teszi, lényegileg abban áll, hogy az árú tulajdonosa, ki azt a közraktárnak átadja, a közraktár igazgatóságától *raktári jegyet* (Lagerschein, Recepisse, cédule, weightnote) azaz elismervényt kap, mely az árú mennyiségének és minőségének pontos körülírása mellett a tulajdonjogot igazolja. E jegyet a benne nevezett tulajdonos egyszerű forgatás által akár eladás, akár elzálogosítás céljából bárkire átruházhatja. A forgatmányos ugyanígy járhat el jegyével, és így az árú számos kézen mehet keresztül, a nélkül hogy helyéből mozdult volna.

A vázolt eljárás az egyes országokban annyiban fejlődött különböző irányban, hogy némely országban a raktározott árúról csak egyetlen jegy adatik, mely vagy *csak* eladásra, vagy *csak* elzálogosításra szolgálhat, míg más országokban a közraktár két jegyet ad a tulajdonosnak, melyek egyike, a *zálogjegy* (Warrant), az árú elzálogosítására, másika, a tulajdonképi raktári jegy, az árú eladására szolgálhat. Mind az eladás, mind az elzálogosítás az illető jegynek hátirattal való forgatása útján történik. Az eladás, ha elzálogosított árú forog szóban, természetesen csak a zálogjog terhével együtt történhetik, és az árút csak annak adják ki nyugtatványozás mellett, ki a rendben reá forgatott mind a két jegyet bemutatja.

Némelyik közraktári vállalat maga is foglalkozik avval, hogy a nála letett árúkra kölcsönt ad (*árúhitel*, Warenbelehnung.)

5. A biztosítási ügyletek.

156. Az ember életét és gazdálkodó tevékenységét folytonosan pusztulással fenyegetik a természet féktelen erői. Az elemi csapások, melyek az ember életét és gazdálkodásának eredményét tönkre teszik és ez által nem csak erkölcsi, hanem pénzben kifejezhető gazdasági

kárt is okoznak, első tekintetre semmi szabályhoz sem látszanak kötve lenni. Azt, hogy egy bizonyos ember mikor fog meghalni, hogy egy bizonyos ház fog-e és mikor leégni, egy bizonyos hajó fog-e és mikor elsülyedni, csakugyan nem is határozza meg semmiféle szabály. A sok éven át szerzett tapasztalat s a gondos feljegyzés azonban azt bizonyítja, hogy a véletlen is bizonyos szabályt követ, nevezetesen pedig, hogy igen nagy számú egyes esetet véve, a balesetek száma egyenlő időszakokban meglehetősen egyenlőnek mutatkozik. Igy 100.000 egyenlő korú emberből állandóan közel egyenlő szám hal el egy bizonyos későbbi korévben: 100.000 ház közül minden évben körülbelül egyenlő számot pusztít el a tűz; 100.000 hajó közül évről-évre közel egyforma számú hajó süllyed el stb.

Az elemi csapások bekövetkezésében mutatkozó eme szabályosság lehetővé teszi, hogy a gazdasági, tehát pénzben kifejezhető kár arra nézve, a kit éppen ér, kipótoltassék. Nem szükséges ehhez egyéb, mint hogy mind azok, kiket bizonyos kár érhet, azon arányban, a melyben károsodhatnak, előre összerakják a körükben bekövetkezendő kár értékét és azoknak juttassák, a kiket közülök a kár csakugyan ér. Hogy mennyit kell e végből összerakniok, azt ama tapasztalati szabály mutatja, mely meglehetősen pontossággal meghatározza, hogy bizonyos számú egyes eset körében például egy év alatt hány káreset szokott előfordulni; annak meghatározása pedig, hogy a különböző mértékben érdekeltek mennyivel járuljanak a bekövetkezendő károk kiegyenlítéséhez, többé-kevésbé bonyolódott számítás dolga.

157. A véletlen balesetek jelzett szabályossága és az ennek alapján végrehajtott számítások a vállalkozás egy új ágának, a *biztosításiügynek* (Versicherungswesen, Assecuranz) keletkezésére szolgáltatnak alkalmat. A biztosítás feladata nem a véletlen károk elhárítása, a mi bizonyos határig lehetetlen, hanem a károk felbecsülhető gazdasági értékének megtérítése azok részére, kik a kárt szenvedik, vagy abban érdekelve vannak. E megtérítés mindig az által érhető el, hogy mind azok, vagy sokan azok közül, kik hasonló kárt szenvedhetnek, arányos részben hozzájárulnak a kár fedezéséhez. Ily módon a kár széles körre oszlik meg s az egyes érdekeltek által könnyebben elviselhető.

158. Legrégibb és legegyszerűbb alakjában a biztosítás a

kereskedelem, még pedig a tengeri kereskedelem terén jelen meg. A tenger sokféle veszélyvel fenyegeti a merész hajós s a kereskedő vagyonát. Szél és vihar, a hullámok, örvények, zátonyok, az úszó jég és a leereszkedő zivatar gyakran pusztítják el a hajót és rakományát, mely ezen felül még az által is elveszhet tulajdonosára nézve, hogy ellenség vagy tengeri rabló elkobozza.

Minél súlyosabbak a tengeren szenvedhető károk, annál inkább ösztönözték az érdekelteket, a hajótulajdonosokat és kereskedőket, oly mód keresésére, mely a mindegyiköket egyformán fenyegető kárt a tényleges bekövetkezéskor elviselhetővé tenné.

E végből a nagy kikötő helyeken a hajótulajdonosok s az árúfeladó kereskedők egymással szövetkeztek oly módon, hogy mindegyikök, kockán forgó vagyona arányában, bizonyos összeget fizetett egy közös pénztárba, melyből a tényleg kárt szenvedettnek veszteségét pótolták. A mennyiben a befizetések nem voltak elegendők a tényleges károk fedezésére, az érdekeltek újabb arányos befizetésre voltak kötelezve. Ily kölcsönös kárbiztosító szövetkezetek (Compacte, Clubs) még ma is állnak fenn és működnek egyes kikötő helyeken.

A tapasztalat gazdagodásával s az egész biztosítási ügy fejlődésével egyes külön vállalatok is keletkeztek a tengeri biztosításnak művelésére, azaz a tengeren előforduló károk megtérítésére. Az ilyen akár egyéni, akár társas vállalatok a *kockázat* (Risico) arányához képest megszabott állandó *díjt* (Prämie) szednek a biztosítottatni akarótól, melyért egészen magukra vállalják a kockázatot, azaz a befolyó díjából, és ha azok nem elegendők, saját vagyonukból fedezik a biztosítottaknak csakugyan bekövetkező kárát. Viszont a díjából a károk és költségek fedezése után netán maradó felesleg mint nyereség a biztosító vállalatot illeti meg.

159. A *tengeri biztosítás* (See-Assecuranz) a biztosításnak ma már legbonyolódottabb módja. Ugyanis a kockázat minden egyes esetben nagyon különböző, a szerint, minő az utra induló hajó állapota, ki a kapitánya, hosszú vagy rövid útra indul-e, mely időszakban és mely tengerekre. Ehhez járul, hogy nem csak a *hajótestet* (Casco) és annak felszerelését, hanem a rajta levő árukat, a hajó elsüllyedésével vagy elkobzásával veszendőbe menő fuvarbért és nyereséget, a *hajóra adott kölcsönt* (Bodmereigelder) is lehet biztosítani; továbbá hogy a biztosított tulajdonos a biztosítás

megkötésekor sokszor nem is tudhatja, minő árúkat kap, milyen értékben és melyik hajóval, péld. ha ugynevezett *vissza-árúk* (Retouren) forognak szóban, melyeket tengeren túli üzletbarátja visszateher gyanánt küld neki. Sokszor előfordul, hogy a hajó elsüllyedését nem lehet bécizonyítani és csak annak hosszas kimaradásából következtetik pusztulását, mikor a biztosított hajlandó lesz veszve hitt árúit a kár megtérítése mellett a biztosítónak *átengedni* (abandonnieren) arra az esetre, ha mégis előkerülnének. Minthogy tengeren az árúk valami kárt csaknem minden esetben szenvednek, a biztosítók ki szokták kötni, hogy az érték néhány százalékaig menő kárt nem fizetik (Franchisen). A tényleg bekövetkező kár lehet *általános* (allgemeine od. grosse Havarie), például ha a hajó kapitánya szándékosan a tengerbe dobhatja rakománya egy részét oly végből, hogy a hajót és többi rakományát megmentse; ilyenkor a kár valamennyi érdekeltre megoszlik; és lehet *különös* (particulare Havarie), ha a véletlen kár a hajónak, vagy felszerelésének, vagy rakományának csak egy részét éri; ilyenkor a kár csak arra tartozik, a kinek jószágát éppen érte. Magának a kárnak *felbontása* (Dispatche), azaz felbecsülése és arányos szétosztása, többféle vitára adhat alkalmat.

A sokféle viszonyból eredő sokféle kérdés mikénti eldöntése iránt részint a különböző országok illető törvényei, részint a különböző helyeken meghonosodott szokások, részint az egyes biztosító vállalatok alapszabályai, részint a *biztosítási szerződésbe* vagy *kötvénybe* (Police) foglalt külön feltételek határozók.

A tengeri biztosításnál a legfontosabb szerepet a hajók játszá, minthogy sok függ azok jó vagy rossz szerkezetétől és állapotától. Az egyes hajók ily irányú nyilvántartása és általában a biztosítók közös érdekeinek megóvása céljából a tengeri kereskedést űző országokban külön egyletek alakultak (Londonban „At Lloyd’s*”), Triestben az „Osztrák-Magyar Lloyd“, Párisban a „Lloyd Français“ stb.)

A tengeri biztosításokat a tulajdonos helyett gyakran köti annak bizományosa, ki ebbeli fáradságáért külön díjt szokott felszámítani.

*) Azaz „Lloydnál“. Lloyd egy londoni vendéglős neve, kinél tengerészek s a tengeri kereskedésben érdekelték ügyeik megbeszélése céljából össze szoktak gyűlni.

A „rendeletre“ kiállított biztosítási kötvény forgatás útján átruházható.

160. A tengeri biztosításhoz lényegileg hasonló módon fejlődtek és alakultak a biztosítás következő egyéb ágai:

1. A *tűzkárbiztosítás* (Feuerversicherung). Tűzkár ellen biztosítani lehet minden olyan gazdasági értékkel bíró tárgyat, mely tűzkárnak lehet kitéve, például épületeket, épületrészeket, árukészleteket, terményeket, bútorokat stb. Tűzveszélynek nagyon is kitett tárgyakat, papírpénzt, értékpapirokat és okmányokat azonban nem lehet biztosítani.

A tűzkárbiztosításnál a dolog természete szerint sokkal egyszerűbbek a viszonyok mint a tengeri biztosításnál. A tulajdonos bejelenti a biztosítandó tárgyat az illető vállalatnál, mely szakértői vizsgálat alapján vagy az ajánlatban foglalt adatok után indulva, megállapítja, hogy az elvállalandó kockázat a szerzett tapasztalatok szerint milyen fokú, és e szerint megállapítja a rendesen egy évre szóló és fokok szerint osztályozott biztosítási díjat. Bekövetkező tűzkár esetén annak értékét szerződésileg előre megállapított módon felbecsülik, és ha csalárdság nem forog fenn, a károsultnak kifizetik.

Újabb időben a tűzkárbiztosítást előre több évre is szokták kötni és ez esetben rendesen valamivel olcsóbb díjat is szabnak.

A tűzkárbiztosítást, tekintettel annak általános és nagy közgazdasági fontosságára, néhol városok, megyék, sőt az államok is elvállalják. Sőt némely államban a tűzkárbiztosítás az épületek összes tulajdonosaira nézve kötelező. A tűzkárbiztosításnak haszna abban is mutatkozik, hogy az épületek mint jelzőlogok a hitelnek biztosabb alapot adnak.

2. A *jégkárbiztosítás* (Hagelversicherung) a lábon álló gabona és más mezei termény biztosítása jégverésből eredhető károk ellen. Egyike a legnagyobb kockázattal járó vállalatoknak, mivel a jégverés legkevésbé látszik szabályhoz kötve lenni. Rendesen a tavasztól őszi terjedő időszakra szokták kötni.

3. A *szállítmánybiztosítás* (Transportversicherung) a vasúton, hajón (folyó vizeken, tavakon) vagy kocsin szállított áruk biztosítása több rendbeli kár ellen, mely azokat az úton érheti. Részben maguk a szállító vállalatok is elvállalják, sőt kötelezővé teszik a nekik szállításra átadott tárgyak biztosítását.

4. Az *üvegbiztosítás* (Glasversicherung) ablaktáblák, kirakati üvegtáblák és tükrök biztosítása véletlen eltörésből eredő kár esetére.

5. Az *állatbiztosítás* (Viehversicherung) a házi állatok biztosítása dögvész vagy természetes kimulás által okozott kár ellen. A tapasztalatok a ténylegesen előforduló károk arányos számát illetően még nagyon hiányosak. Éppen azért a biztosítás ezen ága kevéssé van elterjedve.

6. A *jelzálogi és hitelbiztosítás* (Hypotheken- und Creditversicherung), azaz a kölcsönöknek és azok kamatainak biztosítása nem fizetés esetére; még csak a kísérletek és tanulmányozás stádiumában van és nem igen képezi rendes vállalkozás tárgyát.

A biztosítás mindezen ágait a *kárbiztosítás* (Schaden-Assecuranz) közös elnevezés alá szokták foglalni. Közös jellemvonásukat teszi azon körülmény, hogy a kár, melynek esetére a biztosítás köttetik, bekövetkezhetik, de el is maradhat, mely utóbbi esetben a befizetett díj természetesen egészen elvész.

161. Lényegesen különbözik a biztosítás ez ágaitól az emberi életre kötött biztosítás, vagy röviden az *életbiztosítás* (Lebensversicherung).

Az emberi élet vagy a halálnak, vagy az agg korral járó keresetképtelenségnek okvetetlenül ki van téve. A gondos családapa vagy az egyik vagy a másik esetre, vagy mindkettőre biztosítani törekszik vagy magának, vagy az övéinek a megélhetés eszközeit: tőkét vagy biztos jövedelmet. A biztosítás ez ágának körébe vonták bele a *kiházasítási biztosítást* (Aussteuerversicherung) s a *betegség, baleset vagy rokkantság esetére szóló biztosítást* (Kranken-, Unfall- und Invaliditäts-Versicherung) is.

Minthogy itt a biztosítás bizonyosan bekövetkező és előre látható esetre köttetik, lehetővé van téve, hogy a biztosítás előre hosszabb időre köttessék. Evvel pedig azon előny jár, hogy az egyszerre vagy évi és még apróbb részletekben fizetett díj növesztésére a kamatozás kihasználható. Miután t. i. a fizetett díjból (Brutto-Prämie) a különféle költségeket levonják, a fennmaradó *tiszta díjból* (Netto-Prämie) a biztosító vállalat *díjtartalékot* (Prämienreserve) alakít s azt kamatoztatja. A tiszta díj nagyságának kiszámítása hosszas tapasztalat nyomán összeállított *halandósági táblák* (Mortalitäts-Tabellen) alapján történik, mely táblák eléggé megbízható módon mutatják, hogy bizonyos nagyobb számú és

egyenlő korú ember közül hány hal el az egyes korévekben, és hány éri meg az egyes magasabb koréveket.

E számítás alapján történik azután a biztosítás vagy előre meghatározott tőke kifizetésére (*tőkebiztosítás*, *Capitalsversicherung*), vagy a biztosítottnak haláláig járó *évjáradék* (*Rente*) fizetésére. Helyes számítás és helyes kezelés mellett a díjából alakított tartalék és annak kamatos kamatja rendszeren elegendő a sorban beálló kötelezettségek fedezésére.

A bruttó díj s a kamat rendszeren akkép van számítva, hogy a biztosító vállalat számára, ha csak előre nem látható nagy halandóság nem áll be, a költségek s kötelezettségek fedezésén felül még megfelelő nyereség is maradjon.

162. A biztosítással foglalkozó vállalatok vagy csak egyes biztosítási ágat vagy többet szoktak művelni.

E vállalatok — mint már fentebb jelezve volt — vagy kölcsönösségen alapulnak, vagy nyereszkes vállalatok.

A *kölcsönös biztosító vállalatoknál* (*wechselseitige Assecuranz-Unternehmungen*) maguk a biztosítottak egyszersmind a vállalkozók is. A mennyiben befizetések a tényleg előforduló károkat nem fedeznék, a tagok újabb arányos befizetésekre kötelezvék. Viszont a netán maradó nyereség is az ő javukra esik.

A nyereszkes és többnyire *részvényekre alapított* vállalatoknál az egész kockázatot a részvényesek viselik, úgy hogy a biztosítottak a megállapított díjon kívül más befizetésre nem kötelezhetők. Viszont a fenmaradó nyereség is csak a részvényeseket illeti.

Ujabbán *vegyes biztosító vállalatok* is alakultak, még pedig vagy oly irányban, hogy a kölcsönös biztosító vállalat oly biztosítottakat is elfogad, kik csakis a megállapított díjat fizetik és más befizetésre nem kötelezhetők, de viszont a nyereségben sem részesülnek; vagy oly irányban, hogy a nyereszkes vállalatok a biztosítottakat, némileg felemelt díj fizetése mellett, bizonyos arányban a nyereségben is részesítik.

Valamennyi biztosító vállalat nagy számú, részint állandó helyen lakó, részint utazó *szerzőket* és *ügynököket* (*Acquisiteure*, *Agenten*) szokott alkalmazni, kik ajánlatokat szereznek, s a fizetéseket közvetítik, a miért a vállalattól meghatározott díjat kapnak.

163. Tekintettel a biztosítással néha járó nagy kockázatra, a biztosító vállalatok az általuk elvállalt egyes nagyobb kockáza-

tokat egészben vagy részben ismét más vállalatoknál szokták biztosítani. Az efféle biztosításnak *viszontbiztosítás* (Rückversicherung) a neve.

A biztosítási ügyletről kiállított szerződésnek a biztosítás mindenik ágában *biztosítási kötvény* (Police) a neve. Azt, ki a biztosítást elvállalja s a kockázatot viseli, *biztosítónak* (Assecurateur, Versicherer) nevezzük, azt pedig, ki kár esetén kártérítési igényt tarthat, *biztosítottnak* (Assesurat, Versicherter) mondjuk. A halálesetre kötött biztosításnál a fizetést természetesen nem a biztosított, hanem egy előre meghatározott harmadik személy, a *kedvezményezett* (Begünstigter) élvezi.

V. A kereskedői ügyvitel.

164. A míg valamely kereskedelmi vállalat nagyon szűk körben mozog, az áruk beszerzése helyben levő nagykereskedőnél vagy termelőnél, az áruk eladása kicsinyben és túlnyomó nagy részben rendes vevőknek és kész fizetés mellett történik: maga az üzlettulajdonos, legfeljebb egy-két segéddel, könnyen végezheti az üzlet vezetése mellett az adás-vevéssel járó teendőket is.

Máskép áll a dolog nagyobb szabású üzleti vállalatnál. Itt maga az üzlet vezetése és igazgatása a főnök folytonos éber figyelmét igényli. Neki kell számolnia a nem csak saját piacán, hanem általában bárhol előforduló mindazon jelenségekkel és eseményekkel, melyek az árak alakulására, a kelet fokozódására vagy csökkenésére, a hiteladás és hitelnyerés viszonyaira, az áruk szállítására befolyással lehetnek. Az egyes adás-vevési, fizetési és szállítási ügyletek keresztülvitele az ő körültekintő gondosságán kívül többnemű írásbeli munkával és más tevékenységgel jár, különösen ott, hol üzletfeleivel nem érintkezhetik személyesen.

E munka végzését a főnöknek vagy főnököknek már a segédszemélyzetre kell bízni, többnyire olykép, hogy a munka egyes ágainak végzésére külön-külön személy, vagy egy személynek felügyelete és vezetése alatt több segéd is alkalmaztatik. Az egyik a pénzt kezeli, a másik a leveleket írja, a harmadik az üzletben előforduló eseteket jegyzi fel, a negyedik a raktárra ügyel s az árukat kezeli, az ötödik utazva meglátogatja az üzletfeleket vagy új vevőket keres, és így tovább.

Tekintettel az üzleti élet gyors lüktetésére s a tenni valók sokféleségére, különösen a kereskedelmi vállalatok vezetésében s az egyes üzlet egész tevékenységében szükséges, hogy *rend* és *pontoság* uralkodjék. A tenni valók egyes ágainak egyöntetű és egybevágó végzése nélkül nem csak zavar állna be az ügyletek lebonyolításában, hanem maga a vállalat is tönkre mehetne, mivel annak vezetője soha sem volna tisztában ügyeinek, tartozásainak és követeléseinek és így vagyoni viszonyainak állása felől.

Az üzletben szükséges rend folytonos fentartása céljából a kereskedésben bizonyos eljárás honosodott meg, mely az idők folyamában czélszerűnek bizonyult. Az eljárás az egyes kereskedő házak szokása szerint aprólékokban különböző ugyan, de lényegében mindenütt, mondhatni az egész mívelt világban, ugyanaz. Avval a kezdő kereskedőt csak a gyakorlat és külön szakszerű iskolázás ismertetheti meg.

165. Az üzlet megnyitását a tulajdonos mindazokkal, kikkel üzleti összeköttetésbe óhajt lépni, *körlevélben* (Circular) szokta tudatni, és ugyancsak körlevélben közli később üzletfeleivel az üzleti viszonyaiban netán beálló főbb változásokat is, péld. hogy valakit a cégjegyzéssel megbizott, hogy társas viszonyba lépett, hogy az egyik-másik üzletággal felhagyott, vagy új üzletágot vont tevékenysége körébe stb.

Az összeköttetést üzletfeleivel a kereskedő, a mennyiben személyes érintkezés lehetetlen, az által tartja fenn, hogy időnkint *árjegyzékeket* (Preiscourants), vagy az üzlet illető ágának viszonyait és menetét részletesebben feltüntető ugynevezett *piaczi jelentéseket* (Marktberichte), vagy határozott *ajánlatokat* (Offerte) küld nekik, melyekhez esetleg *ál számlát* (Conto finto) is csatol, hogy amazok annál könnyebben eligazodjanak a megvételre ajánlott árúk beszerzési ára és költsége felől.

Mihelyt a tényleg eladott árú elküldésre készen áll, az eladó *számlát* (Nota, Rechnung, Factura) küld vevőjének, melyben közli a fizetendő összeget és jelzi a szállítás s a fizetés módját. A nyilvántartás céljából a szállított csomagokat a kereskedő valamely állandó *jellel* (Signum) és folyószámmal szokta ellátni. Hasonlóképp jelzi meg az általa kiállított váltókat is; a pénztárában megforduló és nagyobb összegről szóló állam- és bankjegyek sor- és folyószámát pedig feljegyzni magának.

166. A belső ügyvitel szempontjából különösen nagy fontossága van a levelezés rendben tartásának s az üzleti esetek feljegyzésének.

A *levelezésnek* (Correspondenz) — ide értve a sürgönyzést is — a kereskedésben annál nagyobb fontossága van, mivel a kereskedő a levelezést nem csak közlésre használja, hanem igen gyakran levelezés útján eszközli kötéseit is, vállal kötelezettséget vagy szerez jogot.

Épp azért a kereskedő minden kapott levelet megőriz, minden elküldött levelet az elküldés előtt lemásoltat, a kapott leveleket s a küldött levelek másolatait vagy egy, vagy más módon rendben tartja, oly végből és oly irányban, hogy bármelyik levelet könnyen megtalálhassa.

Különben az egyes országok törvényei a kereskedőt kötelezik is, hogy kapott és küldött leveleit bizonyos ideig megőrizze.

167. A rendes ügyvitel legfontosabb eszköze az előforduló üzleti esetek rendes feljegyzésében, az ugynevezett *könyvelésben* vagy *könyvvitelben* (Buchhaltung, Buchführung) áll.

A könyvelésnek kettős feladata van:

1. Feltünteteti *időrendben* az előforduló üzleti eseteket, azaz minden adás-vételt, hiteladást, kötelezettség vállalását, fizetés fogadását vagy teljesítését és költség fedezését. E feljegyzések az ugynevezett *segédkönyvekben* (Hilfsbücher) történnek, minők az *árúrovások* vagy *raktárkönyvek* (Waren-Scontri, Lagerbücher), a *pénztárkönyv* (Cassa-Buch), az *elsőjegyzék* (Prima-Nota), melybe a hitelmiveletek jegyeztetnek, s a *napló* (Journal), mely néhol az egyes miveletek időszakonkinti összefoglalására és csoportosítására szolgál.

2. Feltünteteti *czimenkint* az üzlet elszámolási viszonyát (tartozásának és követelésének állását) az egyes üzletfelekkel, esetleg ezen felül az üzlet egyes ágainak menetét is. Az egyes czimek vagy az egyes fajta miveletek számára az ugynevezett *főkönyvben* (Hauptbuch) külön-külön *számlákat* (Conto) rendeznek be.

Minthogy a vezetett könyvek leghivebben és legvilágosabban tüntetik fel a kereskedő egész eljárását és éppen azért per esetén a bíróság előtt is eszközül szolgálhatnak peres kérdések felderítésére, czélszerű, de a törvények értelmében szükséges is, hogy hitelt érdemlő alakban, azaz úgy vezetessenek, hogy utólagos hamisítás gyanúja ki legyen zárva. E végből bekötött és folyó ivlap- vagy

oldallapszámmal ellátott, átfűzött és hatóságilag lebélyegzett és lepecsételt könyveket kell használni; kerülni kell minden vakarást vagy olyan törlést, mely az eredeti bejegyzést olvashatatlaná tenné, valamint üres helyek hagyását és utólagos bevezetéseknek sorok közé írását is.

A könyvelés módja külön tanulmány tárgyát teszi.

168. A könyvelés magában véve még nem tünteti fel az üzlet s a vagyon mindenkori állását. E végből még szükséges, hogy a kereskedő időnkint (leghelyesebben a törvénynek rendelése szerint évenként, vagy legalább két évenként) mindenkori értékükkel összeírja egyfelől a tényleg birtokában levő értéktárgyakat valamint követeléseit, másfelől összes tartozásait, mit *leltár* (Inventar) felvételének nevezünk, és szembeállítsa a leltár szerinti vagyonával és követeléseivel tartozásait, mit *mérleg* (Bilanz) felállításának mondunk. A mérleg az előző időszak eredményéhez képest vagy a tiszta vagyon szaporodását, azaz a kereskedő nyereségét, vagy annak apadását, azaz a kereskedő veszteségét tünteti fel.

Az üzleti könyveknek, a leltáraknak és mérlegeknek bizonyos számú évekre való megőrzése, tekintettel később felmerülhető kérdésekre, célszerű, de a törvény értelmében a kereskedő kötelessége is.

VI. A kereskedelmet érdeklő intézmények.

1. A kereskedelmi testületek és hatóságok.

169. Mint az emberi hivatásnak csaknem minden körében, úgy a kereskedés körében is már rég találunk testületi szervezkedést, a kereskedők egyesülését közös ügyeik elmozdítására.

Szükséges is volt az ilyen szervezkedés főképp ott és olyan időben, a hol s a mikor a köz gondolkodásmód a kereskedést alsóbb rendű foglalkozásnak tekintette, s a hol a kormány épp azért csak hasznot iparkodott húzni a kereskedésből az arra rótt adók, díjak és különféle illetékek útján, de keveset vagy éppen semmit sem tett a kereskedelmi forgalom könnyítésére, biztosítására és fejlesztésére.

A középkorban, és mondhatni egész a jelen század közepéig a *kereskedelmi testületek* (Gremien, Innungen), épp úgy mint az iparos céhek, a foglalkozási ág, illetőleg itt a kereskedés tárgyát képező

czikk szerint alakultak meg, és e testületek nem annyira a kereskedés előmozdítását, mint inkább azt tűzték ki maguknak feladatúl, hogy a czében kívül állókat az illető czikkel való kereskedésből kizárják. A testület alkotta szigorú szabályok határozták meg kinek mivel, hol és mikor szabad kereskedni. Annak, ki önállóan kereskedést akart űzni, a testület előtt ki kellett mutatnia, hogy a kereskedés illető ágát mint tanoncz bizonyos számú évekig tanulta, testületi tag által az elrendelt formaságok között felszabadított és mint segéd az illető üzletágban bizonyos számú évekig szolgált. Az önálló kereskedő kötelezve volt, hogy az illető testület tagjává legyen s annak pénztárába a megállapított díjakat befizesse. E díjakat testületi célokra, különösen segélyezésre is, használták fel. A ki a testület kötelékén kívül akart kereskedést űzni, különösen nagykereskedést, ezt csak a fejedelemtől nyert *szabadalom* (Privilegium) alapján tehetette, a szabadalom elnyerésével pedig, némely országban a rendes kereskedés űzhetésével is, azon feltétel volt összekötve, hogy az illető bizonyos meghatározott vagyon birását legyen képes kimutatni.

A kereskedők idővel belátták, hogy a korlátozás saját ügyöknek árt. A haladó kor szelleme is minden téren a szabadságot, az egyén szabad mozgását törekedett érvényesíteni. E kettős körülmény behatása alatt a testületek korlátozó jogai mindinkább megnyirbáltak, maguk a testületek pedig azon a téren kezdték keresni az üdvös működés lehetőségét, hol fellépésükkel nem saját szűkkeblű érdekeiknek, hanem a köz javának szolgálhatnak. Tevékenységek ma már leginkább a kereskedők s a kereskedői segédszemélyzet nyilvántartására, a tanonczügy rendben tartására, a szakszerű képzés és oktatás előmozdítására, a munkaközvetítésre s a segélyezésre irányul. Ezen kívül tanácskozás útján megállapított indítványokkal és kérvényeikkel oly intézkedések megtételére törekszenek rábírní a kormányt vagy az illető helyi hatóságot, melyek a kereskedelem egyes ágát vagy az egész kereskedelem ügyét előmozdítani alkalmasak.

170. Midőn a kereskedelmi testületek mindinkább el kezdték veszteni régi hatáskörüket, különösen pedig midőn az újabb kor szabadabb irányú törvényhozása a testületi kényszert megszüntette, azaz a testülethez való csatlakozást az egyes kereskedő tetszésére bízta, a testületi szervezet mindinkább meglazult. Igen sok helyen a létezett testületek egészen feloszlottak, a fenmaradt testületek

pedig alig fejtettek ki valamire való törekvést és munkásságot, vagy, ragaszkodva a korábbi állapotokhoz, egyoldalúan saját érdekeiket törekedtek előmozdítani. Ámde a testületi szervezet ily fontos téren már a közrend szempontjából sem nélkülözhető. Ehhez járul, hogy a fejlődött kereskedelem bonyolódott viszonyaiból s az ország közgazdaságára való kihatásából igen sok oly kérdés merül fel, mely törvényes vagy hatósági intézkedést kíván, de melynek helyes megítéléséhez csakis a kereskedőnél található szakértelem kívántatik.

E körülményekre való tekintettel a mindinkább oszladozó magán testületek mellett több országban hivatalból — megfelelő törvény vagy kormányrendelet alapján — alakítottak kereskedelmi testületeket, az úgynevezett *kereskedelmi kamarákat* (Handelskammern).*) E kamarákhoz a részökre kijelölt területen lakó valamennyi kereskedő tartozik annyiban, hogy azok fentartásához meghatározott külön adó fizetésével hozzájárul s a kamarai, azaz testületi ügyek vezetésével megbízott egyéneknek, az úgynevezett *kamarai tagoknak* (Kammermitglied, Kammerrath) megválasztására szavazatával befoly, vagy legalább befolyhat. A kamarai tagok elnököt választanak, kinek vezetése alatt tanácskozásaikat tartják, és tisztviselőket alkalmaznak (a főtisztviselőre, t. i. a *kamarai titkárra* — Kammer-Secretär — nézve néhol csak a kormány jóváhagyásával) a felmerülő irodai munkák végzésére.

A kamarák működése rendszeresen abban áll, hogy nyilvántartják a területükön lakó kereskedőket; adatokat gyűjtenek a kereskedésnek s a kereskedés egyes ágainak menetéről és alakulásairól, a mely adatokat megfelelő magyarázó fejtegetésekkel időnkint a kormányhoz intézett jelentés alakjában közléteszik; javaslatokat terjesztenek a kormány s az egyes hatóságok elé a kereskedés fejlesztése és előmozdítása érdekében; mint szakértő testületek véleményt adnak a kormánynak, a hatóságoknak s a bíróságoknak kereskedelmi természetű kérdésekben; előmozdítják a kereskedelmi szakoktatás ügyét; közreműködnek a kiállítások rendezésénél; bizonyos ügyekben és alkalmakkal képviselik a hozzájuk tartozó kereskedők összességét.

Ugyancsak a kamarák végzik néhol az *árúvédőjegyek, mustrák és minták* (Schutzmarken und Muster) bejegyzését. A legtöbb mivel

*) A kereskedelmi kamarák több országban a hasonló okokból keletkezett *iparkamarákkal* (Gewerbekammern) egyesítve vannak.

ország törvényei szerint ugyanis az olyan jegyet vagy jelvényt, melyet valamelyik kereskedő első kezdett használni egyes áruinak megjelölésére, s az olyan mustrát vagy mintát, melyet először alkalmazott, tiltva van más kereskedőnek vagy iparosnak használni, illetőleg utánozni; az elsőre nézve azért, mivel a védőjegy illetéktelen használata a vevők félrevezetésére szolgálna; a másodikra nézve hasonló okból és mivel a mustra vagy minta első előállítása nem ritkán többé-kevésbé jelentékeny költséggel jár. A kizáró használati jog az által szereztetik meg, hogy az illető a védőjegyet, mustrát vagy mintát a kamaránál leteszi s a maga nevére bejegyezteti, a miért bizonyos megállapított díj fizetendő.

171. A mily arányban fejlődött a kereskedelem és fokozódott annak befolyása a népek közgazdaságára, azon arányban kellett mindinkább tárgyát képeznie a kormányok és törvényhozások figyelmének és gondozásának is.

Régebbi időben, mikor a kereskedők maguk is a korlátozásban s az elzárkózásban keresték tevékenységök sikerének feltételeit, a kormány s a törvényhozás volt az, mely mindenféle vámokkal és illetékekkel a kereskedés szabad menete elé akadályokat gördített s a testületek alkotta kizáró és korlátozó szabályokat szentesítette, a törvény tekintélyével megvédte. Egyes népek azonban, melyeket a körülmények a kereskedés űzésére tereltek, csak saját országukat zárták el a behozatali kereskedés ellen, de annál erősebben törekedtek fejleszteni kiviteli és közvetítő kereskedésüket, melynek érdekében hajóhadakat tartottak, háborúkat viseltek, hódításokat tettek és gyarmatokat alapítottak. A mivelődés s a közgazdaság fejlődésével más népek is kiléptek a verseny terére és ki akarták venni részüket a jutalmazó nemzetközi kereskedésből.

Az általános versengés a szabadabb mozgást, a szabadságot követelte, az érvényre jutó szabad szellem pedig megtörte a korábban létezett kiváltságokat és lerombolta a kereskedelem szabad fejlődésének útjában álló akadályokat.

De minél erősebb lett a verseny harcza, annál inkább feladatukká lett a kormányoknak és törvényhozásoknak, hogy a kereskedés fejlődését ne csak a létezett akadályok elhárításával, hanem tényleges alkotásokkal is előmozdítsák.

172. Az új irány a vásárujgy előmozdításában nyilvánult legelőször. A kormányok védelmet nyújtottak a vásári forgalomnak.

A vásáron való adás-vételt megengedték azoknak is, kiket rendes kereskedés üzésére nem bocsátottak volna az országba, sőt több-nemű kiváltságok adásával még csábították is az idegeneket az egyre szaporodó vásárok látogatására. Majd a kereskedelem érdekében a jogszolgáltatás és bíráskodás terén következtek reformok. Szabályozták a kereskedelmi ügyeket a kereskedelmi, váltó- és csőd-törvények alkotása által. Lehetővé tették a kereskedelmi természetű perek gyorsabb és szakszerű elbírálását, a mennyiben az ilyen pereket külön bíróságok elé utalták, mely bíróságokat egészben vagy részben nem jogvégzett bírákból, hanem a gyakorlati kereskedés terén működő szakférfiakból alakítottak meg, és figyelemben részesítendőknak nyilvánították a kereskedés körében képződött szokásokat is.

Különösen hathatós eszköz kínálkozott a kereskedés fejlesztésére a közlekedésügy fejlesztésében. A kormányok fel is használták ez eszközt, és evvel igen nagy szolgálatot tettek a kereskedelemnek, közvetve pedig az egész közgazdaságnak.

Az egyes országok határain belül tehát a szabadság lett a jelszó s a kereskedelmi érdekeknek hathatós fejlesztése. Kifelé pedig a kormányok kereskedelmi és vámszerződések kötése útján törekedtek és törekszenek megvédeni és előmozdítani saját országuk kereskedelmének érdekeit.

173. A sok ágú kereskedelmi ügyek gondozása több országban a kormány egyik külön tagjára, a *kereskedelemügyi miniszterre*, s az ennek vezetése alatt álló *kereskedelemügyi ministeriumra* van bízva, melyet működésében a kereskedelmi kamarák vagy külön szervezett és tapasztalt kereskedőkből álló *szakértő testületek* (gazdasági tanács, Wirtschaftsraht, Board of trade, Conseil supérieur de commerce), egyes kérdésekben külön meghívott szakértő bizottságok (Enquête) javaslataikkal és véleményadásukkal támogatnak.

174. A nemzetközi kereskedelmi forgalom fokozódásával minden kereskedő országra nézve előáll annak szüksége, hogy a többi országok fő piaczaín és kikötőhelyein oly hivatalnokot alkalmazzon, ki az illető hely kereskedelmi viszonyait folytonosan figyelemmel kísérrje, azokról kormányának időnkint jelentést tegyen, a hazulról hozzá folyamodó kereskedőknek az illető piac üzleti, forgalmi és hitelviszonyairól megbízható felvilágosításokat adjon, a székhelyén tartózkodó vagy ott átutazó honbeli kereskedőknek és

hajósoknak védelmet nyújtson, esetleg azok peres ügyeiben bíraskodják is, vagy legalább az illető ország törvényszékeinél és hatóságainál érdekökben közbenjárjon.

A kormányok által idegen országokban ily hivatási körrel alkalmazott egyéneket általában *consuloknak* nevezzük. A kormányuktól nyert kisebb-nagyobb hatáskör szerint különbség van a *fő consulok* (General-Consul) s az *al consulok* (Viceconsul) között. Az elsők többnyire különösen fontos helyeken, a kereskedés fő piaczaín (Emporium), vannak alkalmazva, míg az utóbbiak csekélyebb fontosságú helyeken működnek s az elsők alá rendelvek. Némely helyen nem valóságos consulok, hanem ezeket helyettesítő *consuláris ügynökök* (Consular-Agent) vannak alkalmazva.

A consulok nem mindig azon ország fiai, melynek kormányától megbízásukat veszik. Sőt a legtöbb helyen az illető országban honos tekintélyes kereskedők sorából választják az idegen országok consuljaikat. Ennek értelmében különbség van a *hivatásos consulok* (Berufs-Consulen, Consules missi) s a *választott* vagy *tiszteletbeli consulok* (Wahl-Consulen, Consules electi) között. Az elsők valóságos hivatalnokok, kik kormányuktól rendes fizetést kapnak; az utóbbiak csak tiszteletbeli hivatalnokok, kik rendes fizetést nem kapnak, de némely hivatalos működésükért, épp úgy mint az elsők, megállapított díjakat szedhetnek az érdekelt felektől.

Tekintettel a consulok fontos hivatására az idegen országban, azok csak az illető ország uralkodójának jóváhagyásával kezdhetik meg és folytathatják működésüket. E jóváhagyást, mely a consul kinevezési okmányára iratik, „*exequatur*“ szóval jelölik.

2. A vásárok.

175. Abban az időben, mikor a kereskedés még nem volt annyira kifejlődve mint mai nap, és mikor a közlekedés még sok veszélylyel és nehézséggel járt, a szükség s a szokás oly intézkedést teremtett, hogy a vevők s az eladók egyes helységekben bizonyos előre megállapított napokon és helyen tömegesen összejöttek, az eladók az erre kijelölt helyen kirakták áruikat, a vevők pedig hosszabb időre itt fedezték szükségletüket.

A vevők és eladók ily tömeges összejövetelét és magát a helyet is, hol az összejövetel történik, általában *vásárnak* (Markt) nevezzük, még pedig *heti vásárnak* (Wochenmarkt) azt, melyet

egy-egy községben hetenkint egyszer vagy kétszer tartanak, s melyet csak a helybeli s a legközelebbi környéken lakó vevők és eladók szoktak látogatni; *országos vásárnak* (Jahrmarkt) azt, melyet nagyobb városokban évenként korlátolt számban tartanak, és melyet az eladók s a vevők távolabbi vidékről is látogatnak.

A vásárok keletkezése és fejlődése szoros összefüggésben áll az egyházi ünnepekkel, nevezetesen a búcsújárással. Búcsújárások alkalmával egyes helyeken és bizonyos napokon sok nép szokott összeseregleni; az ilyen összesereglés pedig jó alkalmúl kínálkozott a termelőknek s a kereskedőknek áruik eladására, különösen azért is, mivel a búcsúzókkal tartván, biztosabban szállíthatták áruikat, mintha magukra utaztak volna.

Egyes híres búcsújáró helyek vásárai is híresek lettek és távoli országokból is oda csalták a vevőket s az eladókat. Mint-hogy pedig a nagy csődületből és forgalomból az illető városnak, sőt az illető országnak is nagy haszna volt, a hatóság különös intézkedésekkel még fokozni törekedett a vásár látogatottságát. Így a hatóság czélszerű rendeletekkel szabályozta a vásári forgalmat, gondoskodott a vásárra s a vásárról haza utazó kereskedők védelméről, külön bíróságot rendelt, mely a vásáron előfordult peres ügyeket sok formaság nélkül gyorsan elintézte stb.

A jelzett körülmények és intézkedések alapján egyes városok vásárai a nemzetközi forgalomra nézve is igen nagy fontosságot nyertek. Ily híres és nagy vásárok (Messen), melyeket a kereskedők távoli országokból is látogatnak, és melyek a kereskedés egyik-másik ágának menetére, valamint egyes czikkek árának alakulására nagy befolyást gyakorolnak, még ma is tartatnak különösen Lipsében, Majna és Odera melletti Frankfurtban (Németország), Nisni-Nowgorodban (Oroszország), Kjachtaban (Szibéria), Mekkában (Arábia), Hurdvárban (Hindosztán), stb. Nagyon híresek voltak régebben a budapesti s a debreczeni vásárok is. A békésgyulai vásár még ma is fontos szerepet játszik a sertéskereskedésre nézve.

176. A közlekedésügynek és evvel együtt a forgalomnak szinte meseszerű fejlődése óta a vásárok, még a leghiresebbek is, nagyon sokat vesztek egykori fontosságukból. A megszokás még fentartja azokat, de az adás-vevés ma már éppen nem pontosúl össze tömegesen ezek alkalmával, hanem túlnyomó nagy részben a vásárokon kívül bonyolódik le.

Azonban ha a fogyasztóra nézve jó közlekedési utakkal és intézményekkel bíró vidéken a vásár ma már jó részben nélkülözhető is, bizonyos tekintetben még mindig megvan annak fontossága a kereskedőre nézve, ki mégsem lehet meg egészen a kereskedő társaival való személyes érintkezés nélkül. A vásár nem csak e személyes érintkezésre nyújt neki alkalmat, hanem azt is lehetővé teszi, hogy üzletága egész menetéről, az ármozgásra befolyást gyakorló viszonyokról, a kereslet és kínálat alakulásáról és a rendelkezésre álló cikkek mennyiségéről és minőségéről gyorsan tájékozódjék.

A kereskedelemnek most jelzett igényei a tulajdonképi vásárok mellett a vásárok némely új fajainak keletkezésére szolgáltatnak okot.

Igy a modern kereskedelemre nézve nem csekély fontosságot nyertek a *speciális vásárok*, melyek majd egy, majd más alkalommal, majd egy, majd más városban, némely városban pedig bizonyos időben rendszeren tartatnak. Az ilyen vásárokon, mint például a Bécsben, rendszeren közvetlenül aratás után, rendezett *nemzetközi gabona- és magvásáron* (internationaler Getreide- und Saatmarkt), csakis az illető cikk iránt érdeklődő termelők és kereskedők — az elsők rendszeren csak mustrákkal — jönnek össze néha távoli országokból is, még pedig nem annyira adás és vétel kedvéért, mint inkább azért, hogy személyes érintkezés útján új összeköttetéseket szerezzenek, egyfelől a termés, másfelől a szükséglet viszonyai iránt tájékozódjanak, a várható üzleti conjunktúra feltételeivel megismerkedjenek. Hasonló speciális vásárokat egyik-másik kereskedelmi cikkre nézve különösen Németország különböző városaiban ma már nagy számban tartanak.

177. Bizonyos tekintetben a vásárokéval rokon szerepe és jelentősége van a *kiállításoknak* is. — Nemzetközi, országos, vidéki, speciális kiállítások; internationale, Landes-, Regional-, Special-Ausstellungen. — A kiállításokon különösen az iparosok mutatják be a nagy közönségnek az ipari termelésben tett haladásukat, feltüntetve egyszersmind, mely cikkekre nézve, milyen mértékben és minőségben és milyen árak mellett képesek megfelelni a fogyasztók szükségleteinek. A kiállítások nagy mértékben fokozzák a nemzetek, osztályok és egyesek versengő törekvését, megismertetik az iparosokat iparuk mindenkori haladásával, kiemelik az egyes embert s

az egyes nemzetet elszigetelt szűk köréből, az értéktermelő munkára, annak áldására és szükségeire irányítják az emberek figyelmét, és azért igen fontos szerepet játszanak a népek mai közéletében. E szerepök mellett csak másod sorban jöhetnek tekintetbe a kiállítás alkalmából előforduló adás-vételi ügyletek, valamint a kitüntető érmek és okmányok is, melyeket egy e végből kirendelt *bíró* bizottság (Jury) a legjelesebb czikkek kiállítóinak odaitél.

178. Ugyancsak a nagy kereskedői forgalom igényeinek szolgálnak a némely nagy kereskedő városban időnkint rendezett *árúárverezések* (Waren-Auctionen). Az amsterdami és londoni nagykereskedő czégek, melyek a tengeren túl termelt gyapjú, kávé, indigo, prémbőr és más tömeges czikk behozatalát eszközlik, e cikkeket többnyire megfelelő időben rendezett árverezéseken adják el. Az árverezés megtartását már hónapokkal előbb széles körben közhírré teszik és mustrákat is adnak a kalapács alá kerülő áruk-ból. Ilyenkor a helyben lakó nagy számú bizományos felajánlja szolgálatát a távol lakó kereskedőknek, kik a bizományosok közvetítésével szükségletüket első kézből fedezhetik. Az eladó szívesen veszi igénybe az auctiót, mivel így rövid idő alatt és kész fizetésért túladhatható tömeges készletein; a vevő pedig itt szerezheti be legolcsóbban az üzletében szükséges cikkeket. Az auctión elért árak rendszeresen irányadók az illető czikk árának legközelebbi alakulására.

179. A vásárszerű kereskedelmi intézmények között különösen nagy fontossággal bír a *tőzsde* (Börse).

Már kisebb helységben is, melynek csak némileg élénk kifelé irányuló kereskedése van, azt látjuk, hogy a kereskedők valamely nyilvános helyiségben vagy éppen köz téren össze szeretnek és össze szoktak jönni. Az ilyen összejövetelek alkalmával beszélnek meg egymással ügyeiket és itt szereznek értesülést az üzleti hírekről s az üzlet körében előfordult vagy annak menetére befolyást gyakorló eseményekről. Az összejövetel igen gyakran adás-vételi ügyletek kötésére is szolgáltat alkalmat, különösen oly árukat illetően, melyeket nagy mennyiségben kicsiny mustra alapján is lehet adni-venni, minők a gabonaművek és némely más nyerstermények, egyes iparcikkek, mint péld. szesz, cukor, liszt, és legfőképp a látatlanban is adható és vehető képzeleti árúk: az érmék, váltók és értékpapírok. Ugyancsak az ilyen összejövetelek alkalmával elintézhető a fuvarozások és biztosítások elvállalása is.

A megszokás utóbb szabálylyá válik, és a kereskedő meg sem tud lenni a mondott összejövetelek nélkül. A személyes érintkezés élénksége ösztönt ad az üzérkedésre, ennek növekedése pedig szükségesnek tünteti fel magának az összejövetelnek és az ott való üzérkedésnek szabályozását. Az összejövetelben rendszeren részt vevők egyletté alakulnak, egy közös pénztárba tagdíjakat fizetnek, közös költségen külön házat építenek és abban nem ritkán fényes termeket rendeznek be az összejövetelek számára, bizottságot választanak saját körükből, mely az összejöveteleket vezeti, az itt nagyban szereplő alkuszok működését ellenőrzi, az üzletkötés feltételeit megállapítja s az esetleg előforduló peres ügyeket mint választott bíróság rövid úton elintézi.

Az ekkép szervezett összejöveteleket és magát a helyet is, hol azok történnek, *tőzsdének* (Börse) nevezzük.

180. A tőzsde szerepe és működése különösen a nagy városban, a piac jelentősége szerint, idővel mindinkább fokozódik. Minél tekintélyesebbek, tőkében gazdagabbak és vállalkozóbbak a tőzsdelátogatók: annál inkább válik az illető tőzsde a nagy kereskedői és ipari vállalkozások termőhelyévé, sőt az ország pénzügyeinek és gazdasági viszonyainak szabályozójává. Az állami adósságok kötvényei, a nagy vállalatok részvényei itt kerülnek eladásra és itt forognak kézzől-kézre. Az ország nyersterményei itt keresik a vevőt, hol a kereslet és kínálat közvetlenül érintkezik. A kereskedő itt fedezi idegen érmékben való szükségletét, és ide viszi az áruért külföldről kapott váltót, biztos lévén felőle, hogy a tőzsdén mindig talál tőkepénzest, ki ezt leszámítolja, kereskedőt, ki megveszi, hogy vele külföldön fizetést teljesítsen. A nagy kockázattal járó, de gyorsan és fáradság nélkül lebonyolódó ügyletekből eredő nyereség a szerencsejáték ingerével hat a kereskedés körén kívül álló körökre is, és a tőke a nagy számú bizományos és alkusz közvetítésével a tőzsdéhez özőnlík, hol — legalább látszólag — könnyen elérhető nyereség kecsegtet.

Igy válik a tőzsde az áruk és más értékek nagy piaczává, hol a fel-felmerülő és gyorsan terjedő politikai és gazdasági természetű hírek hirtelen döntő befolyást gyakorolnak az üzérkedők hangulatára. Ezek vélekedése, jó vagy rossz üzleti conjuncturára való számítása majd felszökteti, majd leszállítja az árakat, melyek alakulása az üzleti és különösen a tőzsdei élet gyors lüktetésénél fogva csakhamar

kihat a tőzsdén kívüli piacra is. A hausse és baissé hirtelen változása, a szerint, a mint a tőzsdelátogatók és ott üzérkedők tömege az egyik vagy másik irányzatra számítva kötötte ügyeleit, nagy nyereséget hoz a piacznak, de nem ritkán *válságot* (Krisis), azaz tömeges bukásokat von maga után.

181. A tőzsde és annak működése már a közrend tekintetéből sem kerülheti ki a kormány figyelmét, de kétszeresen magára vonja azt most vázolt fontos gazdasági szerepénél fogva. Erre való tekintettel a kormány a legtöbb országban fentartja magának a tőzsde-tagok közgyűlése vagy annak *választmánya* (tőzsdetanács vagy előljáráóság, Börsenvorstand, -rath, Börsenälteste) által alkotott *tőzsdei rendszabálynak* (Börsenordnung) jóváhagyását, néhol külön törvénynyel szabályoztatja a *tőzsde választott bíróságának* (Börsenschiedsgericht) hatáskörét, jogosultságát és eljárását, és külön *biztos* (Börsen-Commissär) kiküldése útján ellenőrzi a tőzsde egész működését.

Ott, a hol a kormány részéről ily ellenőrzés gyakoroltatik, csakis a hatósági ellenőrzés alatt álló tőzsdét tekintik szabályszerű, hivatalos tőzsdének, míg a rendesen alsóbb rendű kereskedőknek, üzérkedőknek és alkuszoknak szabályozatlan összejövetelei *zug-tőzsdéknek* (Winkel-Börsen) mondatnak és a forgalom alakulására lényeges befolyást nem gyakorolnak.

182. A tőzsde előljáráóságának működése általában a tőzsdei rend fentartására irányul. Ezen felül az előljáráóság nevezi ki a tőzsdén működő alkuszokat és állapítja meg ezek bejelentései alapján a tőzsdén adott és vett árúk árfolyamát, mely hivatalos *árfolyamjegyzékekben* (amtliches Coursblatt) közzé tétetik. Ugyancsak az előljáráóság állapítja meg részint tényleg létező szokás alapján, részint az érdekeltek és szakértők meghallgatása mellett a *tőzsdei szokásokat* (Börsen-Usancen), melyek a tőzsdén történő kötéseknel, de nagy mértékben a tőzsdén kívül is, a szerződésnek hallgatagon elfogadott feltételei gyanánt szolgálnak. Az előljáráóság állapítja meg időről időre a különböző termények azon minőségét is, mely, ha külön kikötés nem történt, az ügylet teljesítésénél alapúl veendő (*usanceszerű minőség*, Usance-mászige Qualität). Végül rendesen az előljáráóság tagjai működnek mint bírák is az előforduló peres esetekben, és mint szakértők üzleti természetű kérdéseknek, vagy árúk minőségének megítélésénél.

183. A tőzsdei összejöveleteket majdnem mindenütt csak hétköznapon a déli órákban tartják. A hivatalos üzleti idő kezdetét és végét csengetyűvel jelzik. A hivatalos időn kívül kötött ügyletek nem is hivatalos természetűek (*magán-forgalom*, Privat-Verkehr).

Némely tőzsdén külön bekerített hely van a gyűlés-teremben kijelölve a tőzsdei alkuszok számára, melynek *parquet* a neve, míg maga a kerítés *corbeille* (Schranken) nevet visel. A terem többi része s az itt tartózkodó üzérkedők összessége *coulisse*-nak mondatik.

A tőzsdei forgalom tárgyait vagy ideális árúk (pénzek, váltók, értékpapírok), vagy valóságos árúk teszik. Az első esetben az illető tőzsdét *érték-tőzsdének* (Effecten-, Fonds-Börse), a másodikban *árú-tőzsdének* (Waren-Börse) mondjuk. A kettő egyesítve is lehet egy előljárásság vezetése alatt.

Oly helyeken, hol a forgalomban egyes czikk különösen nagy szerepet játszik, az e czikkal üzérkedők újabb időben nem ritkán külön tőzsdét alkotnak. Ilyen speciális tőzsdék, melyek többnyire nem tartanak minden nap összejövetelt, Londonban a kőszén-tőzsde (Coal-Exchange), a hajózási és biztosítási tőzsde (At Lloyd's), New-Yorkban a pamut- s a kőolaj-tőzsde, Lipszében a „Messe“ idején a fonál-tőzsde stb.

3. A vámügy.

184. Azon különféle illetékeket, melyeket valamely árú után, midőn valamely meghatározott területre be- vagy onnan kilép, fizetni kell, általában *vámoknak* (Zoll, Mautgebür) nevezzük.

A régebbi időben nagyon sokféle czimen szedett vámok közül ma már nagyon sok el van törölve.

Az egyes országok határain belül vám czimén ma már csak az erre jogosított városok kapujánál vagy *vámsorompójánál* (Maut-schranken) szedett *kövezetvám* (Pflastermaut), egyes hidaknál *hidvám* (Brückenzoll) és egyes utakon *útvám* (Wegzoll) fizetendő. E három fajta illeték nem is annyira vám, azaz nem a pusztá be-, ki- vagy átszállításnak megadóztatása, mint inkább — hasonlóan a helypénzhez és némely más e fajta illetékhez — a városi kövezet, a híd, az út használatának díja, és kellő határok között a forgalmat nem nagyon terheli.

A kövezetvám, a hidvám s az útvám többnyire vagy szekér és ló szerint, vagy a szállított teher súlyegysége szerint van megállapítva.

185. Sokkal fontosabb már és különösen a nemzetközi kereskedés menetére igen lényeges befolyást gyakorol a tulajdonképi *vám* (Zoll), azaz azon illeték, melyet a külföldről behozott vagy külföldre kiszállított áruk után az ország kincstára részére kell fizetni.

E vámot *kiviteli vámnak* (Ausfuhrszoll) nevezzük, ha külföldre szállított áru után, *behozatali vámnak* (Einfuhrszoll), ha külföldről behozott áru után, *átviteli vámnak* (Transitzoll, Durchfuhrszoll), ha az országon átmenő áruk után fizetendő.

Kiviteli és átviteli vámot ma már kevés állam szed, az elsőt is csak egy-két fajta czikk, főképp nyerstermény (péld. a papirgyártáshoz való rongy) után.

186. Régebben, és részben még ma is, a vámot az áruk értéke szerint az érték bizonyos százalékaiban állapították meg, például úgy, hogy valamely áru után annak' behozatala alkalomával az áru értékének 10%-a volt vámdíj gyanánt fizetendő. Az ekkép megszabott vámot *érték szerinti vámnak* (Wertzoll, Zoll ad valorem) nevezzük.

Mivel azonban az áruk értékének helyes meghatározása sok nehézséggel jár s a vámszedő hivatalok sok önkénykedésére szolgáltat alkalmat, az érték szerinti vámokat ma már mindinkább mellőzik, és a vámok megállapítása súly alapján történik. E végből az összes árukat faj, minőség és hozzávetőleges érték szerint jegyzékbe foglalják és minden egyes árúra vagy árúcsoportra nézve külön-külön megállapítják, hogy annak bizonyos súlyegysége, péld. 100 kilogrammja után mekkora vám fizetendő. A törvényhozás által elfogadott ezen jegyzéket az árúnkint vagy árúcsoportonkint megállapított súly szerinti *vámtételekkel* (Zollsatz) együtt *vámtarifának* (Zolltarif) nevezzük, magát az ekkép megállapított vámot pedig *súly szerinti vámnak* (Gewichtszoll, spezifischer Zoll) mondjuk.

187. A vámok rendeltetése és célja szerint különbséget teszünk az olyan vámok között, melyeket valamely állam csak azért szed, hogy ebből magának kisebb-nagyobb jövedelmet szerezzen, és azok között, melyekkel a törvényhozás befolyást akar gyakorolni a külkereskedés és evvel együtt a belföldi termelés menetére.

Ha a vám oly árukra van kivetve, melyeket az illető állam okvetetlenül külföldről kénytelen behozni, mivel benn az országban nem termelhetők, mint péld. európai államban az úgynevezett

gyarmatárúk, vagy ha a másnemű árúkra vetett vám oly mérsékelt, hogy a külföldi árúk behozatalát nem nehezíti meg lényegesen, és így a vám inkább adónak tűnik fel, mely az első esetben a belföldi fogyasztókat, a másodikban a külföldi termelőket terheli: akkor a vámot *pénzügyi vámnak* (Finanzzoll) nevezzük.

A kereskedelem és általában a közgazdaság szempontjából sokkal fontosabb ennél az olyan vám, melyet a törvényhozás a végből ró valamely külföldi terményre vagy iparczikkre, hogy ezt a vámmal jelentékenyen megdrágítván, ugyanezen czikk belföldi termelőit a verseny ellen megvédje és ez által a belföldi termelést fejleszse, vagy ott, hol az illető czikk különben bármely okból nem is volna termelhető, a termelést lehetővé tegye. Az ilyen vámnak *védővám* (Schutz Zoll) a neve. Ha pedig a vám oly nagy, hogy az avval sujtott külföldi czikk, drága volta miatt, az országba be sem hozható, akkor *tiltó* vagy *kizáró vámnak* (Prohibitivzoll) mondjuk.

A védővámok sorába tartozik rendesen a kiviteli vám is, mely leginkább az iparilag feldolgozható nyersterményekre oly végből vettetik, hogy a hazai ipar olcsóbban juthasson azokhoz mint a külföldi, vagy hogy azok ki se legyenek vihetők.

Ugyancsak a védelem céljából, még pedig azért, hogy a hazai kereskedelem bizonyos irányban fejlesztessék, ugyanazon czikkre néha más vámot állapítanak meg, ha az például bizonyos kikötőn át, vagy hazai hajókon közvetlenül a tengeren túli országokból hozatik be, és ismét más vámot, még pedig nagyobb, ha más úton kerül be az országba. Ekkor ugyanis a vám különböző volta nagy befolyást gyakorolhat az illető kikötő, vagy a hazai hajózás fejlődésére. Az efféle vámot *különbözeti vámnak* (Differentialzoll) mondjuk.

188. A vámnak most jellemzett természetéből kitűnik, hogy valamely ország magas behozatali vámok alkalmazásával nagyon megnehezítheti, vagy éppen lehetetlenné teheti más ország terményeinek és készítményeinek behozatalát. Vannak idők, mikor az egyes országok a jelzett módon csakugyan elzárják egymás elől határaikat. Mindenik ország kizárólag a maga érdekei szempontjából állapítja meg saját vámtarifáját (autonom tarifa), és mint mondani szokták, *vámháborút* (Zollkrieg) indít a többi országok vagy egyes országok ellen.

Ámde a kereskedelem s a gazdálkodás fejlettségének mai

fokán teljesen lehetetlen, hogy az egyes országok egymás ellen egészen elzárkózzanak; sőt kisebb-nagyobb mértékben oly felfogás is válhatik uralkodóvá, mely a nemzetközi kereskedés minél szabadabb fejlődésében látja az egyes nemzet gazdasági felvirulásának legbiztosabb eszközét (*szabad kereskedelmi rendszer* — *Freihandels-System* — ellentétben a *védő rendszerrel* — *Schutzsystem*).

A nemzetközi kereskedelem menetének biztosítása céljából az egyes államok hosszabb vagy rövidebb időre szerződéseket kötnek egymással. Az efféle szerződésekben kölcsönösen kötelezik magukat, hogy egymás hajóit, alattvalóit, különösen kereskedőit és árúit egymás kikötőibe és területére bizonyos feltételek alatt és részletesen megállapított díjak és illetékek lefizetése mellett bebocsátják és jogvédelemben részesítik; *kereskedelmi és hajózási szerződések* (*Handels- und Schifffahrtsverträge*). A vámviszonyokat illetőleg vagy külön szerződés köttetik, mely részletesen felsorolja, hogy mely árúk vihetők be a másik országba *vámmentesen* (*zollfrei*), melyek csak bizonyos megállapított vám lefizetése mellett — *tarifa-szerződés* (*Tarifvertrag*); — vagy pedig, a mennyiben a szerződő államoknak más államokkal már van szerződésök, az új szerződésben csak annyi mondatik ki, hogy a szerződő államok egymást kölcsönösen mindazon kedvezményekben részesítik, melyeket más államoknak biztosítottak, vagy biztosítani fognak — *szerződés a legnagyobb kedvezmény alapján* (*Meistbegünstigungs-Vertrag*).

A kereskedelmi, hajózási és vámszerződések rendszeresen részletesen megállapítják a módot is, mely a vámok beszedésénél követendő.

Annak hiteles kimutatása végett, hogy valamely árú szerződéses államból ered, a bevívó úgynevezett *származási bizonyítványt* (*Ursprungs-Certifikat*) köteles bemutatni, melyet az erre kirendelt hatóságtól vagy hivataltól kaphat.

189. Azon területet, melyen belül az árúk minden vámfizetés nélkül mozoghatnak, *vámterületnek* (*Zollgebiet*) nevezzük. A vámterület több ország területét is foglalhatja magában, ha az illető országok szerződés útján egyetlen vámterületté egyesültek (*Ausztria-Magyarország*).

Az egyik vámterületről a másikra vezető utak *vámútnak* (*Zollstrassen*) mondatnak. A vámútnak s az ország határán az állam *vámhivatalokat* (*Zollämter*) tart fenn, melyeknél minden

behozott árú (a kiviteli vámra nézve az illető kivitt árú is) bejelentendő és bemutatandó. A bejelentés irásban történik és magában foglalja az illető árúnak részletes leírását, illetőleg fajának és mennyiségének megjelölését is (*vámbevallás*, Zolldeclaration). A vámhivatalnokok megvizsgálják az árút s a tarifa alapján megállapítják a fizetendő vámot, melyhez rendszeren a vizsgálatért, megmérésért, lepecsételéért stb. még külön díj is jár.

A határterületet az állam különös felügyelet alatt tartja (*vámőrök*, Zollwächter), oly végből, hogy az árúk *becsemprészését* (Schmuggel), azaz a vámfizetés elkerülésével való behozatalát, megakadályozza.

190. Az elvámolás a kereskedelmi forgalmat nem csak terheli a fizetendő díjakkal, hanem másképp is akadályozza. E teher és akadály lehető könnyítésére több rendbeli intézkedések szolgálnak.

Az elvámolás nem csak a határon, hanem az ország több városában felállított vámhivataloknál is eszközölhető, mely esetben a behozott árú a határtól a belső vámhivatalokig *hivatalos zár* (Zollverschluss, Plombe) vagy őrizet alatt megy.

Egyes kikötővárosokba, a hajózási forgalom könnyítése érdekében, vagy egyes határszéli városokba az árúk vámentesen hozhatók be és csak akkor esnek elvámolás alá, mikor a város területéről az ország belsejébe szállítatnak. Az ilyen városokat *szabad kikötőknek* vagy *vámkülzeteknek* (Freihäfen, Zollausschlüsse) nevezzük.

A vámentes behozatal magára a kikötőre vagy egyes, felügyelet alatt álló raktárakra is szorítkozhatik, úgy hogy a vám csak akkor fizetendő, ha az árú a kikötőből vagy raktárból az ország területére vitetik, de elmarad akkor, ha az árú ismét külföldre szállítatik (*szabad kikötő, szabad raktár, közraktár*, Freihäfen, Docks, Entrepôts).

A kereskedő sokszor bizonytalan eladásra, például vásárra visz árúkat valamely országba, a mikor a bevitelnél még bizonytalan, vajjon az árúk benn maradnak-e az országban, vagy ismét ki- vagy visszavitetnek-e. Az efféle árúk vagy vámentesen vihetők be, természetesen megfelelő ellenőrzés mellett, vagy pedig az érték fizetett vám az ismét kivitelnél visszatérítettik (*vámvisszatérítés*, Rückzoll, Zollrestitution).

Némely fogyasztási cikkek után, (szesz, cukor), a mennyiben benn az országban fogyasztatnak, külön fogyasztási adót kell a termelőnek fizetni. Egyes országok a fizetett adót visszatérítik, ha az illető cikk külföldre megy; sőt fejleszteni és fokozni akarván

az illető cikk kivitelét, a visszatérítést magasabbra szabják, mint a mennyit a tényleg fizetett adó tesz (*kiviteli díj*, Ausfuhrprämie, Exportbonification), mi által a cikk külföldön olcsón adható és jobban kelendő. Arra, hogy az állam valamely cikk kiviteléért közvetlenül díjakat fizetne, ma már alig van eset.

191. Az árúk ki- és bevitelére alkalmával némely országban a vámon kívül valamely más díj is fizetendő, mely azonban nem adóztatási természetű, hanem valamely hivatalos cselekmény díja. Így több cikkre nézve Oroszországban s a heringre nézve Svédországban még ma is fennáll azon intézkedés, hogy azok a ki-, illetőleg a bevitelnél hivatalos személyek által megvizsgáltatnak arra nézve, vajjon minőségök, súlyok vagy általában mennyiségök és csomagolási módjuk megfelel-e az e tekintetben megállapított követelményeknek. Az ilyen hivatalos szemléért, melynek megejtése után a kifogástalannak talált árú hivatalos bélyeget kap, külön díj jár, melynek *szemle-díj* (Braklohn, Brakerlohn) a neve.

Hasonlóképp külön díj jár némely országban a be- és kimenő árúk minőségének, mennyiségének, értékének és rendeltetési helyének hivatalos felvételéért; *statisztikai díj* (statistische Gebühr). Az így felvett adatokat az arra kirendelt hivatal összegyűjti és összeállítja, úgy hogy azok tanulságos képét adják valamely ország ki- és beviteli kereskedése alakulásának (*árú-statisztika*, Warenstatistik).

VII. A közlekedési eszközök és intézmények.

192. Ama szoros összefüggésnél fogva, mely a kereskedelem s a közlekedés között létezik, a legtöbb ország törvénye a fuvarozás iparszerű üzését kereskedői foglalkozásnak tekinti. De a fuvarozás nem csak összefügg, hanem rokon is a kereskedelemmel, a mennyiben a *fuvarozó* (Verfrachter, Frachtführer) mint vállalkozó közvetítő szerepet játszik a *feladó* (Befrachter, Aufgeber, Ablader) s a *czimzett* (Adressat, Destinatar, Empfänger) között. A vállalkozó kockázata itt, ha a fuvarozás szabad verseny tárgya, abban áll, hogy az elérhető *fuvarbér* (Frachtlohn) esetleg nem fedezi a költségeket, melyekkel a fuvarozó eszközök fentartása és bizonyos út bejárása össze van kötve. A kereskedői ügykezelés és eljárás tényleg nagy mértékben alkalmazást nyer a fuvarozási ügyletek lebonyolításánál is.

A fuvarozási ügylet és maga az egész közlekedés máskép alakul, ha a fuvarozás szárazon, közönséges szekérrel vagy vasúton, máskép ha vizen, folyóvízen, tavakon, tengeren történik.

1. A közönséges szárazföldi utak.

193. A legrégebbi utak többnyire a folyóvizek mentén keletkeztek, mint a hol a közlekedésnek a legkevesebb akadályokkal kellett megküzdenie. De az ember csakhamar megtanulta elhárítani a más irányban előtte torlódó természeti akadályokat is. Útát vág az ős erdőn keresztül, szétrombolja a sziklákat, áthidalja a vizeket és felhasználja a hegyek között a természet alkotta szorosokat. Legtöbb nehézséget a változó időjárás okoz, melynek az utak járható állapotára gyakorolt hatását feltöltés és többféle módú kövezés által még ma sem tudjuk egészen kielégítő módon elhárítani.

Az utak építésében és fentartásában az állam s a helyi hatóságok osztozkodnak. Az országot a főbb irányokban átszelő, vagy az egyes fontosabb vidékeket egymással összekötő és különösen hadviselési szempontból is fontos utakat, melyeket *országútnak* (Staats-, Land-, Poststraszen, Chaussée) nevezünk, az állam építeti és tartja jó karban. Főképp az ilyen utak szoktak kellően felszerelve lenni a tájékozódást könnyítő út- és mértföldmutatókkal, és leginkább ezeket használta fel mindenkor a kereskedelmi forgalom.

Az olyan utak építése és gondozása, melyek csak egyes vidékre vagy csak egyes községekre nézve bírnak fontossággal, az illető helyi hatóságokra van bízva (*megyei és községi utak*, Vicinalstraszen).

Az utak fentartása érdekében némely országban az érdekelt lakosok korábban *közmunkára* voltak kötelezve, azaz kötelesek voltak, vagy gyalog, vagy szekérrel is, az útjavító munkában meghatározott számú napokon át tényleg részt venni. E kötelezettség újabb időben pénzzel megváltható, és a váltásdíj külön adót képez. Az útfentartás költségeinek részbeli fedezésére szolgálnak továbbá a különféle *út-, híd- és kövezetvámok*, melyek fizetésére az illető úton közlekedők köteleztetnek.

194. A közönséges szárazföldi úton a közlekedés, a személyek és áruk szállítása közönséges szekereken történik (*tengelyen*

való szállítás, Beförderung zur Achse). Csakis újabb időben vétettek alkalmazásba külön e célra lerakott vas síneken mozgó és megfelelő szerkezetű, de különben lovak által vontatott kocsik is (közúti vasút, lóvonatú vasút, Pferde-Eisenbahn). De az ezeken való szállítás már egész berendezésénél fogva a vasúti szállítás keretébe tartozik.

Oly időben és helyen, a mikor s a hol a forgalom kevésse van kifejlődve, a személyek és áruk szállításával, a fuvarozással, egyes jószágtartó emberek csak alkalmilag, mellékkereset kedvéért, foglalkoznak. Épp azért az ilyen helyeken a szállítás nagyon bizonytalan, a szállítás ára, a fuvarbér, nagyon ingadozó. Ellenben élénk forgalommal bíró helyeken egyes vállalkozók már kizárólag a fuvarozás céljából tartanak kocsit-lovat, néha nagyobb számban is, a fuvarozást mint önálló kereseti ágat iparszerűleg üzik és annak érdekében több-kevesebb segédet is tartanak.

A rendes fuvarozó vagy csak akkor indul tetszés szerinti útra, ha megfelelő fuvarja akad, vagy bizonyos útszakaszon rendszeren járhatja szekerét, illetőleg szekereit, és így vállalja át a kínálkozó szállításokat. Mivel pedig a közönséges fuvarozó semmi esetre sem szokott lakóhelyétől nagyon messzire távozni, ott hol a szállítás csak közönséges szekéren történhetik, a személyek, és különösen a terhek szállítása nagyobb távolságra vagy a szállító ügynökök közvetítésével, vagy akkép történik, hogy maguk a bizonyos útirányban vagy irányokban működő és különböző helyeken lakó fuvarosok egymással összeköttetésbe lépnek és átadják egymásnak továbbítás végett az elvállalt terheket. Az utóbbi irányban korábban csaknem minden országban működtek egyes nagy kiterjedésű vállalatok.

195. A fuvarbér (Frachtlohn, Fuhrlohn) vagy általánosan, vagy súlyegységek szerint állapítatik meg. Függ az a megteendő út nagyságától, az utak minőségétől és számos más körülménytől, ezen felül pedig a kereslet és kínálat viszonyától is. Sokszor meg-esik, hogy oly kereskedő, ki gyakran és rendszeren küld árukat egyik helyről másikra, hosszabb időre bizonyos állandó fuvarbérben alkuszik meg valamelyik fuvarossal (accordieren).

A fuvarozási ügylet a közönséges szárazföldi úton való szállításnál többnyire nagyon kevés formaságokhoz van kötve és csak ott nyer rendezettebb alakot, hol nagyobb szabású vállalkozás forog fenn. Itt az ügylet néha fuvar-alkuszok (Fracht-Mäkler) köz-

velítésével köttetik, kiknek kialakult vagy a szokás által megállapított díj jár.

A kötött ügylet feltételei többnyire csak szóbeli úton állapíthatnak meg. De ott, hol a szállított áruk tulajdonosa azokat nem kíséri vagy kísérteti, a kötött ügylet főbb pontjait írásba szokás foglalni, melyet a legtöbb esetben egyoldalúan csak a feladó állít ki. Az efféle iratnak *fuarlevél* (Frachtbrief) a neve. A fuvarlevél magában foglalja a szerződés helyét és idejét, az átvevő címét, a szerződő felek nevét és lakóhelyét, az átadott darabok (hordók, zsákok, ládák stb.) külső leírását, illetőleg jeleit, s a bennök foglalt áruk általános megjelölését a mennyiség kitételével, és a feladó aláírását, mely nyomtatott fuvarlevél-mintákon szintén nyomtatva szokott lenni. Ki lehet téve továbbá a fuvarlevélben a kialakult fuvarbér is, ha ezt a címzett fizeti, a szállítás tartama, ha ez iránt a fuvaros felelősséget vállalt, és más az ügyre vonatkozó megjegyzés. A mennyiben a fuvaros fel van hatalmazva hogy a címzettől a küldemény árát, vagy ennek egy részét, vagy más a küldeményt terhelő összeget a feladó részére átvegyen, illetőleg hogy a küldeményt a címzettnek csak ezen összeg kifizetése után adja át, az összeg, melynek ilyenkor *utánvétel* (Nachnahme) a neve, szintén kiteendő a fuvarlevélben. A küldeményre vonatkozó közelebbi értesítést a feladó a címzettnek külön levélben szokta megadni, melyre a fuvarlevélben utalás lehet.

A fuvaros a szállítmánynyal együtt a fuvarlevelet is átadja a címzettnek, kinek minden tőle vett fizetést kívánatra nyugtáványozni tartozik.

196. Nagyobb szabású fuvarozó vállalat a feladónak az átvett szállítmányról *elismervényt* (*vevény*, *Recepisse*, *Ladeschein*) szokott adni, melynek tartalma, a dolog természetében fekvő módosításokkal, megfelel a fuvarlevél tartalmának.

Ha az elismervény, a vonatkozó törvényes szabályok értelmében, oly módon és oly célból van határozott névre vagy „*rendeleltre*“ kiállítva, hogy a fuvaros magát benne arra kötelezi, miszerint az árút az irat bármelyik jogos tulajdonosának kiadja, akkor az elismervénynek *rakjegy* (*Ladeschein*) a neve.

A rakjegy egyszerű hátirattal forgatható és arra szolgál, hogy tulajdonosa az árút, ennek tényleges átadása nélkül is, útközben eladhassa.

197. A fuvaros az átvett szállítmányért és annak helyes átadásáért felelősséggel tartozik és épp azért a szállítmányt út közben minden kitelhető módon gondozni köteles. Ezen általános kötelezettségen kívül, a kötött egyezmény alapján, felelősségre vonható a szállítási idő kellő betartására, bizonyos útirány követésére, a küldemény átrakásának kerülésére nézve is.

Különösen kötelezve van a fuvaros, hogy a feladó esetleges későbbi utasításainak egész addig, míg a küldeményt a czimzettnek át nem adta, pontosan engedelmeskedjék. A feladónak ugyanis az útban levő árú iránt *rendelkezési joga* (droit de suite) van, és megkövetelheti például a fuvarostól, hogy a küldeményt ne az eredetileg czimzettnek, hanem másnak, vagy egyáltalában ne adja át, útközi állomáson rakja le, vagy visszahozza. A mennyiben a fuvarosnak ily utólagos rendelkezésből kára vagy költsége eredne, azért a feladó természetesen kárpótlással tartozik.

A feladónak kötelessége, hogy a fuvarost mindazon kísérő iratokkal (péld. egészségrendőri bizonyítvánnyal, vámnyilatkozattal stb.) ellássa, mely a szállítás akadály nélküli eszközölhetése érdekében szükséges.

2. A vízi utak.

198. Az emberek általános közlekedésében épp úgy mint a kereskedelmi forgalomban a mindig tökéletlen szárazföldi útnál hasonlíthatatlanul nagyobb és fontosabb szerepet játszottak és játszanak a vízi utak.

A vízi utak e fontos szerepe különösen két körülményben leli magyarázatát. Először ugyanis a folyóvíz, a tó s a tenger már a maga természetes állapotában is olyan útnak mutatkozik, mely több-kevesebb veszélylyel ugyan, de minden munka és kiadás nélkül ingyen, készen használható. Második sorban a folyóvíz sodra, a tenger áramlása s valamennyi vízi úton a szél ereje semmi költségbe sem kerülő és a mellett kimeríthetetlen mozgató erőt is szolgáltat.

Nem ritkán azonban a vízi út is igényel szabályozást és különös berendezéseket. Igy különösen folyóvizeknél már az árvíz elleni védekezés érdekében is sokszor válik szükségessé a meder tisztítása és mélyítése *kotrás* (Baggern) és víz alatti *robbantás* (Sprengen) által, még gyakrabban magának a folyónak *szabályozása* (Regulierung), irányának megváltoztatása *gátak* (Dämme) emelése, *zsilipek*

(Schleuszen) alkalmazása és *átmetszések* (Durchstiche) által. Ugyancsak az árvíz elleni védekezés szolgált okot a mesterséges vízi utak: a *csatornák* (Kanäle) létesítésére.

Már a folyóvizeknél és tavaknál is szükséges a *kikötőhelyeket* (Anlegestelle) akkép berendezni czölöpökkel, álló hidakkal, teheremelő darúkkal stb., hogy a hajó kikötése, a személyek ki- és beszállása, a terhek ki- és berakása könnyen és biztosan legyen eszközölhető. Sokkal nagyobb szerű és nem ritkán igen tetemes munkával és költséggel járó berendezések szükségesek a tengernél, melynek partján alkalmas *kikötő* vagy *rév* (Hafen, Rhede), hova a mélyen járó tengeri hajók bejuthatnának, és hol a hullámok és viharok ellen kellően védve volnának, nem mindenütt kínálkozik. Az ilyen kikötőt bevágás, *kotrás*, *gát* (Molo) és *hullámgát* (Wellenbrecher) építése által nem ritkán nagy költséggel és munkával kell építeni és fentartani. Az itt egyébként szükséges soknemű berendezések közül megemlítendőek még: a különféle *jelző készülékek* (Signal-Apparate) és ezek közül különösen a *világító torony* (Leuchtturm) s az *úszó jelző* (Signal-Boye) — (az utóbbi egy horgonyon a víz színén uszó hordó- vagy körte-alakú üres gömb); — a *műrévek* (Docks), oly mesterségesen előállított kikötőhelyek, hol a hajókat könnyen javítani s a ki- és berakodást kényelmesen eszközölni lehet; a *könnyítőhajók* (Lichterschiff), melyekre a nagy és mélyen járó hajók terhe továbbítás végett egészben vagy részben átrakatik.

199. A folyóvizeknél, hol a víz sodra szolgál hajtóerő gyanánt és éppen azért a hajó külön alkalmazott hajtóerő nélkül csak a víz sodra irányában mozog, a tökéletlenebb közlekedés a vizen csakis ez irányban, a *völgymenetben* (Thalfahrt) lehetséges. Tényleg még ma is gyakori dolog, hogy a jól-rosszul összetákolts hajón vagy tutajon csak egy izben szállítják a terhet lefelé s a kirakodás helyén magát a hajót vagy tutajt eladják, a mikor azután a hajón szolgáló emberek gyalog vagy más alkalommal térnek vissza a kiindulás helyére. Víz elleni szállításra, *hegymenetben* (Bergfahrt), már valamely hajtóerőt kell alkalmazni. A hajónak a víz elleni mozgatását *vontatásnak* (Schleppen, Remorquieren, Bugsieren) nevezük. A vontatást ma már leginkább e czélra épített *vontató gőzhajókkal* (Remorqueur, Bugsierschiff) eszközlik. Régebben, és részben még ma is, e szolgálatra emberi vagy állati erőt alkalmaztak, a

mikor tehát szükséges volt, hogy a vontató emberek vagy állatok számára a part mentén *vontatóút* (Leinpfad) készíttessék. Az ilyen, többnyire nagyon tökéletlen vontatóút a természetes vízi útnak mesterséges kiegészítését képezi.

Ugyancsak a vontatás újabb időben igen czélszerűen eszközöltetik szabályozott medrű folyóvizeken és folyószakaszokon az úgynevezett *kapaszkodó hajózás* (Touage) által.

A kapaszkodó hajózást akkép rendezik be, hogy a bejárandó folyószakasz medrébe sodronykötelet vagy lánczot raknak le (*kötél-, lánczhajózás*, Seil-, Kettenschiffahrt), melyet megfelelő szerkezetű csigákon a kapaszkodó hajón s a rajta levő hengerkeréken átvezetnek. A hengerkeréket vagy emberi, vagy gőzerő forgatja, mi által a hajó a kötélen vagy lánczon előre kapaszkodik, maga előtt a lánczot vagy kötelet felszedi és hátul ismét leboocsátja. A kapaszkodó hajó vagy maga szállítja a terhet, vagy a' teherrel megrakott közönséges hajókat vontatja.

A kapaszkodó hajózás igen jelentékeny mértékben fokozza a vízi utak használhatóságát, mivel a mozgóerő, tapasztalat szerint, a kötélen vagy lánczon sokkal nagyobb hatást tesz a végzendő munka szempontjából, mint ha lapátos kereket hajt, és mivel a közlekedés szabályosságát, olcsóságát és gyorsaságát jelentékenyen fokozza.

200. A vizen járó közlekedési eszközöket, melyeket általános névvel *hajóknak* (Schiff) mondunk, rendeltetésök, nagyságuk, építési módjuk s a mozgóerő szerint, különböző névvel jelölik. Az ekkép megkülönböztetett fajok száma igen nagy.

A hajó *rendeltetése* szerint megkülönböztetjük kiváltképp a *hadihajót* (Kriegsschiff), a *halászajót* (Fischerbarke), a *személyszállító hajót* (Passagierschiff) s a *teherszállító hajót* (Frachtschiff). Minthogy kiváltképp a teherszállító hajók szolgálnak a kereskedelmi forgalomnak, ezeket még *kereskedelmi hajóknak* (Kauffahrer, Kaufarteischiffe) is szokás nevezni.

Az építési mód szempontjából a kereskedelemre nézve fontosabb fajok: a *mélyen járó*, a *sekélyen járó* s a *gyorsan járó hajók* (tief-, seichtgehende Schiffe, Schnellfahrer); továbbá a *rövid* s a *hosszú járatúak* (Schiffe kurzer oder langer Fahrt).

A hajók nagysága szempontjából a kereskedelmet különösen a hajók *teherhordó képessége* (Lastigkeit) érdekli, melyet minden

egyes hajóra nézve avval megbizott egyének határoznak meg és tonnákban (= 10 métermázsza) szokás kifejezni.

A mozgató erő szempontjából megkülönböztetjük az *evezős hajót* (Ruderschiff), mely ma már csak a helyi forgalomban játszik, itt is alárendelt, szerepet; a *vitórlás hajót* (Segelschiff) s a *gőzhajót* (Dampfer, Steamer) mely utóbbinak a nagy forgalomban egyre nagyobb szerep jut.

201. Minden állam, melynek tengerészete van, az államhoz tartozó összes hajókról a kereskedelmi cégjegyzékhez hasonló *hajójegyzéket* (Schiffsregister) vezet, melyben a hajók álladéka és állapota nyilvántartatik. A történt bejegyzésről az illető hajó vezetőjének *igazolványt* (Certificat) adnak. Köteles továbbá a hajó, illetőleg annak tulajdonosa vagy vezetője, útközben a honossági államnak *zászlaját* (Flagge) felvonni és bizonyos iratokat beszerezni, azokat kikötés alkalmával az illető consulátusnak vagy az illetékes *tengerészeti hatóságnak* (Seebehörde) be is mutatni. Ilyen *hajóokmányok* (Schiffspapiere) különösen a hajóigazolvány, a személyzet névjegyzéke, az útlevelek, a hajón levő teher jegyzéke a szükséges vámügyi nyilatkozatokkal, egészségügyi bizonyítvány stb. Ezeknek tartásán kívül köteles a tengeri hajó vezetője nagyon pontos és részletes *naplót* (Schiffsjournal) vezetni, melybe az útra vonatkozó minden tényt gondosan bejegyez.

202. A *hajótulajdonos* (Rheder) lehet egy vagy több hajó tulajdonosa, és megfordítva, egy hajónak, vagy közösen többnek is lehet több tulajdonosa, mely utóbbi esetben *hajótársaság* (Schiffsgesellschaft, Schiffs-Maskopei) keletkezik. A hajó vagy hajók által képviselt vagyont többnyire egyenlő részekre osztják s az egyes társtag egy vagy több ily *hajórészt* (Schiffspart) szerez meg. A hajótársaság vagy egészen azon módon vezeti vállalatát és társas ügyeit mint a részvénytársaság, vagy pedig az egyik társtag mint *igazgató-hajótulajdonos* (correspondierender Rheder) saját czége alatt s a közönséggel szemben saját felelősségére vezeti a társaság ügyeit s az egész vállalatot.

A hajótulajdonos ritkán megy maga is hajójával útra, hanem az általa alkalmazott *hajósra* vagy *kapitányra* bizza a hajó vezetését. A hajózási vállalat természetéből következik, hogy a megbizott hajósnak mind a hajóslegényekkel szemben, mind a fuvarozási ügyletek kötése és lebonyolítása tekintetéből igen messze

menő hatásköre van. A hajótulajdonoshoz való viszonyát részint az illető ország vonatkozó törvénye, részint a kötött szerződés, részint az illető piac szokása szabályozza.

203. A kereskedő hasonlókép csak ritkán kíséri személyesen az idegen kikötőbe küldött árukat. A mennyiben azokat bizonytalan eladásra küldi s az illető kikötőben nincsen üzletbarátja, kit az árúk eladásával és esetleg *visszateher* (Retouren) vásárlásával megbízhatna, valamelyik megbízható s a dologhoz értő segédét küldi a hajóval. Az ekkép megbízott segédet *cargadornak* nevezik. A *cargador* néha egyszerre több cég részéről is vállal megbízást.

Hasonló megbízást a hajótulajdonos beleegyezésével a hajós is vállalhat. A hajósnak adott kereskedői megbízás *pacotille* néven ismeretes.

204. Némely kikötőben, különösen folyóvizek mentén, de tengeri kikötőkben is, oly egyesség létezik a hajótulajdonosok között, mely szerint az áruszállítást sorban vállalják el; *sorjárat* (Reihe- oder Beurfahrt). Egyes hajózási vállalatok rendszeren járatják hajóikat bizonyos útvonalon, tekintet nélkül arra, hogy kapnak-e elegendő szállítmányt vagy nem. A túlnyomóan legtöbb esetben azonban a hajós csak akkor indul, mikor elegendő szállítmányt kapott, és ezt szabad versenyben a *hajóalkuszok* (Schiffsmakler) közvetítésével vagy hirdetések útján törekszik megszerezni.

A nagyobb kikötő városokban az érkező és utra kész hajókat illetőleg általában minden fontosabb tudnivalókat közzé szoktak tenni.

205. A fuvarozási szerződés nem ritkán az egész hajónak vagy a hajó egy bizonyos részének igénybe vételére szokott köttetni. Ily esetben a mindkét fél részéről aláírandó szerződésnek *hajóbérszerződés* (chartepartie) a neve. Az efféle szerződésnek rendszeren ünnepélyes hangú tartalma magában foglalja a szerződő felek nevét, a hajó nevét, faját, nemzetiségét és teherhordó képességét, a be- és kirakodási kikötőt vagy kikötőket, a megállapított fuvarbért, a be- és kirakodásra fordítható napokat (ha a feladó a hajót késni kényszerítené, rendszeren minden mulasztott napért — *Liegetage* — külön bért tartozik fizetni), a két fél nyilatkozatát, melylyel az egyik személyét és hajóját, a másik az árukat a vállalt kötelezettség pontos teljesítéseért lekötö, a keletet s a szerződő felek aláírását, esetleg a közvetítő hajóalkusz vagy a közjegyző aláírását is.

206. A hajóbérszerződéstől különbözik a tulajdonképi fuvarozási szerződés, mely akkor állítandó ki, ha a fuvarozási ügylet egyes árúdarabok (Stückgüter) szállítására kötött.

A tulajdonképi fuvarozási szerződésnek írásba foglalása kétféleképp történik.

A folyóvizeken rendes járatokat fentartó nagyobb gőzhajózási vállalatok a szállításra átvett árukról rendszeren *elismervényt* (Recepisse) adnak a feladónak, míg ez a szállítmányt általa aláírt *fuvarlevéllel* (Frachtbrief) tartozik átadni. A fuvarlevélben kiteendő a címzett neve és lakóhelye, a feladott darabok pontos leírása jel, csomagolás, tartalom és súly szerint (az utóbbit rendszeren a hajózási vállalat alkalmazottjai jegyzik be általuk eszközölt mérés után), biztosítás esetében a biztosított érték, a küldeményt esetleg terhelő utánvétel s a fuvarbér. Az ügylet lebonyolítása itt különben egészen azon módon történik mint a vasútaknál, miért is erre nézve a következő fejezetre utalunk.

A folyóvizeken való hajózásnál is, de különösen a tengeri hajózásnál, a most említett elismervényt és fuvarlevelet a hajós által egyoldalúan, de több példányban aláírt *fuvarelismervény* (Connossement) pótolja.

207. A fuvarelismervényt többnyire nyomtatott lapokon állítják ki, melyeken az ismétlődő szöveg már megvan és csak a változó tartalom jegyzendő be. A kiállítás a feladó vagy hajóalkusz dolga, míg a hajós vagy a hajótulajdonos által evvel megbízott ügynök a kész példányokat csak aláírja.

A fuvarelismervény lényeges tartalma többnyire a következő:

1. A hajós neve és lakóhelye.
2. A hajó neve, nemzetisége és általában közelebbi megjelölése.
3. A feladó neve és esetleg lakóhelye.
4. A feladás vagy berakodás helye.
5. A kirakodás helyének, vagy azon helynek megnevezése,

hol a hajós a kirakodás iránt utasítást kérni köteles.

6. A címzett (Destinatar, Consignatar) megnevezése, a kinek rendeletére a szállítmány átadandó. De szólhat az elismervény tisztán „rendelete“ (an Ordre) is.

7. A feladott árúk felsorolása, a jelek, számok, a csomagolási mód, a tartalom, súly vagy térfogat stb. pontos kitételével.

8. Annak kitétele, hogy a szállítmány jó karban adatott át, vagy ha hiány forog fenn e tekintetben, hogy az miben áll.

9. A kialakított fuvarbér és esetleges egyéb díjak.

10. A szállítmányt esetleg terhelő utánvétel.

11. A hajósnak a fuvarbérre esetleg adott előleg.

12. A késedelmi napokért (Liegetage) kikötött díj.

13. A hajós nyilatkozata, melylyel magát, személyének és hajójának lekötelezése mellett, a vállalt kötelezettségek pontos teljesítésére kötelezi, „ha az utat szerencsésen megteszi“.

14. Annak kitétele, hogy a fuvarelismervény hány példányban állítatott ki, hogy az összes példányok csak egyként érvényesek, és hogy a kötelezettségnek az egyik példány visszaadása ellen történő teljesítése a többi példányt érvénytelenné teszi.

15. Kelet s a hajós aláírása. Az elismervénynek azon példányát, mely a hajós kezében marad, 'néhol a feladó is aláírja.

Ha a hajós nem mérve veszi át a szállítmányt és annak tartalmát nem ismeri, akkor az ebből eredhető felelősség elhárítása végett ily kifejezést szokott írni az elismervénybe: „Tartalom és súly előttem ismeretlen“.

Bizonyos kisebb károkért, melyek a tengeri hajózásnál csaknem elkerülhetetlenek, a hajóst nem lehet, és nem szokás, felelőssé tenni, hacsak a kár az ő gondatlanságából nem eredt. Ezt jelzik az elismervényben többnyire előforduló ily kifejezések: „Felelősség nélkül törésért, csurgásért, romlásért“ („frei von Leccage, Bruch, Verderb“).

Az ekkép kiállított fuvarelismervény, épp úgy mint a rakjegy, üres vagy teljes hátirattal forgatható. A több példány közül az egyik példány a feladó, a másik a hajós kezében marad. Egy vagy két példányt a feladó a címzettnek küld — (kettőt különböző alkalakkal, hogy minél inkább biztossá tegye legalább az egyiknek megérkezését); — egy további példány rendszeren a biztosítás kötése céljából szükséges; végre egy példányt a hajótulajdonosnak kell megküldeni. Az elismervény forgatásával az illető szállítmány tulajdonjoga is átruháztatik. Lehet az elismervényt, épp úgy mint a közraktárak zálogjegyét, elzálogosítani is.

A hajós a *kirakodási kikötőbe* (Löschungshafen) érkezésekor rögtön jelenti megérkezését a címzettnek, vagy ha a rendelvénnyest

nem ismeri, a hajózási tőzsdén kifüggesztett hirdetésben felszólítja a jogos tulajdonost az árúk átvételére. Az árúkat semmi esetre sem adja át másnak, mint a ki a *connossement* egyik példányának felmutatásával s a hátiratokkal magát jogos tulajdonosnak igazolja. A számadások kiegyenlítése után az árúk átvételének a *connossementen történő* *nyerését követeli és csak az ekkép nyugtatott példány ellen adja ki az árúkat.*

208. A fuvarbért vagy súly, vagy térfogat, vagy darabszám szerint szokás megállapítani. Az arany, ezüst s az értékpapírok fuvarbére rendszeren az érték százalékaiban köttetik ki.

A tulajdonképi fuvarbéren kívül rendszeren még valamely külön díjt is kell fizetni, melynek nagysága ma már a fuvarbér bizonyos százalékaiban állapítatik meg. E külön díjnak *kaplaken* (szó szerint: sipka-szövet) vagy *primage* a neve. Korábban a hajósnak juttatott ajándék volt az, melyre azonban ma már a hajótulajdonos tart igényt. Épp azért néhol külön jár a *kaplaken* is s a *primage* is; sőt a hol a hajótulajdonos mind a kétféle külön díjra igényt tart, a hajósnak még ezen felül jár a borraivaló, melynek *gratificáció* vagy *regál* a neve.

A *kaplaken* a rendes fuvarbér 5—15%-áig számíttatik, és evvel a fuvaradó rendszeren már kiegyenlíti a hajózási kisebb költségeket is (az ugynevezett kisebb vagy közönséges haváriát.)

209. A hajós általános kötelezettsége a fuvarügylet lebonyolítása szempontjából vagy a hajóbérszerződésben, vagy a fuvarrelismervényben körül van írva. Különös kötelezéseit, az ügy természetének megfelelően, a törvények és bevett szokások állapítják meg.

Különösen kötelezése a hajósnak, hogy az indulásra a legelső alkalmas szelet felhasználja, hogy hajóját és legénységét rendszeren tartsa, hogy magát a hajón szükséges iratokkal ellássa, hogy a hajón útközben személyesen ott legyen, és hogy mind a hajótulajdonos, mind a fuvaradó érdekeit lelkiismeretesen megóvja. Nem szabad fontos ok nélkül a rendes úttól *eltérnie* (*Deviation*), sem közbeeső kikötőben megállnia (*Eskalen machen*), hacsak a fuvarszerződés vagy a szükség nem követeli. Kiváltképp az ő feladatához tartozik a hajónapló pontos vezetése.

Ha sürgőstől kényszerítve valamely kikötőbe befut (*Nothhafen*), hasonlóképp mikor a kirakodási kikötőhöz érkezik, köteles igénybe

venni az ott alkalmazott *kalauz* (Lootse, Pilot) szolgálatát és reá bizni a hajó vezetését, nehogy az előtte ismeretlen vízen a hajót s annak rakományát veszélyeztesse. A kikötőbe évre teljesítenie kell mindazt, a mit azt ott érvényes szabályok elrendelnek, nevezetesen be kell jelentenie (klarieren) elvámolás végett a hajót és mindazt, a mi rajta van, és be kell mutatnia az erre kirendelt hatóságnál okmányait. Az elvámolást néha a hajóalkusz, a szállítmányra nézve pedig az átvevő végzi. Megérkezéséről rögtön jelentést kell tennie a hajó tulajdonosának. Kötelessége intézkedni, hogy a szállítmányt minél előbb átadhassa, viszont a fuvarbért a czimzettől megkapja. A fuvarbér behajtása érdekében a hatóság közbejöttével jogában áll, hogy a szállítmány egy részét *visszatartsa* (retinieren), sőt el is adassa.

210. A hajózással járó veszélyek azt okozhatják, hogy a hajós oly kikötőt kénytelen felkeresni, mely kívül esik útján (*szükségbeli kikötő*, Nothhafen). Az ilyen kikötőben a hajónak, vagy rakományának, vagy mindkettőnek megmentése, javítása és rendeltetési helyére juttatása érdekében többé-kevésbé jelentékeny kiadások állnak elő, melyeket a hajós jogosítva van megfelelő módon előteremteni. Ilyenkor megeshetik, hogy a hajós valakitől kölcsönt kénytelen felvenni, melynek biztosítására a hajót, vagy annak egy részét, vagy a rakományt, illetve annak egy részét elzálogosítja, de az erre nézve keletkezett szokás szerint mindig oly kikötéssel, hogy a kölcsön csak az út szerencsés befejezésével fizettetik vissza, és hogy a zálog netaláni elveszte esetében a kölcsönadó követelése is elvész.

Az ilyen módozatok mellett történő kölcsönadásnak *hajókölcsön* (Bodmerei) a neve.

A hajókölcsönrel járó nagy kockázat miatt attól rendesen nem kamatot, hanem a közönséges kamatnál jóval nagyobb *díjat* (Prämie) szokás számítani, mely a tőkével együtt fizettetik meg. Mióta a *kölcsönadó* (Bodmereigeber) követelését a tengeri biztosítás igénybe vételével biztosíthatja, a hajókölcsön díja jelentékenyen leszállt ugyan, de még mindig nagyobb a közönséges kamatnál.

A hajókölcsönről kiállított adóslevél (Bodmereibrief) szólhat rendeletre is, t. i. a kölcsönadó rendeletére, és ez esetben, épp úgy mint a váltó, egyszerű hátirattal átruházható, vagyis forgatható. Nevezik azért *tengeri váltónak* (Seewechsel) is.

Tengeri váltónak nevezik különben az olyan közönséges váltót is, melyet szükség esetében az utban levő hajós vagy a kölcsönadó a hajó tulajdonosára intéz.

3. A vasútak.

211. A jelen kor közlekedésében és egész forgalmában a vasútak játszá a legfőbb és legfontosabb szerepet.

A vasútak építési módja és berendezése lehetővé teszi a közlekedésnek és az áruszállításnak *rendezett, kényelmes, olcsó, tömeges és gyors* eszközését. E tulajdonságánál fogva a vasúti közlekedés mélyen ható, sőt egészen átalakító befolyást gyakorolt és gyakorol a népek és egyesek gazdálkodására nem csak, hanem egész közéletére, míveltségére, szokásaira és gondolkodásmódjára is. A vasúti forgalom nem csak ország és ország között szüntette meg a távolságot, hanem az érintkezés gyakoribbá és gyorsabbá tételénél fogva az embert is közelebb hozta az emberhez, a népet a néphez, jóban és rosszban, békés találkozásban és ellenséges összeütközésben egyformán. Így vált a vasút a modern közélet és közgazdaság egyik legfontosabb tényezőjévé.

212. *Vasútnak* (Eisenbahn) nevezzük az olyan mesterségesen elkészített szárazföldi utat, mely különös szerkezetű és az utra lerakott vas síneken járó kocsik közlekedésére van berendezve. E szóba foglaljuk általánosabban az úton kívül a rajta járó közlekedési eszközöket is, sőt közönséges értelemben értjük alatta magát az egész közlekedési vállalatot is.

A mozgató erőt a vasúti közlekedésnél a gőz feszítő ereje szolgáltatja a *mozdony* (Locomotive) közvetítésével. A lóerő alkalmazása csak szűkebb terjedelmű forgalomban és aránylag nagyon kis mértékben szerepel; a villamos erő alkalmazásával pedig éppen napjainkban tétetnek kísérletek.

Maga az út vagy műnyelven a *pályatest* (Bahnkörper) nem csak abban különbözik a közönséges szárazföldi útaktól, hogy nagyobb gonddal és szilárdabban van elkészítve, hanem különösen abban is, hogy a talaj természetes emelkedéseinek és mélyedéseinek lehető kiegyenlítése folytán maga a pálya csaknem egészen egy színben van, vagy legalább nem tüntet fel hirtelen emelkedést és mélyedést, minek következtében a mozgató erő a teher továbbítására jobban

és biztosabban kihasználható. Fokozza az erő jobb kihasználását különösen az a körülmény is, hogy a kocsik vas (újabbban sok helyen aczél) síneken járnak, mi által a surlódás a lehető legkisebb fokra szállíttatik le.

Az egyenlő szín elérése céljából a pálya kitűzött irányába eső mélyedéseken töltéseket hánynak, a dombokat és kisebb hegyeket áthasítják, a magasabb és tömegesebb hegyeket átfúrják (*alagút*, Tunnel), a keskenyebb völgyeket, a vizes lapályokat s a vizeket *áthidalják* (Viaduct).

213. A vasútnál megkülönböztetjük az *alsó építményt*, melyhez a töltések, hidak és vízátereszek tartoznak, a *felső építményt*, mely a fa (üveg, aczél) talpakra lerakott síneket foglalja magában, és a *magas építményt*, mely név alá a vasút mentén levő és ahhoz tartozó épületeket, raktárakat és jelző készülékeket soroljuk.

A sínek a legtöbb vasúton egyenlő távolságra vannak egymástól és ennek megfelelően a mozdonyok és vasuti kocsik kerékköze is egyenlő, úgy hogy a kocsik az egyik vasutról a másikra átfuthatnak. E körülmény főleg a nemzetközi forgalom szempontjából nagyon fontos, mivel lehetővé teszi, hogy a teher a legnagyobb távolságra és országból országba is átrakás mellőzésével ugyanazon egy kocsiban szállíttassék.

Az olyan vasutat, melynél a sinköz a legtöbb ország által elfogadott mértéknek megfelel, *rendes vágányú vasútnak* (normal-spurige Eisenbahn) nevezzük.

Némelyik vasút nem arra van rendelve, hogy az általános forgalom közvetítésének szolgáljon, hanem csak arra, hogy bizonyos helyen (péld. bányánál) a terheket kisebb távolságra elszállítsa. Az efféle vasut többnyire kisebb kocsik számára és úgy van berendezve, hogy a sinköz a nagy vasútak sinközénél kisebb. Épp azért az ilyen vasutakat *keskeny vágányú vasútnak* (schmalspurige Bahnen) szokás nevezni.

Általában az olyan vasutakat, melyek a nagy forgalom számára alsó, felső és magas építményökben lehetőleg szilárdan vannak építve, melyek rendes vágányúak, és melyek megállóhelyekkel, épületekkel, raktárakkal, jelzőkészülékekkel bőven fel vannak szerelve, *első rendű vasútnak* (Primär-Bahnen) mondjuk. Különböznek ezektől a *másodrendű vasútnak* (Secundär-Bahnen), melyek egész berendezése egyszerűbb, és melyek kevésbé szilárdan vannak építve,

minél fogva rajtok a *vonatok* (mozdony hozzákapcsolt kocsikkal, Eisenbahnzug, Train) csak mérsékelt sebességgel járhatnak.

Ha valamely vasúton különösen nagy forgalom fejlődik, egy sín pár helyett két sín párt kell lerakni. E szerint megkülönböztetünk *egy és két vágányú vasútaikat* (Bahnen mit einfachem und mit dop-peltem Geleise).

214. Bármelyik vasút nagyobb útszakaszát *vasúti vonalnak* (Eisenbahnlinie), valamely ország vagy vidék összes vasúti vonalait pedig azon ország vagy vidék *vasúti hálózatának* (Eisenbahnnetz) szokás nevezni.

Az olyan nagy vonalakat, melyek az országot átszelik s a határon a szomszéd ország hasonló vonalához csatlakoznak, vagy melyek az ország fővárosát a külfölddel összekötik, *nemzetközi* vagy *világvonalaknak* (internationale oder Weltlinien) nevezik. Ellenben tisztán a belföldi forgalomnak szolgálnak az olyan vonalak, melyek az országon belül egymástól távolabb eső városokat kötnek össze, természetesen a közbeeső helységeket is; *fővonalak* (Hauptlinien). Még szűkebb körű és pusztán kisebb-nagyobb vidék forgalmi érdekének szolgáló szerep jut az olyan vonalnak, mely csak valamely a fővonal mentén, de nem közvetlenül mellette fekvő helységet köt össze a fővonallal, és melynek *szárnyvonal* (Flügelbahn) a neve, valamint annak is, mely pusztán egymáshoz közelebb fekvő helységek között a megyei utakat pótolja, és melyet *mellékvonalnak* vagy *helyi érdekű vasútnak* (Localbahn, Vicinalbahn) mondunk.

215. A vasútépítés joga, tekintettel ama nagy fontosságra, melylyel a vasútak valamely ország közgazdaságára, általános forgalmára és hadi viszonyaira nézve bírnak, a legtöbb országban az államnak van fentartva. Sokszor tényleg maga az állam gyakorolja is e jogot, azaz a törvényhozás jóváhagyásával a kormány építteti a kincstár pénzéből a szükségeseeknek ismert vonalakat és azokat saját tisztviselőivel mint a kincstár vállalatát kezelteti. Számos vasúti vonal azonban mint magán vállalat, még pedig leginkább mint részvényekre alapított vállalat jött létre. De a magán vasút építésére is csak a törvényhozás adhatja meg az *engedélyt* (Concession). Az engedély fejében az állam bizonyos jogokat szokott magának kikötni a vasút iránt, például, hogy az illető vasúton a postai küldemények ingyen, a katonák és hadi szerek mérsékelt díjért szállítandók, hogy a kormány szabja meg a szállítási díjak

legfelső határát, hogy az állam a vasútat bizonyos előre megállapított módozatok mellett megválthatja (*államosíthatja*, verstaatlichen) stb. Van eset reá, hogy valamely irányban vasútra szükség volna, de a vállalat nem ígérkezik jövedelmezőnek, az állam pedig a vasútat valamely okból maga nem akarja építtetni. Ilyenkor a magán vállalkozás csak oly feltétellel lesz hajlandó a vasút építésére, hogy az állam a befektetendő tőkének mérsékelt kamatozását biztosítsa, azaz hogy a mennyiben a vasút jövedelme a befektetett tőke eme kamatját nem eredményezné, annak fizetését az állam elvállalja (*kamatbiztosítás*, Zinsengarantie). Az állam által tényleg fizetett kamatok ilyenkor adósságnak tekintendők, melyek a vasútat terhelik.

Néha az állam, illetőleg a kormány egyes magán vasútnak csak kezelését és igazgatását veszi át.

A vasútak építése, kezelése és igazgatása szempontjából tehát megkülönböztetünk *állami, magán és államilag kezelt vasútakat*.

216. A vasútak már saját érdekekben is lehetőleg azon vannak, hogy vonalaikat egymással összekössék, kocsijaikat egymás vonalaira kölcsönösen átbocsássák s a két vagy több vonalat érdeklő szállítást közösen és megszakítás nélkül eszközölgék. Így származik a *közvetetlen forgalom* (directer Verkehr), mely az egyes vasútra nézve lehet *kapcsolati forgalom* (Anschlussverkehr), ha a szállítás az ő vonalán kezdődik, de más vonalon végződik, és fordítva, vagy *átmenő forgalom* (Durchzugs- oder Transitverkehr), ha a szállítás idegen vonalon kezdődik s a saját vonalon csak átmenve, ismét idegen vonalon végződik.

Szemben a kapcsolati s az átmenő forgalommal, azt a forgalmat, mely valamely vasútnak csak saját vonalára terjed ki, ezen vasútra nézve *helyi forgalomnak* (Localverkehr) nevezzük.

A vasúti igazgatóságok, melyek nagyobb kiterjedésű és fontos kapcsolatokkal bíró vonalak fölött rendelkeznek, egymással összeköttetésbe lépnek, szerződésekben megállapítják a forgalom közvetlen lebonyolításának módozatait, a szövetséghez tartozó egyes vasútak kötelezettségét, felelősségét és azon arányos részt, mely az együttesen eszközzendő szállítás után befolyó díjakból mindegyik vasútat illeti. A szövetkezett vasútak mindegyike a szállítás iránt nem csak a saját vonalára nézve, hanem az egész megteendő útra nézve szerződik a feladóval, kinek ekkép mindig csak egyetlen vasúti

igazgatósággal van dolga; a feladott árú pedig fennakadás nélkül megy át az egyik vasúti vonalról a másikra. A befolyó szállítási díjak elszámolását és a szállításban részt vevő egyes vasútak közti arányos felosztását a szövetkezett vasútak által közösen felállított és fenntartott *központi elszámoló iroda* (Central-Abrechnungs-Bureau) eszközözi.

A vasútak ilyen irányú szövetkezését *vasúti kötéleknek* (Eisenbahn-Verband) nevezzük.

Kiterjed a kötélek gyakran nem csak egy és ugyanazon országnak egymással kapcsolatban levő vonalaira, hanem különböző országok vasútaira is. Sőt újabb időben a forgalom lehető könnyítése érdekében a kötéleki forgalomba némely irányban egyes fontosabb vízi utak is belevonattak, akkép, hogy a vasútnak feladott árúkat a feladó minden további beavatkozása nélkül egy darabig vasúton szállítják, azután az illető állomáson, hol a vasút folyóvizet ér, hajóra átrakják és vízen szállítják tovább, vagy fordítva.

Az ekkép vasút és hajó közvetítésével lebonyolódó forgalmat *átrakodó forgalomnak* (Umschlags-Verkehr) mondjuk.

217. A szállítási díj tekintetéből a vasúti (és hasonlóképp folyóvizeken a gőzhajózási) forgalom lényegesen különbözik a közönséges fuvarozási forgalomtól. Míg ugyanis ennél a szállítási díj alku tárgya és esetről esetre szabad egyezkedés útján állapítatik meg, a vasútnál a szállítási díj rövidebb vagy hosszabb időre minden egyes forgalmi cikkre nézve előre meg van állapítva és szabály szerint bármelyik feladóval szemben egyformán alkalmaztatik. A vasút igazgatósága jegyzékbe foglalja a különféle cikkekre nézve megállapított szállítási díjakat, e jegyzéket, melynek *tarifa* a neve, közzéteszi és azt veszi alapul az egyes szállításoknál a díj kiszámítására.

A szállítási díjaknak, illetőleg a tarifának megállapítása a vasúti igazgatóságoknak legfontosabb és egyszersmind legnehezebb ténykedései közé tartozik. E feladat helyes megoldásától nem csak az illető vasút jövedelmező vagy pangó és veszteséggel járó üzlete függ, hanem az igen mélyen ható belolyással lehet egyes vidéknek, sőt egy egész országnak kereskedelmére és egész közgazdaságára is. Magas szállítási díj mellett némely cikk egyszerűen ki lehet zárva a kereskedelmi forgalomból, mivel a szállítási költségekkel megnövelt ára miatt távolabb fekvő helyen nem számíthat kelendősegre. Viszont a mérsékelt szállítási díj oly cikkeket is képesekké tehet a forgalomra,

melyek különben csak termelésök helyén játszhatnának mérsékelt szerepet a kereskedésben. A fokozott és szélesebb körű kelendőség azután az illető cikk termelését is fokozza; a nagyobb termelés több anyagot szolgáltat a kereskedésnek s a forgalomnak, és így e pontban termelés, kereskedés és vasúti forgalom kölcsönösen feltételezik és előmozdítják egymást.

A vasúton menő árúk szállítási díjának megállapítására a most említett körülményeknél fogva az egyes országok kormánya lehetőleg messzire menő befolyást törekszik magának biztosítani. Ott, a hol az államnak sok és fontos vasúti vonal van kezében, az állami vasútak díjszabása már a szállítási versenynél fogva is lényeges befolyást gyakorol a magán vasútak díjszabására. De az állam, mely a magán vasútak építésére az engedélyt adja, a concessió fejében ezen felül és minden esetre befolyást biztosít magának a magán vasútak tarifájára, legalább annyiban, hogy a különböző fajú cikkekre nézve megszabja azon legmagasabb egységdíjat, melynél nagyobb semmi esetre sem követelhető. A kormány vagy törvényhozás által megállapított azon jegyzéket, mely a megengedett legmagasabb díjakat magában foglalja, *maximális tarifának* nevezik. A maximális tarifa szolgál azután alapul a magán vasútak díjszabásának.

218. A vasúti (és éppen úgy a gőzhajózási) szállítási díjak megállapításánál legelső sorban figyelembe vétetik aállítás gyorsasága. A gyorsabb állítás magának a vasútnak is jóval több költségébe kerül. Innen van, hogy a gyorsabb állításért jelentékenyen nagyobb állítási díj kívántatik mint a lassúbbért.

A vasúti tarifa tehát aállítás gyorsasága alapján először is kétféle díjat állít fel valamennyi áruira nézve: egy magasabbat az olyan árúkra nézve, melyeket a feladó gyorsan kíván állítatni; ezek az úgynevezett *gyorsárúk* (Eilgüter); és egy olcsóbbat az olyan árúkra nézve, melyeknél a feladó az árúk közönséges állításának gyorsaságával is megelégszik; ezek az úgynevezett *teherárúk* (Frachtgüter).

A vasútak, a feladó kívánságára, a teherárúkra nézve is elvállalják a felelősséget azért, hogy a állítmány az e tekintetben megállapított rendes időben el fog jutni rendeltetése helyére; sőt ha a feladó ezért bizonyos csekély díjat fizet, a vasút az áru elkésése esetében előre megállapított kárpótlást is ad a feladónak.

A feladó s a vasút között kötött efféle szerződést a *szállítási idő betartása biztosításának* (Lieferzeit-Versicherung, Versicherung des Interesses an der rechtzeitigen Lieferung) nevezik.

219. A szállítási díj legfontosabb tényezői a gyorsaságon kívül a szállítandó teher mennyisége s a megteendő út nagysága, röviden a távolság. A mennyiség s a távolság egységére nézve megállapított szállítási díjat (péld. 100 kilogramm szállítási díját egy kilométer távolságra) *díjtételnek* (Frachtsatz), pontosabban *egységdíjnak* (Einheitssatz) mondják.

A mennyiség egységére nézve kétféle rendszer van alkalmazásban; az egyik a súlyegységet (100 kilogramm), a másik a köb-egységet, még pedig nem az árú köbtartalmának, hanem a kocsiban elfoglalt tér köbtartalmának egységét veszi alapul. Az alapul vett egység szerint a tarifa is vagy *súly szerinti* (Gewichtstarif), vagy *térfogat szerinti* (Wagenraumtarif).

A mennyiség szempontjából a vasútak tekintetbe veszik az egyszerre feladott egész szállítmány mennyiségét is, azaz számos árúnál olcsóbb díjat állapítanak meg, ha egyszerre nagyobb mennyiség adatik fel, mivel a nagyobb szállítmány a kocsiknak s a mozgóerőnek jobb kihasználását teszi lehetővé. E szerint többnyire háromféle egységdíjat szokás megállapítani: egyet a kisebb mennyiségben feladott úgynevezett *darabárúkra* (Stückgüter) nézve; egyet, és pedig olcsóbbat, a fél kocsirakományban (5000 kilogr.), és egyet, még olcsóbbat, az egész kocsirakományban (10.000 kilogr.) feladott szállítmányokra nézve.

Végre fontos tényező a szállítási díjak megállapításánál az árúk minősége és értéke.

A vasútnak feladata is, de sikeres működésének feltétele is, hogy a nagy mennyiségben forgalomba jövő úgynevezett *tömeges árúkat* (Massengüter), melyek mint péld. a vas, fa, kőszén, gabona stb. nagy tömeg mellett aránylag csekély értéket képviselnek, lehetőleg olcsón szállítsa, annyival inkább, mivel ezen árúk magas szállítási díjat el nem bírnanak, és mivel szállításuk, egyszerűbb kezeléssel, nyitott kocsikban is eszközölhető lévén, magának a vasútnak is valamivel kevesebbe kerül.

Ámde a vasútak e fontos közgazdasági követelménynek csak úgy tehetnek eleget, hogy a nagyobb faji értékkel bíró árúkra magasabb szállítási díjat szabnak. Tényleg a nyers termény mindig

olcsóbban szállítatik mint a belőle előállított készítmény, a gabona olcsóbban mint a liszt és ez olcsóbban mint a tészta, a gyapjú olcsóbban mint a posztó, ez olcsóbban mint a kész ruha.

Ezen felül ott, a hol a mennyiség egysége súly szerint van megállapítva, nagyobb egységdíjat fizetnek az úgynevezett *terjedelmes árúk* (sperrige Güter) után, melyeknek súlyukhoz képest igen nagy a térfogatuk. Így az összeállított kocsik nagyobb díjat fizetnek mint a kocsirészek.

A jelzett szempontok figyelembe vételével a vasútak az összes árúkat bizonyos osztályokba sorolják s az egyes osztályokra nézve különböző szállítási egységdíjakat állapítanak meg.

220. Azon tarifát, mely a gyorsaság, egyszerre feladott mennyiség és áruosztályok szerint megállapított díjtételeket magában foglalja, *rendes vagy normális tarifának* mondjuk.

Ámde azon befolyásnál fogva, melyet a vasúti forgalom egyes cikkek termelésére és kelendőségére, és viszont a nagyobb termelés és kelendőség a vasúti forgalom emelkedésére gyakorol, a vasútak, kivált a nagyobb távolságra menő szállítmányoknál, már saját érdekekben is gyakran kénytelenek eltérni a normális tarifától. Megesik, hogy egyes árú csak akkor válhatnék kelendővé távoli piacon, ha oda lehetőleg olcsón, még pedig a rendes díjtételnél olcsóbban volna szállítható.

Ilyen és más tekintetek gyakran teszik szükségessé, hogy bizonyos utvonalakon és bizonyos árúkra nézve rövidebb vagy hosszabb időre a normális tarifa érvényen kívül helyeztessék és olcsóbb díjtételek alkalmaztassanak. Az efféle díjtételeket az időnkint közzétett *kivételes vagy speciális tarifák* foglalják magukban.

Ha az egymástól távol eső helyek közti forgalomban több vasút van érdekelve, és e vasútak bizonyos árúkra nézve közösen egységes díjakat állapítanak meg, melyek külön tarifákba foglaltnak, az úgynevezett *köteléki tarifa* (Verbandstarif) keletkezik.

221. A kivételes díjszabások közül különös figyelmet érdemel az, mely az olcsóbb díjat nem annyira az árú fajára, mint inkább a nagyobb távolságra való tekintettel állapítja meg.

Az olyan vasút ugyanis, melynek hosszú vonala van, természetesen arra törekszik, hogy a feladott árút minél továbbra szállíthassa saját vonalán, mivel ekkor több a bevétele, és a mellett jobban kihasználhatja szállító eszközeit. Épp azért a nagyobb

távolságra feladott szállítmány után kisebb egységdíjat számít mint a kisebb távolságra menő után. Az efféle kivételes díjszabásokat magában foglaló tarifának *különbözeti tarifa* (Differentialtarif) a neve.

A *közraktáraknak* a vasútak rendszeren megadják azt a kedvezményt, hogy a szállítást meg nem szakítottnak tekintik, ha a vonalukon a közraktárba jövő árú bizonyos idő múlva onnan ugyancsak az ő vonalukon szállítatik tovább. Ilyenkor a továbbszállítást *reexpeditionnak* mondjuk. A reexpeditionnál többnyire, ha talán nem is éppen a differentialis díjtétel, legalább a rendesnél olcsóbb díjtétel alkalmaztatik.

A versengés folytán az egyes vasút különösen nagy engedményt hajlandó adni az olyan vállalkozónak, ki bizonyos idő alatt tetemesebb szállítmányokat juttat neki. E kedvezményt a vasút akkép adja meg a vállalkozónak, hogy az egyes szállítmányok feladásánál a rendes díjat számítja ugyan, de ha az összes feladott szállítmányok az előre kikötött időn (péld. 3 hónapon) belül az előre kikötött mennyiséget elérik, a lefizetett díjak egy előre megállapított részét visszafizeti.

Az ilyen módozatok mellett adott kedvezménynek *díjvisszatérítés* (Refactie) a neve.

A refactia vagy *titkos* (geheim) vagy *nyílt* (offen), a szerint, a mint a vasút a kedvezményt titokban tartott szerződés alapján csak egy bizonyos vállalkozónak, vagy általában bárkinek megadja, ki a refactiához kötött feltételeknek eleget tesz.

222. A szállítási díjon kívül a vasútak némely szállítmány után külön díjakat is szednek. Ilyenek az egész kocsirakományok feladásánál szedett *kezelési díjak* (Manipulations-Gebühren); a *biztosítási díj* (Assecuranz-Gebühr), ha a szállítmány nagyobb értékkel biztosítatik, mint a mekkoraért a vasút kár esetére minden körülmény közt felelős; végre a *raktárdíj* (Lagermiete), ha az árú a szabály szerinti időn túl a vasút raktáraiban marad.

Némelyik államban a szállítási díj után külön *szállítási adó* (Frachtsteuer) fizetendő, melyet a kincstár javára ugyancsak a vasút szed be.

Végül a vasút némi jutalékot számít a maga javára, ha a szállítmány *utánvétellel* (Nachnahme) adatik fel, az utánvételi összeg behajtásáért.

Valamennyi díjat vagy a feladó fizeti a feladás alkalmával,

vagy a címzett az átvétel alkalmával. Az első eset a ritkábban előforduló. Ha a díj előre fizettetik, azt mondjuk, hogy a szállítmány *díjmentesen* (franco) megy.

223. Oly bonyolodott szállítási ügyletnél, minő a vasúti szállítási ügylet, a kölcsönös jogok és köteleességek tekintetéből nagyon sok és sokféle kérdés merül fel, melyet bajos volna minden egyes esetben külön-külön megoldani és szerződésbe foglalni.

E nehézség elhárítása céljából a vasútak előre megállapítják azon elveket, melyek szerint minden egyes felmerülhető kérdés eldöntendő, a szabályokat, melyek egyfelől a vasútra, másfelől a feladókra nézve kötelezők, általában az egész eljárást és annak minden részletét, mely a szállítási ügylet lebonyolításánál követendő.

Az ekkép megállapított elvek, szabályok és határozatok *üzleti szabályzat* (Betriebsreglement) czímen összefoglalva és közzétéve, úgy tekintetnek mint a vasút és a feladó közt létrejött szállítási szerződésnek külön és részletes egyezkedés nélkül elfogadott feltételei, és a netán felmerülő peres kérdések csakugyan ezen elvek, szabályok és határozatok értelmében bíraltatnak el.

Az üzleti szabályzat érvényességéhez az egyes államokban vagy a törvényhozásnak, vagy legalább a kormánynek jóváhagyása kívántatik.

224. Minthogy az üzleti szabályzatban a szállítás körül felmerülhető minden kérdés előre el van döntve, ezen felül pedig a tarifákban a szállítási díjak is előre meg vannak állapítva, a szállítási ügylet megkötése igen egyszerű és kevés formaságokhoz van kötve.

A feladó fél vagy maga vagy szállító ügynök közvetítésével a vasúti állomásra viszi szállítmányát, hol azt *fuarlevél* (Frachtbrief) kíséretében a vasút illető tisztviselőjének átadja. Eme fuarlevél mintája meg van állapítva és nyomtatva kapható, még pedig fehér papiroson teherárúk számára, vörös papiroson gyorsárúk számára. A fuarlevélnek erre üresen hagyott helyeibe beirandó a fél által:

1. A címzett neve és lakóhelye az illető vasúti állomás megjelölésével.

2. Esetleg, ha meg van engedve, az útirány.

3. A feladott csomagok (ládák, hordók stb.) jele, száma és tartalma.

4. Az egyes szállított darabok nyilvánított (declariert) értéke.

5. Esetleges megjegyzések, melyek az elvámolásra s a kísérő vámnyilatkozatokra vonatkoznak.

6. A biztosítandó érték.

7. A szállítási határidő betartásának biztosítási értéke.

8. Ha a szállítmány franco adatik fel, e körülmény megjegyzése.

9. Az esetleges utánvételi összeg.

10. Kelet és a feladó aláírása.

A szállítmány egyes darabjait a vasút tisztviselői mérik meg és bejegyzik a fuvarlevélbe mind a tényleges teljes súlyt, mind a díjszámítás alapjául szolgáló kikerekített súlyt. Ugyancsak a tisztviselők jegyzik be a fizetett vagy fizetendő díjakat és illetékeket.

Mint hogy a fuvarlevélben foglalt nyilatkozattal a feladó aláveti magát a vasút üzleti szabályzatának, az aláírt fuvarlevél átadásával az ügylet s a szállítási szerződés a fél részéről meg van kötve. A vasút a maga részéről vagy *átvételi elismervényt* (Recepisse, Certificat), vagy forgatható *rakjegyet* (Ladeschein) ad a feladónak.

A rendeltetési helyen a vasút a szállítmány megérkeztéről *értesítést* (Aviso) küld a címzettnek, ki az átvétel elismerése és esetleg az utánvételi összegnek s a díjnak lefizetése mellett az árukat a fuvarlevéllel együtt megkapja.

225. A vasútak legfontosabb közgazdasági szerepe az *áruforgalom* (Güterverkehr) közvetítésében van ugyan, mindamellet az általános közlekedésnek és maguknak a vasútnak szempontjából nagy fontossága van a *személyforgalom* (Personenverkehr) közvetítésének is.

A személyek szállítására külön vonatok és különböző osztályú kocsik vannak berendezve. A vonatok a közlekedés gyorsasága szerint vagy *villámvonatok* (Blitzzüge), vagy *gyorsvonatok* (Eil-, Schnell-, Courierzüge), vagy *személyvonatok* (Personen-, Postzüge), vagy *vegyes vonatok* (gemischte Züge), mely utóbbiak gyorsárút is szállítanak.

A fuvardíj személyenkint és kilométerenkint vonat és kocsiosztály szerint különbözően van megállapítva és az utazójegy átvétele ellen előre lefizetendő.

Az utazójegy rendszeren bizonyos mennyiségű *podgyász* (Gepäck) szállíttatására is ad jogot.

A személy- és podgyászszállítás, épp úgy mint az áruszállítás, az üzleti szabályzatban körülírt feltételek alatt történik.

A vasútak egymás közti versengése és a személyforgalom élénkítésére irányuló törekvés arra indították a vasútat, hogy a személyforgalomnak bizonyos módozatok között díjkedvezményeket engedjenek. Így péld. olcsóbb a szállítási díj, ha két állomás között az *oda- és visszautazásra* (Tour- und Retourfahrt) előre lefizettetik; vagy ha az utazó egy állomásból kiindulva bizonyos időtartamon belül és több állomást érintve ugyanoda visszatér (*körutak*, Rundreisen;) vagy végre ha egy és ugyanazon személy bizonyos vonalon vagy vonalakon péld. egy éven belül többször akar utazni s a díjat előre lefizeti (*bérlet*, Abonnement).

Ujabb időben éppen Magyarországon a kormány a személyszállítási díjak oly irányú módosítását kezdeményezte, hogy azokat nem kilométer szerint, hanem megállapított *övek* (Zonen) szerint számítják, akkép, hogy az egyes övön belül az utazás kisebb vagy nagyobb távolságra egyenlő díjba kerül (*vonalszakasz-díj szabás*, Zonen-Tarif). E módosítással együtt jár az az ujtás is, hogy a nagyobb podgyászarabokért külön díjat kell fizetni.

4. A posta és a táviró.

226. Minél sűrűbb és több oldalú lett az összeköttetés az emberek között; minél inkább fejlődött a művelődés és különösen a kereskedelem haladásával a közlekedés: annál inkább érezhetővé vált oly intézkedések szükséges volta, melyek a híradást rendszeren, biztosan, gyorsan, sűrűn és lehetőleg olcsón eszközölhetik. Tényleg már az ó kori nagy birodalmak kormánya nagy gondot fordított a híradó szolgálat berendezésére. A nagy országútak mentén híradó állomásokat rendeztek be, melyek követek menesztése útján vagy előre megállapított jelekkel (tűzjelek) a híreket lehető siettetéssel adták állomásról állomásra.

Az ekkép berendezett híradó szolgálatból, mely leginkább vagy éppen kizárólag a kormányoknak szolgált, később a *posta* (Post) intézménye fejlődött, mely aránylag csekély díjért már a nagy közönség számára is teljesíti az üzenetközvetítés feladatát, a levelek eljuttatását a feladóktól a címzettekhez.

A részint állami, részint magán vállalat gyanánt berendezett posta, minthogy az egyes állomások között különben is kénytelen gyakori és gyors járatokat fentartani, a közlekedés és forgalom fő vonalain a levelek szállítása mellett néhol, sokfelé még ma is, a

személyek és kisebb terhek szállítását is belevonja vállalkozása körébe (Messagerie, Diligence).

227. A póstai forgalom mai óriási fejlődésének előidőzésében több rendbeli körülmény működött közre.

Okozta azt első sorban az általános forgalomnak és különösen a kereskedelemnek óriási fejlődése, valamint a nemzetközi közlekedésnek roppant mérvű növekedése.

Okozta azt második sorban azon körülmény, hogy a pósta ma már igen kevés kivétellel állami intézmény, kizáróan az államnak fentartott vállalkozás (monopolium, regale). Az állam a magánvállalkozónál sokkal hathatósabban tehetette és teheti meg mindazon intézkedéseket, melyek a póstai szolgálat fejlesztését előidézhetik.

Az efféle intézkedések között legkiválóbb helyet foglal el a *nemzetközi póstaegyesület* (Weltpostverein) megalakítása. Ezen egyesületnek, melyhez ma már az összes mívelt államok tartoznak, feladata abban áll, hogy az egész póstai szolgálat javítása, fejlesztése és egyöntetűvé tétele érdekében szabályokat alkosson, melyek az egyesülethez tartozó összes államokra nézve kötelezők. Ezen felül oly államok, melyek lakosai egymással különösen sűrű összeköttetésben állanak, külön szerződésekkel is törekednek biztosítani a póstai közlekedés könnyűségét.

De legfőképp a hajózási és a vasúti közlekedés fejlődésének és tökéletesedésének köszönhető a póstai szolgálat fejlődése és tökéletesedése is. Azon körülménynél fogva ugyanis, hogy a póstai küldemények szállítására ma, a hol csak lehet, a hajók és különösen a vasútak vétetnek igénybe, még pedig az államra nézve több országban egészen díjtalanul, a póstai szállítás nem csak gyorsabb, rendesebb és biztosabb, hanem igen jelentékenyen olcsóbb is lett.

228. A pósta intézményének mai szervezetében a póstai szolgálat két fő ágra szakad, u. m. a *levélpóstára* (Briefpost) és a *kocsipóstára* (Fahrpost).

A levélpóstai szolgálat magában foglalja a közönséges, ajánlott és sürgönyleveleknek, nyomtatványoknak, árumintáknak, újságoknak, levelezőlapoknak, üzleti iratoknak és póstautalványoknak szállítását.

A kocsipóstai szolgálathoz tartozik pénznek, értékpapiroknak és általában értéktárgyaknak, áruknek, utánvétellel terhelt küldeményeknek, értéknylvánítás nélküli csomagoknak, póstai megbízásoknak és értéknylvánítással feladott leveleknek szállítása.

A *közönséges levelek* (gewöhnliche Briefe) a díj előzetes fizetésével (*bérmentesen, franco*) vagy utólagos kiegyenlítésével (*bérmentetlenül, unfrankiert*) adhatók fel. A díj *levéljegyeknek* (Briefmarken) a levélre való felragasztása útján fizettetik le. Bérmentetlen levelek után az átvevő nagyobb díjat fizet a rendesnél.

Az *ajánlott levelek* (recommandierte, eingeschriebene Briefe) helyes kézbesítéseért a posta felelősséget vállal és azok elveszte vagy megsérülése esetében a feladónak, ki a feladott levélről *átvételi elismervényt* (vevény, Receptisse) kap, kárpótlást fizet.

A *sürgönylevelek* (Expressbriefe) rögtön megérkezésök után külön kihordóval küldetnek meg a címzettnek.

Nyomatványok (Drucksachen), *árúminták* (Warenmuster), *újságok* (Zeitungen), *levelezőlapok* (Correspondenzkarten) és *üzleti iratok* (Geschäftspapiere) úgynevezett *keresztkötés* (Kreuzband) alatt, vagy nyitott borítékban feladva különösen olcsó díjért szállíthatnak.

Póstautalvánnyal (Postanweisung) meghatározott összeg akképp juttatható el a címzethez, hogy a feladó-póstán az összeg befizettetvén, a leadó postahivatal a címzettnek ugyanakkora összeget fizet, tényleg csak az utalvány szállítván, de nem a pénz is.

A kocsipóstai küldemények után a díj távolság és súly szerint fizetendő; ezen felül külön díj jár az érték biztosításáért. A legtöbb ilyen küldeményt *fuvarlevél* (póstai szállítólevél, Post-Begleit-Adresse) kíséretével kell feladni. Az utánvételek behajtásáért a posta külön illetéket számít fel.

Az *értéknyilvánítással* feladott *levelek* (Briefe mit Wertangabe) csak értékpapirokat, papírpénzt és szelvényeket foglalhatnak magukban. A nyilvánított értékért az illető díj lefizetése mellett a posta felelősséget vállal.

229. Újabb időben a posta szolgálatát más irányban is kezdi igénybe venni, nevezetesen az *adóbehajtásnál* való közreműködésre, kereskedők követeléseinek, különösen váltóköveteléseknek úgynevezett *póstai megbízás* (Postauftrag) útján való behajtására, és különösen a *pósta-takarékpénztár* (Postsparcassa) intézményével takarékbetétek elfogadására és kamatoztatására.

Kapcsolatban a pósta-takarékpénztárral, mely valóságban betéti bank gyanánt működik, a pósta különösen Magyarországon és Ausztriában bevonta szolgálatába a *giro- és csekkforgalom* közvetítését is. Az e tekintetben megállapított szabályok értelmében

elfogad betéteket giro-számlára és aránylag nagyon csekély díjért elfogad befizetéseket, teljesít kifizetéseket és eszközöl átírásokat a giro-számla javára, illetőleg terhére.

230. Üzeneteknek különösen gyors közvetítésére a villamosság igénybe vételével napjainkban a *táviró* (Telegraph) és e mellett legújabbán a *távbeszélő* (Telephon) szolgál.

A táviró intézménye mint vállalat a legtöbb országban állami monopolum. A távirói szolgálat egyöntetű fejlesztését, kiterjesztését, gyors, biztos és olcsó eszközését a kormányok nemzetközi egyezmények útján törekszenek előmozdítani. A nemzetközi egyezmények és szerződések különösen kiterjeszkednek a tenger alatti távirói vezetékek vagy *kábelek* védelmére és ügyeire is.

A távirónál feladott üzenet (*sürgöny*, *távirat*, Telegramm) továbbításáért két részből álló díj jár, u. m. az *alapidíj* (Grundtaxe) és a *szó szerinti díj* (Worttaxe); az első az ország területén leadandó minden táviratra nézve egyenlő, a második a közlésben foglalt szavak számától függ. *Sürgős táviratokért* (dringende Telegramme), melyek a közönséges táviratoknál gyorsabban kezeltetnek, megfelelően nagyobb díj jár.

Oly végből, hogy a címezés minél kevesebb szót vegyen igénybe, különösen kereskedők *rövidített címet* (Chiffre-Adresse) szoktak használni a nekik küldendő táviratok számára. A rövidített cím nyilvántartásáért a táviróhivatalnak bizonyos évi díjat kell fizetni.

A *telephon* a szóbeli közlés közvetítésének szolgál. Mint vállalat vagy az állam, vagy magán vállalkozó kezében van. A kik a telephont használják, ezért a vállalatnak kialakított havi vagy évi díjat fizetnek. Újabb időben a nagyobb városokban oly nyilvános telephon-állomásokat is kezdenek berendezni, hol, megfelelő díjért, a telephon használata bárkinek lehetővé van téve.

A pósta, táviró és telephon a köz forgalomnak szolgálnak ugyan, mindamellett különösen a kereskedelem szempontjából fontos intézmények, és tényleg nem csekély mértékben hatottak és hatnak a kereskedelmi ügyletek gyors lebonyolítására, evvel együtt pedig magának a kereskedelemnek fejlesztésére és élénkítésére.

Tartalomjegyzék.

	Lap
Bevezetés. Gazdasági és jogi alapfogalmak	1
I. A kereskedelem fogalma és felosztása	14
II. A kereskedés alanyai	19
III. A kereskedés tárgyai	31
1. Az árúk és a mértékek	31
2. A pénz	35
3. A kereskedelmi hitel és a kereskedelmi fizető eszközök	49
4. Az értékpapírok	61
IV. A kereskedelmi ügyletek	71
1. Az adás-vevés	72
2. A közvetítési ügyletek	84
3. A bankügyletek	87
4. A közraktári ügyletek	93
5. A biztosítási ügyletek	94
V. A kereskedői ügyvitel	101
VI. A kereskedelmet érdeklő intézmények	104
1. A kereskedelmi testületek és hatóságok	104
2. A vásárok	109
3. A vámügy	115
VII. A közlekedési eszközök és intézmények	120
1. A közönséges szárazföldi utak	121
2. A vízi utak	124
3. A vasútak	133
4. A posta és a táviró	144

Könyvkisérőjegyzék az ömlesztett anyag rendezéséhez. /I.szakasz./

1. Gyűjtőkörbe tartozik. Gyűjtőkörbe nem tartozik. Felesleges.
2. Osztályozás a szakrond felállításához.
3. Betürendezés.
4. Hasonlítás a katalógussal.
Uj mű.
Meglévő mű, alapszáma:
5. Hasonlítás a raktárral
mégvan, hiányzik, kicserélendő.
6. Teljesértékű feldolgozásra.
Egyszerűsített " "
Raplum raktárba.
Csere raktárba.
Felesleges, továbbításra.
7. Kiválasztás az állományból való törlés céljából.
8. Törlés a leltárkönyvből, törlési jegyzék felvétele.
9. Törlési könyvbe való bevezetés.
10. Bélyegzés.